

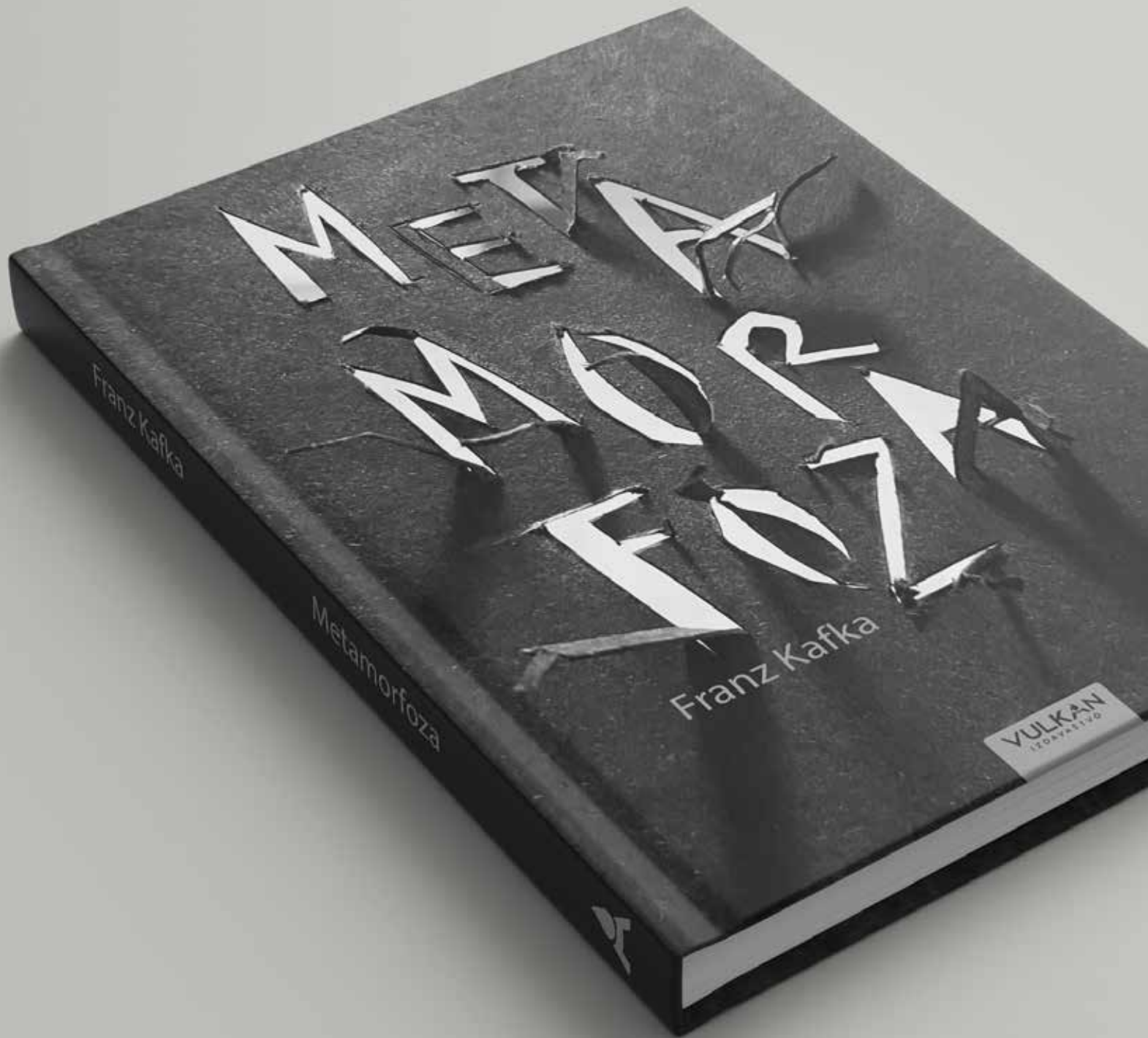
2022/1-2

PHILOS

TUDOMÁNY - IRODALOM - MŰVÉSZET

Tan

rtalom

2022/1-2 PHILOS

PHILOS/LOGOS

András Csaba: A látás felszabadítása. *A Marseille régi kikötője* (Moholy-Nagy László, 1929) című film esztétikája **7**

Szűcs Dóra: A Másik szemében (Hernyák Zsóka Vadas c. kötetének animálpoétikai elemei) **21**

Juszkán Petra: Nyelvek megszgyéjén: az anyanyelv, az idegen nyelv és a környezetnyelv státusza a munkamemóriában **35**

Pomázi-Bárdonicsek Dominika: Általános emberi kiszolgáltatottság és túlélési stratégiák a Gulág női táborában (1934–1953) **51**

PHILOS/MIX

Spindler Zsolt: Hekkelni a rendszert és tolni a biciklit (Fenyvesi Ottó *Paloznak Overdrive* című kötetéről) **76**

Fenyvesi Ottó: EX LIBRIS (Tomaž Šalamun: *Ballada Metka Krašovechez*; Vladimir Kopicl: *Szurdokok*; Zvonko Karanović: *Mindennapi pusztaság*; Marina Abramović: *Aki átment a falon*) **80**

Beke Ottó: Pap Ágota két könyvéről (Pap Ágota (2018). *Mi a gyerek?* Szabadka: Életjel; Pap Ágota (2021). *Innen és Túl*. Szabadka: Életjel) **84**

Végső Vivienn szakmai életrajza **87**

A számot Végső Vivienn festőművész képeivel illusztráltuk.

Jedne večeri prijatelj mi je pozajmio zbirku pripovedaka Franca Kafke. Vratio sam se u pansion i počeo da čitam Metamorfozu. Prva rečenica umalo me je oborila s kreveta. Bio sam jako iznenađen. Pisalo je „Kada se Gregor Samsa probudio jednog jutra iz nemirnih snova, primetio je da se u krevetu pretvorio u ogromnu bubašvabu.“ Pročitavši to, pomislio sam kako nikome nije dozvoljeno da piše takve stvari. Da sam znao da jeste, krenuo bih mnogo ranije da stvaram. Istog trenutka počeo sam da

Franz Kafka

Metamorfoza

PHILOS/LOGOS

András Csaba

A LÁTÁS FELSZABADÍTÁSA

A Marseille régi kikötője (Moholy-Nagy László, 1929) című film esztétikája

Bevezetés

Az előző évszázad '20-as évei jelentik az egyetemes filmtörténet talán legintenzívebb és leginnovatívabb időszakát. Az évtized végén – ahogy Balázs Béla fogalmaz – „a hangosfilm technikája rátört a némafilm művészetére, lerombolta a némafilm fejlett kultúráját”,¹ amit Balázs példátlan katasztrófaként ír le. A katasztrófa előtt azonban az európai némafilm a radikális újítás, a forradalmi lendület egyik elsődleges terepe volt. Ez az időszak mára szinte elképzelhetetlen esztétikai sokrétőséget mutat: évente bukkannak fel új avantgárd irányzatok, melyek különböző irányokból forgatták fel a filmkultúra épphogy kialakult konvenciórendszerit.

A nemzetközi avantgárd film perspektívájából nézve ebben az időszakban Magyarországon, mondhatni, semmi említésre méltó sem történt. Ennek oka ugyanakkor nem valamiféle kulturális elmaradottság. Az évtized kezdete előtt a magyar aktivizmus a nemzetközi avantgárd élvonalába tartozó művészeti mozgalom volt. Magyarországon a '20-as években azért nem születtek avantgárd filmek, mert szinte a teljes magyar avantgárd szcéna lelkesen üdvözölte a Tanácsköztársaságot, így annak bukása után e művészek emigrációba kényszerültek.

Így járt Moholy-Nagy László is, aki Magyarország elhagyása után néhány év leforgása alatt a világ egyik legjelentősebb avantgárd művészévé vált. Bár a magyar aktivizmusban magáévá tett gondolat, miszerint a művészeti és a társadalmi forradalomnak kéz a kézben kell járnia, munkásságának végéig elkísérte, Moholy-Nagy kivételesen változatos pályát járt be. Már emigrációban töltött évei kezdetén elszakadt korai tájképeinek és realista portréinak stílusától; rövidesen megismerkedett a dadaizmussal, a konstruktivizmussal és a szuprematizmussal. A '20-as évek első felében kollázsokat, az üvegarchitektúra elvei szerint szerveződő absztrakt festményeket, fémszerkezeteket, a művészeti termelés logikájának forradalmasítását célzó telefonképeket, fotókat és fotogramokat hozott létre. 1923-ban, mindössze 28 évesen, tanára lett a korszak legjelentősebb művészeti intézményének, a weimari Bauhausnak. Az intézmény elhagyása után, az évtized végén fordul a színházi munkák és a filmezés felé.²

1 BALÁZS 1948. 168.

2 Életútjáról átfogóan l. PASSUTH 1982.

Moholy-Nagy László filmes munkásságának komoly nemzetközi recepciója van. *Fényjáték: fekete-fehér-szürke (Lichtspiel: Schwarz-Weiß-Grau, 1930)* című munkáját említi Kristin Thompson és David Bordwell nagy kanonikus jelentőséggel bíró filmtörténete;³ izgalmas tanulmányt szentelt filmjeinek a kiváló filmtörténész, Jan-Christopher Horak;⁴ és a városszimfóniákat övező egyre növekvő érdeklődést jól tükröző 2018-as *The City Symphony Phenomenon* című tanulmánykötet is gyakran utal a műveire.⁵ Ennek ellenére a kutatók összességében jóval kevesebb figyelmet szenteltek filmjeinek, mint más alkotásainak, és egyelőre a hazai filmtudomány is adós maradt életművének alapos feldolgozásával.⁶ Utóbbi különösen a fentiekben bemutatott hiány miatt számottevő: úgy tűnik, Moholy-Nagy László egy személyben képviseli a magyar klasszikus avantgárd filmművészetet, ezért filmes munkáinak feldolgozása különösen fontos feladatnak tűnik.

A témával foglalkozó kutató munkáját számos tényező akadályozza, például Moholy-Nagy írásainak és filmjeinek hozzáférhetősége. A nehézségek közül a legszámottevőbb talán az, hogy filmjei értelmezéséhez olyan komplex művészettörténeti, technikatörténeti, esztétikátörténeti, filmtörténeti és politikai esztétikai tudásra van szükség, mellyel egyetlen értelmező aligha rendelkezhet; egyszerre kellene ismerni Moholy-Nagy szerteágazó képzőművészeti tevékenységét, elméleti munkásságát, közege világnézeti térképét, a korszak fotó- és filmtörténeti kontextusát, a korabeli recepciót, és még sorolhatnánk. Filmes munkásságát csak intenzív interdiszciplináris párbeszéd segítségével lehetne megfelelő körültekintéssel feldolgozni; az itt közölt vizsgálat ennek szükségképpen csupán egyetlen szeletét jelenti.

Jelen tanulmányban Moholy-Nagy László legelső filmjének, a *Marseille régi kikötőjének (Impressionen vom alten Marseiller Hafen, 1929)* elemzésére vállalkozom.⁷ Először röviden áttekintem Moholy-Nagy filmes munkásságát: sokat emlegetett filmtervét, ténylegesen megvalósított filmjeit, kritikai tevékenységét és filmelméleti munkáit. Ezt követően vázolom a *Marseille régi kikötőjének* filmtörténeti kontextusát, különös tekintettel a városszimfóniák korabeli hagyományára, melyeket a film esetében a legrelevánsabb vonatkoztatási pontnak tekintek. Végül bemutatom a film legfontosabb sajátosságait, s rátérek azon vonására, mely meggyőződésem szerint a leginkább egyedivé teszi Moholy-Nagy első filmjét.

Moholy-Nagy László filmes munkái

Moholy-Nagy első, filmtörténeti szempontból különösen releváns munkája az 1924-ben a *Ma* folyóiratban, 1925-ben pedig az első saját kötetében publikált, *A nagyváros dinamikája* című tervezet.⁸ A két mű nem egészen egyezik egymással: mindkettő egy városfilm sajátosan illusztrált forgatókönyve – ám míg az első változat még grafikákat tartalmaz, addig a második már fényképeket. Első címe szerint a mű „filmváz”: olyan kép- és szövegkompozícióval van dolgunk, mely egy tervezett, ám meg nem valósított film vázlata.

A tervezet számos olyan részletet tartalmaz, melyet később egyes rendezők részben megvalósítottak: a felvevőgép lencséjéhez hajított tárgyak iránti érdeklődés Abel

3 THOMPSON – BORDWELL 2007. 204.

4 HORAK 1997. 109–136.

5 JACOBS – KINIK – HIELSCHER 2019.

6 A hazai recepció e vizsgálat szempontjából kiemelkedő darabja Orosz Márton a közelmúltban megjelent esszéje, melyre az írás későbbi részeiben több kérdés kapcsán is utalok majd. (Orosz 2020.)

7 A film – többek között – az alábbi linken érhető el: <https://www.youtube.com/watch?v=Y-IbWzQiTRQ> (Letöltés ideje: 2022.04.22.)

8 MOHOLY-NAGY 1978. 118–133.

Gance *Napoleonját* (*Napoléon*, 1927), a szemét feldolgozását bemutató részek Georges Lacombe *Kültelekjét* (*La zone*, 1928), a forgalom felülnézeti felvétele Dziga Vertov *Ember a felvevőgéppeljét* (*Человек с киноаппаратом*, 1929) idézik. *A nagyváros dinamikájának* fő szervezőelve a *film mint fizikai sokk* képzete, mely Patrícia Castello-Branco szerint egyben a teljes absztrakt filmes paradigma legmeghatározóbb esztétikai alapelve.⁹ Abban az évtizedben járunk, amikor Filippo Tommaso Marinetti azt javasolja, hogy a moziban a nézőket ragasszák üléseikhez, Szergej Mihajlovics Eisenstein pedig ekkortájt gondolkodik azon, hogy a vetítés közben petárdákat kellene robbantani a közönség ülései alatt.¹⁰ *A nagyváros dinamikája* is a nyers és sokkoló hatás lázában ég; az olvasónak szinte az a benyomása, mintha már a film vázlata is ki akarna törni a papírlap kétdimenziós fogságából. A tervezett film nyugtalanul cikázó kameratekintete egyszerre ég a mindent megmutatni akarás és az új formában rejülő lehetőségek kiaknázási lázában.

Moholy-Nagy első ténylegesen megvalósult filmje jóval konzolidáltabb, mint hajdani filmterve. Ennek hátterében ugyanakkor nem csak a majdnem egy évtizednyi avantgárd kísérletezésen alapuló, fokozatosan higgadtabbá és kiforrottabbá váló szemléletet kell sejttenünk; a művész még 1929-ben sem rendelkezett azokkal lehetőségekkel, melyekkel hajdani filmtervének jeleneteit megvalósíthatta volna. Nem pusztán a filmanyag mennyisége, valamint a forgatási lehetőségeket alapjaiban meghatározó anyagi források voltak korlátozottak; Moholy-Nagy teljesen egyedül, egyszemélyes stábként hozta létre filmjét.

A Marseille régi kikötője és *A nagyváros dinamikája* között – a szemét ábrázolásának hangsúlyossága mellett – a vasdaruhoz kapcsolódó jelenet terve jelent izgalmas kapcsolódási pontot. Moholy-Nagy *A nagyváros dinamikájában* rögzített szándékai szerint a daru konstruktivista, animációs felvételnélként megrajzolt vázlata fokozatosan változna át egy valódi daru felvételévé. Az e folyamathoz kapcsolódó képek a fémszerkezet ugyanazon szemléletét tükrözik, ami a *Marseille régi kikötőjében* a Pont Transbordeur szállítóhíd képein is megmutatkozik. Moholy-Nagyot különösen foglalkoztatta a kikötőben álló, a korszakban hatalmas technikai innovációnak számító szállítóhíd, és nem ő az egyetlen, akinek fantáziáját megragadja ez a szerkezet.¹¹

Moholy-Nagy végül 1929 és 1945 között tíz filmet rendezett. Ahogy Passuth Krisztina kiemeli, „[f]ilmjei nagyjából két csoportba oszthatók: azok, amelyeket saját elképzelései alapján csinált, és azok, amelyeket megrendelésre készített. Noha az utóbbiak is igen ötletesen vannak megoldva, fotó- és filmtrükkök eredeti felhasználásával, mégis elárulják, hogy a rendező készen kapta a szempontokat és nem a maga számára keresett feladatot”.¹² A tíz film közül az utolsó kettő (*Desing Workshops*, 1944; *Do not Disturb*, 1945) már az Egyesült Államokban készült; e kísérleti filmeket Moholy-Nagy saját tanítványaival, kurzusokon készítette. Három film (*Architektenkongreß Athen*, 1933; *The New Architecture at the London Zoo*, 1936; *Life of a Lobster*, 1936) esik a felkérésre készült művek körébe.

Moholy-Nagy első öt filmje esetében élvezett nagyobb alkotói szabadságot, noha a rendelkezésre álló erőforrások szintén korlátozták. Második, *Fényjáték: fekete-fehérszürke* című filmje a művész egyik fémszerkezetének, az 1922 és 1930 között készített *Fény-tér-modulátor* (*Lichtrequisit*) felvételeit tartalmazza. A szerkezet a rávetülő fény megtörésével, a környezetére vetett árnyékokkal, a fémes tükröződéssel teremt sajátos

9 CASTELLO-BRANCO 2012.

10 GUNNING 2004. 303.

11 A kor fényképészeinek kedvelt témája a szállítóhíd; Siegfried Kracauer egyik munkájának köszönhetően egy sajátos, Andreas Huyssen értelmezésében a korszakra különösen jellemző irodalmi forma is kötődik a hídnak és környezetéhez. HUYSSSEN 2015. 130–132.

12 PASSUTH 1982. 60.

látványt – a film pedig a gépezet által produkált absztrakt látványok kibontakoztatásának lehetőségére koncentrál. A *Fényjáték: fekete-fehér-szürke* tehát a fény filmezhetőségének lehetőségeivel foglalkozó kísérlet, és ebben az értelemben – mint később látni fogjuk – szorosan kapcsolódik a *Marseille régi kikötőjéhez*. Utóbbi filmhez hasonló a közelmúltban előkerült *Hangzó ABC (Tönendes ABC, 1932)*, legalábbis a tekintetben, hogy ismét egyetlen aspektus foglalkoztatja Moholy-Nagyot: a hang, még pontosabban a grafikus ábrázolások hangzásra történő lefordíthatósága. Harmadik filmje, a *Berlini csendélet (Berliner Stilleben, 1930)* a *Marseille régi kikötőjéhez* hasonló városfilm, mely sok tekintetben megismétli annak fogásait. A szociografikus/realista ábrázolási igény végül ötödik filmjében, a *Nagyvárosi cigányokban (Großstadt-Zigeuner, 1932)* is előtérbe kerül, mely az ekhós szekerekkel járó vándorcigányok életébe nyújt bepillantást.¹³

A filmterven és a megvalósult filmekben túl Moholy-Nagy számos további szálon kötődött a kinematográfiához. 1929-ben például közel félórás, három különböző vásznon vetített filmösszeállítást készített az Ervin Piscator rendezésében bemutatott *A berlini kalmár* című darabhoz.¹⁴ Szintén említést érdemel *A halászok felkelése (Der Aufstand der Fischer)*, mely minden bizonnyal Moholy-Nagy legexplicitebben politikai filmje lett volna, ha sikerül megvalósítania. (Utóbbi már csak azért is fontos a *Marseille régi kikötője* kapcsán, mert Moholy-Nagy *A halászok felkelésének* sikertelen forgatásáról utazik a francia kikötővárosba.¹⁵) A fentiek mellett Moholy-Nagy László nem pusztán alkotó, hanem kritikus és teoretikus is. A *Marseille régi kikötője* létrehozásakor az Amszterdamban 1927 és 1929 között működő *i10* folyóirat szerződéses filmkritikusa volt; itt publikálta a médiummal kapcsolatos számos fontos szövegét. Emellett több elméleti írásában foglalkozott a filmmel; különösen hangsúlyos ez a *Festészet, fényképészet, film* című könyvében, melyben a film egy mediális sorozat végpontjaként jelenik meg,¹⁶ és posztumusz kötetében, mely *Látás mozgásban* címmel jelent meg magyarul.¹⁷ Legjelentősebb filmes írásai *A festéktől a fényig* című válogatáskötetben olvashatók.¹⁸

Filmtörténeti kontextus

A *Marseille régi kikötője* megjelenési ideje a hangosfilmváltás időszaka. Noha ezen átmenet Európa különböző országaiban eltérő ritmusban zajlik, ebben az évben a nézők Nyugat-Európa-szerte egyre gyakrabban találkozhatnak hangosfilmekkel, pár éven belül pedig minden nyugati országban ez a forma válik dominánssá. Ez az időszak a dokumentumfilm kialakulása szempontjából is jelentős: a korábbi aktualitásfilmek és dokumentarista felvételek ábrázolási gyakorlatai a '20-as években kezdenek önálló filmes műfajjá sűrűsödni.¹⁹

1929-ben tehát az avantgárd némafilm fénykorának végén járunk: a közönség már megismerhette Walter Ruttmann és Viking Eggeling absztrakt animációit, René Clair és Man Ray dadaista filmjeit, Fernand Léger és Henri Chomette tiszta filmes kísérleteit. A *Marseille régi kikötője* születési évében mutatták be az *Ember a felvevőgéppelt* (Dziga Vertov), az *Esőt* (Regen, Joris Ivens és Mannus Franken) és az *Andalúziai kutyát* (*Un chien andalou*, Luis Buñuel, Salvador Dalí). Moholy-Nagy, aki a nemzetközi avantgárd közeg meghatározó figurája, e szerteágazó filmes mező számos részével érintkezett. A *Marseille régi kikötője*

13 Ennek izgalmas elemzéséhez l. HORÁK 1997. 124–127. A film megítélésakor érdemes szem előtt tartanunk, hogy a ma elérhető *Nagyvárosi cigányok* jócskán eltér az eredetitől: a filmből csak „egy utólag erőteljesen megvágott, »kommercializált« kópia maradt meg”. (OROSZ 2020. 37.)

14 OROSZ 2020. 38–39.

15 OROSZ 2020. 39–40.

16 MOHOLY-NAGY 1978.

17 MOHOLY-NAGY 1996.

18 MOHOLY-NAGY 1979.

19 Vö. ZALÁN 1983.

forgatásakor Moholy-Nagy már láthatta Vertov városszimfóniáját,²⁰ és – az *i10* szerzőjeként – minden bizonnyal ismerte az *Esőt* is.²¹ Utóbbi két film azért is fontos, mert a *Marseille régi kikötője* ezek hagyományába illeszkedik: Moholy-Nagy filmje a *városszimfónia* műfajába sorolható. A városszimfónia a korszak meghatározó filmes műfaja; olyan avantgárd hagyományokból táplálkozó dokumentumfilm-típus, amely a városi élet bemutatását célozta, sokszor zenei struktúrák ritmusát idézve.²²

A *Marseille régi kikötője* nem egy egész várost ábrázol, pusztán a város egyetlen körzetét. Moholy-Nagy egy 1933-as előadásában arról számolt be, hogy azért esett a választása a korabeli Marseille nyomornegyedére, mert csupán 300 méternyi film állt rendelkezésére, így biztos volt benne, hogy a város nagyobb részéről nem tudna megfelelő képet nyújtani.²³ A művész arról is nyilatkozott, hogy miért pont e körzetre esett a választása: a veszélyesnek tekintett, nyomorgó kikötőnegyed jóformán ismeretlen volt Marseille lakói számára.²⁴

Moholy-Nagy alkotásai a korábbi hatalmi rendet fenntartó ábrázolási sémák és szemlélődési módok lebontását, végső soron a társadalom radikális átalakítását és a befogadó felszabadítását célozzák. Ez az elsősorban az absztrakt művészethez kötődő politikai esztétikai álláspont a *Marseille régi kikötője* esetében egy jóval egyértelműbb politikai céllal, Marseille nyomorgó, láthatatlan polgárainak a láthatóvá tételével bővül. Az implicit, a látás és a szemlélődés újrastrukturálására irányuló politikai tendencia tehát egy explicit, szociografikus jellegű társadalomkritikai aspektussal egészül ki. Jogosan hangsúlyozza Jan-Christopher Horak is, hogy „Moholy-Nagy munkái esztétikai és politikai szempontból is radikálisak”.²⁵

A politikai elkötelezettség a városfilmek műfajától sem idegen. Dziga Vertov – saját megfogalmazásában – filmjeivel „a tudomány és a dokumentumfilm összefogását” kívánja megvalósítani „a világ kommunista értelmezéséért folyó harc érdekében”.²⁶ Jean Vigo a következőképpen ír a *Nizzáról jut eszembe* (*À propos de Nice*, 1930) című városszimfóniájáról: „[a filmben] egy életmód kerül a vádlottak padjára [...] az eszképzizmusba vesző társadalom zihálása undorral tölti el az embert, és szimpatikussá teszi számára a forradalmi megoldásokat.”²⁷ Walter Ruttmann *Berlin, egy nagyváros szimfóniája* (*Berlin: Die Sinfonie der Großstadt*, 1927) című filmjéről írt kritikájában Kassák Lajos megjegyzi, hogy utóbbinak „nincs tendenciózus társadalmi beállítottsága”.²⁸ Érdemes tekintetbe venni, hogy itt egy olyan kritikus állásfoglalásról van szó, aki mára alig elképzelhetően határozott beállítottságok között tölti az életét: noha a film politikai állásfoglalása nem annyira explicit, mint Vertov és Vigo esetében, Ruttmann filmje a legkevésbé sem tekinthető apolitikusnak. Szintén könnyen dekódolható társadalomkritikai elköteleződést mutat a *Kültelek*, mely a Párizs környékén élő rongyszedő guberálók életébe nyújt bepillantást, vagy az 1932-es *A sikátor* (*De steeg*, Jan Koelinga), mely Rotterdam munkásnegyedébe vezet a nézőt.

Moholy-Nagy politikai elkötelezettségéhez nem fér sok kétség. A művész már 1922-

20 1930-as, *Az új film problémái* című írásában már hivatkozik az *Ember a felvevőgéppelre*. MOHOLY-NAGY 1979. 68.

21 Vö. HORAK 1997. 119.

22 A műfajról összefoglalóan l. JACOBS–KINIK–HIELSCHER 2019. Az avantgárd és a dokumentumfilm összekapcsolódásának, közös alakulásának számos szakirodalma van, ennek áttekintéséhez l. MÁTÉ 2019.

23 JACOBS – KINIK – HIELSCHER 2019. 243.; MOHOLY-NAGY 1979. 86–87.

24 MOHOLY-NAGY 1979. 86–87.

25 HORAK 1997. 114.

26 VERTOV 1973. 41.

27 Idézi: LE CAIN 2002.

28 KASSÁK 1927.

ben a „legvilágosabb és legtermészetesebb álláspontnak” nevezi, hogy „minden ember egyenlő mértékben jogosult a körülötte lévő és teremtett jók élvezésére”, ehhez pedig hozzáteszi, hogy „ezt elérni ma például csak az osztályharcra lehet”.²⁹ 1923-ban határolódik el „a polgári konstruktivisták esztéticizmusától” egy olyan „konstruktív művészet” nevében, mely – mint a nyilatkozók megfogalmazzák – „a mi kommunista ideológiánkból folyik”.³⁰ 1927-ben, *Az anyagtól az építészetig* című szövegében leszögezi, hogy „az osztályharc végső soron nem a tőkékért, nem a termelési eszközökért, hanem valójában az örömet okozó elfoglaltság, a belsőleg kielégítő munka, az egészséges életforma és a felszabadító erő kifejtés jogáért folyik”.³¹ Hosszan sorolhatók lennének még a fentiekhez hasonló idézetek, melyekből egyértelművé válik, hogy Moholy-Nagy László korabeli művészete határozottan politikai művészet. Ugyanezt hangsúlyozza írásában Orosz Márton is, aki joggal jegyzi meg, hogy „alig akad [...] a szaktudományban olyan írás, amely a művész filmjeit a bennük kifejeződő politikai állásfoglalás irányából közelítené meg”.³² Utóbbi jelenség arról tanúskodik, hogy Moholy-Nagy művészetének hazai recepcióját nagymértékben meghatározza az a tendencia, amit Horváth Györgyi az *antipolitika diskurzusának* nevez:³³ a világnézetétől megfosztott, apolitikus Moholy-Nagy képzete a rendszerváltás utáni depolitizációs diskurzus jellegzetes tünete. E képpel szemben Moholy-Nagy László az „új látás” programját marxista keretek között elgondoló, tendenciózusan a kommunisták felé húzó,³⁴ ízig-vérig forradalmár avantgárd alkotó, aki a művészet területén határozottan szemben áll mindennel, ami narratív vagy „természetes”, aki a formai újításokban, a konvencionális formákkal való szakításban látja a társadalom átformálásának lehetőségét, és akinek esztétikai harciassága mögött határozott politikai világnézet áll.

Terek és emberek

A Marseille régi kikötőjének tíz és fél perce alatt *flâneur*ként kószáló kameratekintet a kikötőnegyedet járja be: először a terület part menti részéről, a sétányról látunk felvételeket, majd a Pont Transbordeur kerül a középpontba, innen jutunk a negyed belső, sikátoros részére, ahonnan ismét a part menti részekre érkezünk, egy ponton pedig egy hajóról látjuk Marseille távolodó látképét. Az ábrázolt teret éles dichotómia tagolja: a sétány és a sikátor, vagyis a jómód és a nyomor, a fény és a sötétség, a technológiai innováció és a régi, düledező architektúrák ellentéte. A film leglátványosabb trükkfelvétele a főcímet követi: ekkor egy olló vágja ki a város térképéből azt a részt, amelyre később a figyelmünk irányulni fog. Ez a megoldás hasonlít az egy évvel korábbi *Kültelek* nyitójelenetéhez, ahol a film kezdetén egy animált vonal szintén kimetszi számunkra a város bemutatott részét.

A filmet erős fekete-fehér kontrasztok jellemzik. Moholy-Nagyot mind ebben az időszakban, mind egész munkásságában foglalkoztatta a fény-árnyék viszony, valamint annak filmezhetősége. 1933-as *Festéktől a fényig* című esszéjében például azt állítja, a film apparátusa lesz az a laboratórium, melynek segítségével választ kapunk az olyan kérdésekre, hogy „mi a fény?”, vagy hogy „mi a sötét és a világos?”.³⁵ A filmbeli látványok sokasága nyer innen magyarázatot: a kamera azért pásztázza a fényt

29 MOHOLY-NAGY 1979b. 202.

30 KÁLLAI et al. 1979. 280.

31 MOHOLY-NAGY 1972. 16.

32 OROSZ 2020. 36.

33 HORVÁTH 2014. 51–54.

34 Vö. OROSZ 2020.

35 MOHOLY-NAGY 1979. 106.

megtörő kirakat és a fodrozódó víz felületét, azért fókuszál a sötét kovácsműhelyben felpattanó szikrákra, azért keresi a fény és árnyék kontrasztjának lehetőségeit (az erkély vasrácsától a kikötői kávézó teraszáig), mert Moholy-Nagy kísérletként tekint saját filmjére, melyből maga is tanulni akar. Mint írja, a film területén a jövőben olyan alkotásokra számíthatunk, melyek számolnak „a tér fény által létrehozott változásaival és mozgásvariációival, változó fényintenzitásban és fényidőzítésben; a kialvás és a felvillanás, a világos-sötét, a fényközeli és fénytávol, az ultraviola sugárzás a sötét infrakt áthatolásával és ezek direkt látható átfordítása más, új optikai eredmények révén, melyek a legerősebb megrendülést közvetítik”.³⁶ A *Marseille régi kikötőjére* Moholy-Nagy minden bizonnyal e nagy átalakulás előőrseként tekintett.

A felvételek többsége sajátos perspektívából készült: noha a madártávlat mellett a békaperspektíva is előkerül, Moholy-Nagy két városfilmjére, a *Marseille régi kikötőjére* és a *Berlini csendéletre* egyaránt elsősorban a felső gépállás jellemző. Az erkélyekről és más magaslati pontokról készített felvételek célja, hogy új, szokatlan perspektívát nyissanak a városra, hiszen Moholy-Nagy szerint az „alulnézet, fölülnézet, harántnézet [...] olyan elfogulatlan optikát teremtenek, amilyenre asszociációs törvényekhez szokott szemünk nem képes”.³⁷ A formabontó látószögek alkalmazásával tehát a konvencionális perspektíva felszámolása a cél. Ugyanezt szolgálja a perspektívák sokszorozása is: a *Marseille régi kikötője* számtalanszor él azzal a fogással, hogy először felvillant valamit, majd később megmutatja ugyanazt még egyszer, más szögből. A film egyik pontján például udvaron kergetőző fiatal lányokat látunk, valamint egy fiatalembert, aki az erkélyről figyeli őket. Ezt a férfit a kamera három különböző szögből is megmutatja: (A1) felső gépállásból, jobbról, nagyjából két méterről és 45 fokban, (A2) ismét felső gépállásból és jobbról, de most már nagyjából öt méterre és 30 fokos szögben, végül (A3) felső gépállásból és ismét nagyjából 45 fokos szögben, ám most balról, és nagyjából fél méterről. E felvételeket a kergetőző lányok felvételének két részével (B1, B2) látjuk összefűzve, melyek esetében a perspektíva nem változik, csupán az idő halad előre. Az így születő jelenetsor (A1, A2, B1, A3, B2) a szovjet montázselméletekből ismert szerkezetet működteti: megszületik egy fiktív tér, és a néző úgy értelmezi a képeket, hogy a férfi az erkély alatt játszó lányokat nézi. Sajátos, hogy az erkélyen álló férfit minden alkalommal más szögből látjuk, amiben ismét a hétköznapi, „természetes” szemlélődésünk sémáinak megbontására irányuló törekvés tükröződik. A szokatlan perspektívák és a perspektívák sokszorozása ugyanazt a célt szolgálják. Moholy-Nagy szerint a művészet legfontosabb feladata, hogy új viszonylatokat teremtsen, ehhez pedig a megszokott, régi, „reakciós” szemlélődés felszámolására van szükség.³⁸

A film során a kamera szemlélődését elsősorban az ábrázolt alakok gesztusai szervezik: valaki elmosolyodik, valaki egy medvebocs orrára koppint, valaki megnézi a cipőtalpát, és így tovább. Az ábrázolt látványok közül többet (például a szeméthalmokat vagy a nyomor képeit) addig nem sűrűn láthatott vásznon a korabeli közönség. Az ábrázoltak körének kitágítása ugyanakkor nem pusztán a helyek, de a személyek tekintetében is feltűnő. Nagyon sok a filmben a portrészerű felvétel – Moholy-Nagy portrék festésével kezdte a pályáját. Walter Benjamin 1936-ban, a *Műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában* című esszéjében Dziga Vertov filmjei nyomán írja, hogy a filmvászonra kerülés hétköznapi lehetőséggé vált, és „manapság bárki igényt tarthat rá, hogy lefilmezzék”.³⁹ 1929-ben még újdonságnak számít, hogy az átlagember, vagy akár egy nyomornegyed lakója is vásznonra kerülhet. A *Marseille régi kikötőjének*

36 MOHOLY-NAGY 1979. 110–111.

37 MOHOLY-NAGY 1978. 5.

38 MOHOLY-NAGY 1978. 26–28.

39 BENJAMIN 2003.

újdonsült szereplői e szituációra eltérő módokon reagálnak. Egy kislány belevigyorog a kamerába, egy munkás szép lassan elmosolyodik, egy járókelő teátrális gesztusokkal szórakoztatja a kávézó teraszáról szemlélődő kamerát. A film ugyanakkor azokat sem fedi el, akik nem örülnek, hogy megörökítik őket: egy idős nő szemmel láthatóan nem tudja mire vélni a jelenséget, a film végén pedig olyan fiatal lány érkezik a sétányra a sikátorokból, aki tüntetőleg hátat fordít a kamerának, és láthatóan másokat is erre biztat. Az ábrázolt személyek nem pusztán tárgyak: visszabeszélhetnek. Szemben a legtöbb korabeli városszimfóniával, melyek többsége mentes a kamera jelenlétére vonatkozó spontán reakcióktól, a *Marseille régi kikötője* mintha egyenesen keresné az ilyen helyzeteket, ami sajátos életteliséget ad a filmnek.

A fenti vonások, valamint a hozzájuk kapcsolódó témák⁴⁰ mindegyike külön tanulmányt érdemelne. Írásom utolsó részében egyetlen szempontra térek ki, amely meggyőződésem szerint a *Marseille régi kikötőjének* legfontosabb vonása, és amely értelmezésemben – Moholy-Nagy saját terminológiájával – az „abszolút” és az „ábrázoló” megformálás filmbeli viszonyaként ragadható meg.

Az „abszolút” és az „ábrázoló” optikai megformálás viszonya a filmben

A *Marseille régi kikötőjének* vizsgálatakor szembeötlő, hogy a film egyes felvételei elsősorban a társadalmi valóságot, emberek állapotait és viszonyait ábrázolják (1. kép),⁴¹ míg más felvételek egyes tárgyak és terek nyomán pusztán látványokat, optikai elrendeződéseket, absztrakt festményekre, illetve fotogramokra emlékeztető kompozíciókat jelenítenek meg (2. kép).

1. kép

40 A fény koncepciója Moholy-Nagynál; a perspektíva kritikája az avantgárd művészetben; a szovjet montázsfelfogás elterjedése Nyugat-Európában; annak a lehetősége, hogy bárki a vászonra kerülhessen, és ennek politikai vonatkozásai és í.t.

41 Kivágások a filmből, l. <https://www.youtube.com/watch?v=Y-IbWzQiTRQ> (Letöltés ideje: 2022.04.22.)

2. kép

E kettősség – vagyis a szociografikus/dokumentarista igényű ábrázolás és az absztrakt jellegű képiség párhuzamos jelenléte – a korszak városzsimfóniáiban nem igazán érvényesül. A *Kültelek* (1928) például teljes egészében a szociografikus szemlélődés szolgálatában áll, ahol az absztrakció lehetősége fel sem merül. Joris Ivens 1928-as filmje, a *Híd* (*De Brug*) funkcionálisan szemléli tárgyát: noha ráközelít az ábrázolt vasbetonszerkezet egyes részeire, a néző mégis mindvégig tisztában van azzal, hogy mi, miért és meddig mozog, és az milyen célt szolgál. A *Híd* sosem szakad el olyan bátran az ábrázolás tárgyától, valamint az ábrázolt folyamatoktól, mint a Pont Transbordeur felvételei, emellett a film fókusza olyannyira szűk, hogy a szociográfiai aspektus itt sem jelenhet meg. Ivens 1929-es alkotása, az *Eső* már megteszi azt a lépést, amit a *Híd* még elmulasztott: a vízfelszín, az ablakok, a csatornák felvételeit az absztrakció irányába mozdítja. Az *Eső*ben is hiányoznak azonban az elnyomottak képei: a kamera sosem téved be sikátorba, kizárólag Amszterdam népszerű polgári tereire fókuszál. Jan Koelinga három évvel későbbi *A sikátora* egy munkásnegyed nyomorát mutatja be, élesen ellenpontosza azt egy parkban zajló fényűző burzsoá mulatsággal. Koelinga alkotásából ismét teljes mértékben hiányzik az absztrakttá alakítható látványok iránti fogékonyság; esztétikai szempontból konvencionális szocioriporttal van dolgunk.

A fenti négy példából jól látható, hogy abban a filmes közegben, ahol Moholy-Nagy a *Marseille régi kikötőjének* létrehozásakor dolgozik, nem magától értetődő a dokumentarista és az absztrakt szemlélődést párhuzamosan, egyszerre működtetni kívánó stratégia. Nem jellemző ez a technika Ruttmann, Vertov és Vigo városfilmjeire sem, melyek inkább a montázsokra és a filmes attrakciókra helyezik a hangsúlyt, és jobbra kerül a fogalmi nyelvre való lefordíthatóságnak ellenálló, pusztán optikai minőségükben releváns látványok ábrázolását. Az a kérdés, hogy miért érvényesül e kettősség Moholy-Nagnál, és hogy milyen meggyőződések állnak háttérben. Ha azt állítjuk, hogy a *Marseille régi kikötője* esetében két esztétikai paradigma találkozik, akkor illene megnevezni őket. Utóbbi jócskán megnehezíti, hogy a két paradigmát több fogalmi rendszer alapján is kijelölhetjük; például az absztrakció és a figuralitás, a formalizmus és a realizmus, a modernizmus és a realizmus, az avantgárd és

a dokumentarizmus, a „tisztá” és a külső behatások által meghatározott film szembeállításával. Az oppozíciók túlerősségéből adódó buktatók elkerüléséhez Moholy-Nagy László saját fogalmi rendszere kínál lehetőséget. *A tárgyias és a tárgy nélküli festészet* című írásában a következőket olvashatjuk:

„[N]em szegülhetünk szembe az ábrázoló művészettel általában, de azzal a követelménnyel kell fellépünk, hogy a mai világ érdeklődésének és életérzésének megfelelő korszerű konzekvenciák érvényesüljenek: a múlt idők és az idejétmúlt ideológiákat árasztó festői ábrázolásmódoknak el kell tűnniük, hogy helyükbe léphessen **a mechanikus eljárásokkal operáló ábrázolásmód**, melynek további **fejlődési lehetőségei** ma még beláthatatlanok. Ebben a helyzetben a tárgyias, illetve tárgy nélküli, azaz ábrázoló vagy nem ábrázoló festészet körül folyó vita elveszti a jelentőségét, az egész problematikát az **abszolút** és (nem »vagy«, hanem: **és**) **ábrázoló** optikai megformálás szemszögéből kell megragadnunk.”⁴²

A fenti részlet Moholy-Nagy első könyvében, a *Festészet, fényképészet, film*ben szerepel, amelyben különösen nagy jelentőséget kap a tipográfia, mellyel a művész elméleti szinten is foglalkozott.⁴³ A félkövér kiemelések és a ritkított betűk megvilágító erejük, ezek jelölik ki a Moholy-Nagy által javasolt fogalmi transzformáció súlypontjait. A ritkítás hangsúlyozza, hogy a különbségtétel a festészetben veszítette érvényét, mivel a kérdést – a fotó és a film megjelenésével – ki kell terjesztenünk más területekre is. Ezért érdemes „optikai megformálásról”, több formát is érintő konstrukciós tevékenységről beszélni. A részletben az ábrázoló megformálással szemben nem a „nem ábrázoló”, hanem az „abszolút” áll, ami tehát már nem valaminek a hiányaként kap meghatározást, hanem olyasmiként, ami saját jogon létezik. Utóbbi a szöveg korábbi része alapján a „színnel történő megformálás”⁴⁴ semmilyen más tényező által nem korlátozott gyakorlatát jelenti. Végül Moholy-Nagy azt állítja, hogy az ábrázoló és az abszolút optikai megformálás között nem vagylagos a viszony: mindkét paradigma releváns, amennyiben el tud szakadni a múlt idők idejétmúlt sémáitól.

Moholy-Nagy szerint minden művészet lényege a régi sémák lebontása és az „új viszonylatok” termelése.⁴⁵ Ahogy 1932-es, *Festészet és fényképészet* című esszéjében írja, „az optikai alakítás maga egyike azoknak a szándék nélküli, öntudatlan nevelőeszközöknek, amivel a jövő társadalmának megfelelő tudat formáját próbáljuk előkészíteni”.⁴⁶ Csak hogy Moholy-Nagy szerint a fenti nevelés az „öntudat alatt”,⁴⁷ az érzékelés és a percepció szintjén zajlik: a megformálás nem magát az tudatot, hanem a *tudat formáját* hozza létre. Ez az abszolút optikai megformálás politikai relevanciája: az új tudat közvetett előkészítése, „intuitív magabiztossággal elébe vágva egy még csak eljövendő, de minden bizonnyal bekövetkező állapotnak”.⁴⁸

Hogyan kapcsolódik mindehhez a film médiuma? Moholy-Nagy *Festészet, fényképészet, film* című kötete az egyes médiumok esztétikai feladatait azok technikai sajátosságaiból vezeti le. *A fényképészeti eljárás jövője* című szövegében azt írja, hogy „a történelmi hagyományokban gyökerező ábrázoló festészet egyre növekvő biztossággal szakad majd el a tárgyi elemek ábrázolásától”, mivel a fénykép és a film technikája sokkal alkalmasabb arra, hogy elvégezze „az objektív megjelenítés feladatát”, hiszen „a felvevőgép mint technikai műszer és a filmkészítés legfontosabb előállító eszköze »lelethűen« másolja a világ tárgyait”.⁴⁹ Mindez azt jelenti, hogy a referenciális minőség, a filmnek már a létrehozásához szükséges szerkezet működéséből adódóan, eleve sajátja. Moholy-Nagy szerint „ezzel számolnunk kell”, akkor is, ha „ez ideig túlságosan is számoltak ezzel”,⁵⁰ vagyis a film referenciális, ábrázoló természetéről akkor sem feledkezhetünk meg, ha mindeddig a filmek többsége jóformán nem is törekedett e referenciális minőség meghaladására, továbbfejlesztésére. Nyolc év múlva megjelenő, *A festéktől a fényig* című tanulmányában keserűen jegyzi meg, hogy „a filmben [...] még

42 MOHOLY-NAGY 1978. 13., kiemelés az eredetiben.

43 MOHOLY-NAGY 1979. 97–104.

44 MOHOLY-NAGY 1978. 11.

45 MOHOLY-NAGY 1978. 27–28.

46 MOHOLY-NAGY 1979. 79. A művész célja tehát egy új tudat előkészítése, akár József Attilánál *A város pereménben* vagy *A szocializmus bölcselétében*. A kérdéshez l. BAGI 2017. 165–184.; SÍPOS 2019.

47 MOHOLY-NAGY 1979. 79.

48 MOHOLY-NAGY 1979. 60.

49 MOHOLY-NAGY 1978. 30.

50 MOHOLY-NAGY 1978. 30.

»forradalminak« tartják azt a produkciót, ami alig ad más hatást, mint a mozgóvá tett klasszikus tablóképek”.⁵¹ A film esetében tehát Moholy-Nagy számára egyaránt elvárás, hogy érvényesüljön benne az ábrázoló és az abszolút optikai megformálás gyakorlata. Egyrészt azért, mert technikai adottságaiból adódóan az ábrázolás alapvető sajátossága a filmnek, másrészt mert a film nem állhat meg az ábrázolás, a „mozgóvá tett klasszikus tablóképek” szintjén, hiszen akkor nem teljesíti be tudatformáló küldetését.

E meggyőződések alapján magyarázható a *Marseille régi kikötője* kettőssége, mely egyedülállóan tekinthető a városszimfóniák között. A film az „abszolút” és az „ábrázoló” optikai megformálás szintetizálására tett kísérlet, mely egyszerre próbál a fény megformálásával új viszonylatokat termelni, miközben nem mond le a felvevőgép technikai adottságaiból adódó referenciális/realista aspektusról sem. Az „abszolút” és az „ábrázoló optikai megformálás” párhuzamos működtetésével a *Marseille régi kikötője* kívül kerül az olyan fogalmi ellentéteken, mint a formalizmus és a realizmus szembeállítás. A két paradigma a szemétről készült közelképekben kerül a legközelebb egymáshoz, melyek egyszerre közvetítik a kikötőnegyed lakóinak életkörülményeit, miközben az abszolút/tiszta megformálás eredményeként olyan optikai kifejezőmód létrehozását célozzák, mely egy új tudat formájának kialakításában játszik szerepet.

Felhasznált irodalom

- BAGI 2017 BAGI Zsolt: Az esztétikai hatalom elmélete. Kulturális felszabadítás egy újbarokk korban. Budapest, 2017.
- BALÁZS 1948 BALÁZS Béla: Filmkultúra. A film művészetfilozófiája. Budapest, 1948.
- BENJAMIN 2003 BENJAMIN, Walter: A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korában. C3/Aura, 2003. http://aura.c3.hu/walter_benjamin.html (Letöltés ideje: 2022.04.22.)
- CASTELLO-BRANCO 2012 CASTELLO-BRANCO, Patrícia: Tiszta érzékek? Az absztrakt filmtől a digitális képekig. *Apertúra* VII. (2012:4) <https://www.apertura.hu/2012/nyar/castello-branco-tiszta-erzekek-az-absztrakt-filmtol-a-digitalis-kepekig/> (Letöltés ideje: 2022.04.22.)
- GUNNING 2004 GUNNING, Tom: Az attrakció mozija. A korai film, nézője és az avantgarde. In: A kortárs filmelmélet útjai. Szerk. Kovács András Bálint – Vajdovich Györgyi. Budapest, 2004. 292–303.
- HORAK 1997 HORAK, Jan-Christopher: Making Images Move. Photographers and the Avant-Garde Cinema. Washington, 1997.
- HORVÁTH 2014 HORVÁTH Györgyi: Utazó elméletek. Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban. Budapest, 2014.
- HUYSSSEN 2015 HUYSSSEN, Andreas: Miniature Metropolis. Literature in an Age of Photography and Film. Cambridge – London, 2015.
- JACOBS – KINIK – HIELSCHER 2019 The City Symphony Phenomenon. Cinema, Art, and Urban Modernity Between the Wars. Eds. Jacobs, Steven – Kinik, Anthony – Hielscher, Eva. New York – London, 2019.
- KÁLLAI et al. 1979 KÁLLAI Ernő – KEMÉNY Alfréd – MOHOLY-NAGY László – PÉRI László: Nyilatkozat. In: Konstruktivizmus. Válogatás a mozgalom dokumentumaiból. Szerk. R. Bajkay Éva. Budapest, 1979. 280–281.
- KASSÁK 1927 KASSÁK Lajos: Az abszolút film. *Nyugat* 20. (1927:24) 899–903.
- LE CAIN 2002 LE CAIN, Maximillian: Jean Vigo. *Senses of Cinema* 21. (2002) <https://>

51 MOHOLY-NAGY 1979. 110.

www.sensesofcinema.com/2002/great-directors/vigo/ (Letöltés ideje: 2022.04.22.)

- MÁTÉ 2019 MÁTÉ Bori: Dokumentumfilm és avantgárd között. Szubjektivitás és dokumentarizmus a *Caniba* (2017) c. filmben. *Metropolis* (2019:2), 50–60.
- MOHOLY-NAGY 1972 MOHOLY-NAGY László: Az anyagtól az építészetig. Budapest, 1972.
- MOHOLY-NAGY 1978 MOHOLY-NAGY László: Festészet, fényképészet, film. Budapest, 1978.
- MOHOLY-NAGY 1979 MOHOLY-NAGY László: A festéktől a fényig. Szerk. Sugár Erzsébet. Bukarest, 1979.
- MOHOLY-NAGY 1979b MOHOLY-NAGY László: Vita az új forma és az új tartalom problémájáról. In: *Konstruktivizmus. Válogatás a mozgalom dokumentumaiból*. Szerk. R. Bajkay Éva. Budapest, 1979. 202–205.
- MOHOLY-NAGY 1996 MOHOLY-NAGY László: Látás mozgásban. Budapest, 1996.
- OROSZ 2020 OROSZ Márton: Fénytér. Moholy-Nagy László és az „avantgárd munkásfilm”. *Filmvilág* LXIII. (2020:12) 36–40.
- PASSUTH 1982 PASSUTH Krisztina: Moholy-Nagy László. Budapest, 1982.
- SIPOS 2019 SIPOS Balázs: A magyar anti-ödipusz. A szem, 2019.01.05. <https://aszem.info/2019/01/a-magyar-anti-odipusz/> (Letöltés ideje: 2022.04.22.)
- THOMPSON – BORDWELL 2007 THOMPSON, Kristin – Bordwell, David: A film története. Budapest, 2007.
- VERTOV 1973 VERTOV, Dziga: Cikkek, naplójegyzetek, gondolatok. Budapest, 1973.
- ZALÁN 1983 ZALÁN Vince: Fejezetek a dokumentumfilm történetéből. Budapest, 1983.

Szűcs Dóra

MÁSİK SZEMÉBEN

Hernyák Zsóka *Vadas* című kötetének animálpoétikai elemei

A

dolgozat Hernyák Zsóka *Vadas* című kötetének poszthumaniista, bioesztétikai vonatkozású olvasatát kísérli megadni, az animal studies és a feminista poszthumanitás elméletét rávetítve a kötet rövidprózáira.

A poszthumaniista érdeklődés fókuszában az emberi (*biosz*) és nem-emberi lét (*zoé*) közötti viszonyok mibenlétének feltárása, és ezen keresztül e szembenállás feloldása áll. Történetileg az antropocentrikus humanista szubjektum csupán a kirekesztett Másik ellenében létezhetett. A dolgozat ezen tény felismerésével fordul az eddig elhanyagolt állati és esetenként női ábrázolásának vizsgálata felé.

Hernyák novelláiban átjárhatóvá válik az emberi és állati világ, a narrátorok többször is belépnek a *zoé*ba, hogy részben vagy egészen feloldódjanak benne. E metamorfózisok révén elmosódik a határ emberi és állati test és perspektíva között. A kötet egyes szövegeinek témái (teherbe eséstől való félelem, szülés, nemi erőszak) pedig teret engednek egy feminista aspektus bevezetésének is. Elemzésemben vegyíteni kívánom az állati és női Másik elbeszélésbeli szerepének, megjelenítésének vizsgálatát.

Kulcsszavak: állat, poszthumán, biosz, zoé, feminizmus, szem

Előszó - a poszthumán másik

A poszthumaniista érdeklődés fókuszában az emberi (*biosz*) és nem-emberi/természeti lét (*zoé*) közötti dichotóm viszony mibenlétének feltárása, és ezen keresztül e szembenállás feloldása, átértelmezése áll. Történetileg az antropocentrikus humanista szubjektum csupán a kirekesztett Másik ellenében létezhetett, ez igazolja, hogy „az európai gondolkodás hagyománya értékesebbként tünteti fel az emberi létezését a többi létmódhoz képest” (Kiss 2018, 460). Heidegger szerint az állat világgal nem rendelkező – világszegény – entitás, mivel a világ a szellemé, annak létét pedig az áthagyományozódó emlékezet teszi lehetővé, s ennél fogva világa csupán az embernek lehet (Eisemann 2020, 14). Ezzel összhangban „a nyugati hagyományban a szellemhez (Geist/spirit és ide tartozik a logosz is) való hozzáférés és/vagy a vele való rendelkezés rendszerint nem lehet az állat ismertetőjegye, hiszen az kizárólag az ember – a nyelvvel és ezért világgal rendelkező ember – számára van/volt fenntartva” (Balogh 2020, 181). Agamben nyomán a humán-nonhumán különbség újradefiniálásért felelős antropológiai gépezet által uralt diszkurzív rendben a biosz a zoéval sohasem eshet egybe (Balogh 2020, 219).

Egyesek az ember és állat évezredes merev alá- és fölérendeltségi viszonyának oldását az irodalmi alkotások vizsgálatán keresztül látják megvalósíthatónak (Balogh, Fodor, Pataki 2020, 8). Ennek jegyében fordulok Hernyák Zsóka *Vadas* c. rövidpróza-gyűjteménye felé, mely 2020-ban jelent meg a zEtna gondozásában, a *Vulkáni Helikon* sorozat 46. köteteként.

A kötet egyes szövegeinek témái (teherbe eséstől való félelem, szülés, nemi erőszak) teret engednek egy feminista aspektus bevezetésének, néhány rövidprózában centrális szerepet kap a szexualizált (vagyis

női) Másik. Kiss Kata rámutat, hogy „nőként létezni a legtöbb korban és kultúrában másságot jelent. Ez a kirekesztett, a Másik, az abjektált pozíciója” (Kiss 2018, 455). Az európai hagyomány uralkodó diskurzusaiból kirekesztett Másik ugyanis nem csupán az állatot jelölheti, és ahogyan - Braidotti nyomán - az anthropológus válsága a naturalizált mások felszabadulását teheti lehetővé, úgy „a humanizmus válsága bevezeti a poszthumánt, azáltal pedig lehetővé teszi a szexualizált és rasszosított emberi mások önfelszabadítását az úr-szolga dialektika alól” (Horváth-Lovász-Nemes 2019, 70). Dolgozatomban a poszthumaniista irodalomszemlélet és az animal studies szellemében kísérlem meg feltárni a Hernyák novelláiban szereplő állati és női Másikat.

Hernyák Vadas-parkja

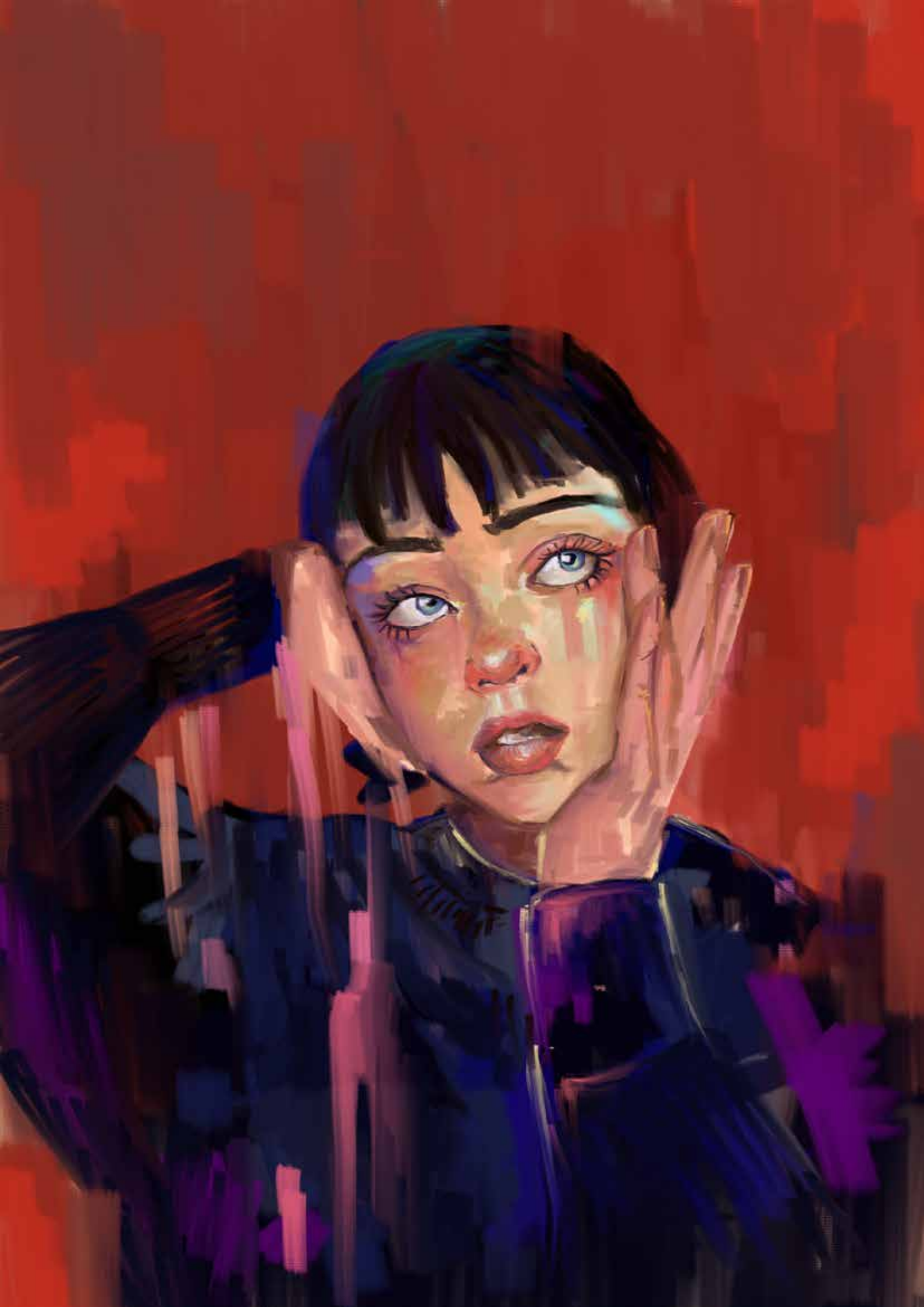
A Vadas lapjain „a fauna különböző képviselői szinte kivétel nélkül konstitutív szerephez jutnak” (Beke 2021). A kötetben szereplő novellákat kohéziós erőként fűzi össze az animalitás különféle textuális szerepeltetése, melyet Hernyák „az ember és állat összemosódása, az oda-vissza metamorfózisok pazar »kuszasága«”-ként jelenít meg (Szögi 2021). Hernyák prózáiban átjárhatóvá válik, megsérül az emberi és állati világ határa, a narrátor-szereplők többször is belépnek a *zoéba*, hogy részben vagy egészben feloldódjanak benne. E metamorfózisok révén elmosódik a határ emberi és állati test és perspektíva között. Deleuze és Guattari nyomán „állattá válni az identitás feloldását jelenti” és az (emberből) állattá-leendés aktusában „terhes szubjektivitásunk illúziójától szabadulunk meg” (Kiss 2018, 464).

Hazai Attila és Hernyák Zsóka prózájának rokon vonásai már az utóbbi szerző 2017-es *Morze* c. kötete kapcsán is felmerültek, többek között a minimalista történetmesélés és a groteszk, helyenként abszurd elemek előszeretett használata kapcsán (Csányi 2017, 92). Szabó Gábor Hazai novelláinak animális jegyeit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy az „állatok gyakori szerepeltetése, amely az emberi és az animális létformák egymásba játszásán, a metamorfózisok lehetőségének felvillantásain keresztül – Ovidius óta minden átváltozás lényegi mozzanataként – az „én” megértésére, az identikus kategóriák közti átjárhatóságra, a zárt identitás válságára vonatkozó énelméleti álláspontként jelentkezik” (Szabó 2017, 71–72). A *Vadas* narrátor-szereplőinek identitásbeli, önismereti válságkezelése kap keretet az állati szférába történő betöréssel, mely sokszor átmeneti vagy tartós, vélt vagy valós testi deformációval vetíti egy síkba az állati testet az emberi tudattal. Mindezen metamorfózisok szürreális elemek beemelésével, a próza valóságának relativizálásával valósulhatnak meg – „[a]z elbeszélte történet szövegvilága nem iktatja ki a realitás és a látomásos képzelet közötti különbségtételt, hanem annak elmozdítása által hoz létre narratív fordulatot” (Beke 2021).

Mi teszi az embert?

A *Vadas* első rövidprózája, a *Bálnák* egy – a kötetben is sajátos – átváltozástörténetet ír le. Már a címben többes számban szereplő állatnév is valamiféle közösségre utal. A novella narrátora animalisztikus önidentifikációja során előbb csak gondolatilag azonosítja magát a vízi emlőssel. Később Hernyák a szürrealitás eszköztárának bevetésével a próza valóságának és a narrátor képzeletének szféráját átfedésbe hozza: állat (bálna) és ember bizonyos fokú egyesülésére kerül sor azáltal, hogy az elbeszélő a vízautomata képéről anyagivá manifesztálódott bálna testéből iszik. Az állati test konzumálásának aktusa szorosabb, fizikai kapcsolatot teremt az eddig csupán párhuzamban létező entitások között. A vizsgálóasztalon fekvő narrátor és a partra vetett bálna kiszolgáltatott helyzetükben rokonok, az emberi főszereplő urológiai vizsgálatának kellemetlenségét (ironikus túlzással) egy tehetetlen állat haláltusájával egyenlíti ki. Ezen szövegben nem érhető tetten a poszthumaniista felfogás szerinti biosz–zoé összemosódása, az emberi szereplő több ízben kijelenti, hogy lehetetlen számára a bálna megértése, helyzetének átlátása, ennek okát pedig az érintkezés hiányában látja, „személyesen egy partra vetett bálnát sem ismerek” (Hernyák 2020, 8). A hasonlóság elsősorban a partra vetett testet égető nap és az urológus vizsgálólámpája erőteljes fényének elviselhetetlenségéből, másodsorban pedig ember és bálna anatómiai hasonlóságából fakad. Az elbeszélő a fő különbséget saját intellektuális fölényében állapítja meg – „a bálnák biztos nagyon buták” (Hernyák 2020, 8) és „a legjobb dolog, ami történhetett velem, hogy nem hasonlítok a hülye japán bálnákra” (Hernyák 2020, 6). Képtelen arra, hogy ne az alsóbbrendű Másikként tekintsen az állatra.¹

1 A bálnák emberközelségének felismerése az irodalom szféráján is túlmutat. A jog perspektívájából szemlélve a delfinek és cetek (Cetacea) állnak legközelebb az emberi kvalifikációhoz a nonhumán világ tagjai közül.

Emberből állat, állatból erekllye

Az állattá-leendés poszthumaniáista megközelítése szerint „mielőtt szilánkokra robban, az állattá alakuló ember személyiségének vonalai összesűrűsödnek, akár egyetlen telített, intenzív ponttá, amely váratlanul szétrobban a létezés minden irányába” (Horváth-Lovász 17, 2021). Ennek egy változatát ábrázolja a *Medúza* c. rövidpróza, melyben sor kerül a kötet egyetlen teljes, testi-anyagi metamorfózisára. A narrátor a tengerpartra invitálja régi barátját, Gézát, akit gondolatban mind külső, mind belső vonásai alapján egy medúzával rokonít. Amint a férfi, aki saját bevallása szerint „egy kicsit” szeretne medúzává válni (Hernyák 2020, 28), a vízbe gázol, meg is történik az átváltozás, emberi teste fokozatosan összezsugorodik, majd elzseléedik. A biosz és zoé közötti határ végleges átlépése akkor érzékelhető, mikor elveszíti a beszédképességét, „a medúzák többnyire hangtalanok” (Hernyák 2020, 29). Mint már bevezetőmben is említettem, a humán és nonhumán elhatárolásának egyik fő kritériuma a múltban a nyelvhasználat volt. Ennek tükrében az elnémulás az emberi lét elhagyása, az állatba fordulás döntő pontjaként határozható meg.

Az eseményt az elbeszélő a partról szemléli, s gondolván, barátja „végre hazatérhetett” (Hernyák 2020, 29), ő maga is indulni készül. Azonban az átalakulás Géza emberi létének állatiba fordulásával még nem zárul le, a medúzatest kínok között apró, kék részecskékre bomlik tovább, s mikor a – feltételezhetően kíváncsiságtól hajtott – narrátor barátja után a tengerbe merül, szembesül vele, hogy ő is Géza sorsára fog jutni. Tengervízbe lélegez be és ezzel a Gézából a kettős metamorfózis után hátramaradt részecskék is a tüdejébe jutnak, ennek hatására pedig az ő emberi teste is fokozatosan állatiba fordul. Végig a parton elhelyezett, emberi életéhez kötődő tárgyaira (napernyő, törölköző) szegezi a tekintetét, ezzel jelzi ragaszkodását a *bioszhoz*, a humán létehez, azonban aktívan nem küzd az átváltozás ellen, szinte sztoikusán nyugszik bele sorsába: „ezt nem szeretném, gondoltam bizonytalanul, [...] majd megvontam puha vállamat, és megadtam magam” (Hernyák 2020, 30).

Hernyák szövege nem ad egyértelmű, az ovidiusi metamorfózis-hagyománytól megszokott magyarázatot az állattá-leendés okára, de Géza esetében kihangsúlyozza a férfi és az állat „testi jegyekben megmutatózó hasonlóságait” (Beke 2021). Az átváltozást indukáló katalizátorként Géza életfilozófiáját – azt, hogy „elhatárolódik mindentől” (Hernyák 27, 2020) –, jelölhetjük ki. Az egy tulajdonság defektusából eredő átváltozás apropóján párhuzamot vonhatunk a már az ókori mítoszokban, majd később a népmesékben állatként megjelenített emberi szereplők eseteivel, akiknek gögje, túlzott magabiztossága vagy egyéb feltűnően negatív jellemvonása manifesztálódik animális létként, így pedig Kuspér Judit nyomán e kóros elhatárolódást a férfi hübriszeként is értelmezhetjük (Kuspér 2020, 88).

Az *Elefánttemető* c. rövidpróza kezdősituációjában egy egészséges emberi szereplő kutat megfelelő végső nyughely után egy betegeskedő elefánt, Zsizsa számára. A humán figura a „kutatás során azonban elveszíti emberi mivoltát, maga is megcsonkul és megfárad” (Szeles 2021), Zsizsa pedig felgyógyul, ezzel a haldokló elefánt és az elbeszélő-szereplő ember helyet cserél. A halálközeli állapotban a humánus egygyé válik az állati-emberi vegyes környezettel, a szereplő maga mászik bele az elefántnak szánt verembe, melyben mindenféle „apró és szőrös testek, nyúlánk és sikamlós testek, érdes és fakó testek [...], mint a kirakós darabjai, egymáshoz simulva egyetlen, tarka képpé álltak össze” (Hernyák 2020, 34), ezzel levetkőzi a *bioszhoz* fűződő kötődését, beleolvad a testmozaik egészébe, annak kiegészítő elemévé lesz „néhány hasonlított rám, néhány pedig teljesen eltért tőlem” (Hernyák 2020, 34). Balogh Gergő egy házikedvencen végzett műtét irodalmi példájának kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy „a test felnyitása az állat és az ember közös lényegét, a természeti életet belülről kívültre helyezi át, a bios helyébe a zōē valóságát állítja” (Balogh 2020, 226), így egy hasonló situációban az *Elefánttemető* megtépzott testű emberi szereplője is sebesülésének köszönhetően tudja megnyitni magát a zoé felé.

Az elefánthoz társított gondolatok hagyományosan pozitív töltetűek, mint a tanulékonyság, engedelmesség, hűség, tisztaság, jóindulat stb. (Vigh 2019, 84), Zsizsa mégis magára hagyja emberi társát, nem segít neki kikászálódni a veremből, ezzel közvetlenül halálát is okozza. Az elefánt nem hajlik meg a narrátor akaratainak, nem teljesíti be a fajához kötött antropocén preconcepciókat. Az emberi szereplő sikeresen

Az indiai kormány 2013-ban nonhumán személyeknek (nonhuman persons) titulálta őket, de Magyarország, Chile és Costa Rica is különleges bánásmódot és kiváltságokat szavatol ezen vízi emlősök számára (Smith 2016, 241).

kommunikál Zsizsával, és más állatokat (és tetemeiket) is antropomorfizál, – például az elpusztult borzcsalád gödrénél udvarias társalgási fráziist használ „Van itthon valaki?”, majd részvétellel fordul „Nyugodjatok békében!” (Hernyák 2020, 32) az állati testekhez. A szöveg a párbeszédet egyoldalúan jeleníti meg, Zsizsa válasza nem verbalizálódna, csak indirekt módon, a narrátor közvetítésével jelenítődnek meg. A rövidprózában az elefántnak, az állatvilágnak nincs saját hangja, de az állatok a történetben mégis erősebb ágensek, mint a narrátor, akinek a zoéra való ráutaltsága a történet előrehaladtával egyre inkább kidomborodik. Ez összhangba hozható azzal az ökokritikai megállapítással, mely szerint a novella olvasatában az „emberiségre csak a pusztulás vár – egy olyan pusztulás, amit az állatvilág túl fog élni” (Szeles 2021).

„A majom és ember közti átmenet és köztesség a modernista humanizmus egyik klasszikus filozófiai antropológiai toposza” (Nemes 2017, 34), az emberi és emberszabású viszonyát és esetleges egybeérthetőségének kibontását Hernyák a *Fogmosás* c. rövidprózában valósította meg. A novella főszereplője nem tudja kezelni animalitását, infantilissé válik, amikor egyszerre a fürdőszobai tükörbe pillantva egy orángután néz vissza rá. Összetöri a tükröt, üvöltözni kezd, elveszíti a kontrollt húgyhólyagja felett, haját tépdési, majd fürdőt vesz. A majom képétől azonban nem tud szabadulni „te is itt vagy, ketten vagyunk” (Hernyák 2020, 43). Az orángután testi fájdalmakat okoz neki, fulladás közeli állapotba hozza. A majom állatiassága kegyetlenségében és erőszakosságában jut kifejezésre, de érti, ráadásul beszél is a narrátor emberi nyelvét, ezzel bejárást nyerve annak humán szférájába.

Az állat mint tárgy jelenik meg a *Vadas* két novellájában is. A *Borneó* c. rövidpróza végére az egykor a narrátor begipszelt testén burjánzó esőerdő lakói szemeteszsákban végzik, egyszerű hulladékként. Az elbeszélő egyetlen hernyótetemhez ragaszkodik, melyet egy befőttes üvegbe helyezve szinte szuvenírként tart polcán. A *Patkánypuding* c. rövidprózában a címben szereplő, betonba ragadt rágcsáló haláltusáját követjük végig, majd a szürke anyagba belekötött patkánytetemet az elbeszélő kivágja, és szobája díszeként helyezi el, ezáltal az állatból dekorelemet kreál. A nonhumán objektívizálása a bioszt és zoét elválasztó szakadékkal szembesít, melynek áthidalására e két narrátor nem tesz kísérletet, érzéketlenül szemléli az állat(ok) pusztulását. A *Patkánypuding* emberi szereplője némi érzékenységet mutat, mikor a patkány identitástudatára kérdez rá – “[h]a a bajszával sekély árkokat tudott volna karcolni a betonba, lehet, hogy a masszába húzott vonalakból önmagát rajzolta volna meg [...] talán a nevét is mellé írta volna” (Hernyák 2020, 17–18).

Átjárások – egyik kutya, másik eb

A kutya az emberi szférában kitüntetett szerephez jutott a többi emlőshöz, sőt állathoz képest, ugyanis elsőként domesztikálódott. E különleges kapcsolat magva a kutya és ember évezredek koevolúciós fejlődésében keresendő, de a modernizációtól napjainkig fokozatosan egyre erőteljesebben rajzolódik ki. A számos háziasított állatot megelőzve először kerül be az emberi élettérbe, a lakásba, és számos új, az ember mindennapjait megkönnyítő funkció betöltését szabják rá. Bár szimbólumrendszere igen komplex, a kutyához elsősorban a hűség és éberség képzele köthető. Esetenként a hitvány ember, a egyes kultúrákban pedig „a tisztátalanság és az erkölcsatlenség kifejezője” (Pál–Újvári 1997, 291) is lehet.

A *Visszaút* c. rövidprózában szereplő eb az elbeszélés első felében védelmező, hű társként van jelen, „És mellém szegődik egy kutya, és én kedves vagyok a kutyával, és ő is kedves velem, és kedvesen megyek a kutyával” (Hernyák 2020, 76). A hazafelé igyekvő, az utcán egyedül sétáló, fenyegetettséget érző nő segítségére siet, akinek feszült lelkiállapotát Hernyák rövid tagmondatokból felépített, kapcsolatos kötőszókkal terhes mondatai szemléltetik, kiegészülve a kéretlen megfigyeltség érzését közvetítő gyakori visszacsatolásokkal, reflexiókkal – „azért csinálom, hogy tudja, hogy tudom, hogy ott lépked a hátam mögött” (Hernyák 2020, 75). Félúton az elbeszélő egy megerőszkolási jelenetet vizionál, az aktus közben a nyüsztítő kutyát nézné. A látomás után ismét visszabilenünk ahhoz a képhez, amely szerint ők hárman loholnak az utcán. Az ismeretlen férfi házáig követi a nőt, s a kapuba érésükkor változik meg a szöveg hangulata, az elbeszélő itt készségessé válik a férfival szemben, a kutya nyüsztíteni kezd, mire a nő kitéssékeli a házból, majd nemi aktuust kezdeményez a férfival. A nő beveri a fejét a konyhaszekrény sarkába, sebe erősen vérezni kezd. A kutya nyugtalan, be akar jutni a házba, az ajtót kaparja. A szexuális együttlét végeztével a férfi távozik, s a házba ekkor lép be ismét a kutya. Az előzőleg nyugodt természetű állat erőszakosan ront rá a nőre, sorban harapja le annak végtagjait, mígnem az elbeszélő

tekintete teljesen elsötétedik eszméletvesztést, esetlegesen halált implikálva. A két testi erőszaktevés – szexuális és nonszexuális jellegétől eltekintve – összeolvasztható egymással, mindkét esetben hangsúlyos szerepet kap a vérzés ténye, a vörös testnedv elvakítja a narrátort. De több párhuzamra is felfigyelhetünk a férfi és a kutya viselkedésében és leírásában: Hernyák mind a férfi első színrelépésekor, mind a kutya második (aktus utáni) bemutatkozásakor a Bonjour üdvözlést adja szájukba, valamint meghatározóan erős bűz lengi mindkettejüket körbe.

Tehrani nyomán, a népmesei világból merítve a felfalás aktusát mint nemi erőszaktevést is értelmezhetjük (Kusper 2020, 98), így a nő testén életveszélyes harapásokat ejtő kutya és az idegen férfi személye is összemosható, egymásra vetíthető. Tulajdonképpen itt is egyfajta metamorfózisról beszélhetünk, valójában a novellában szereplő férfi, a durva szexuális aktus tette is elállatiasodik. Viszont az állattá leendés aktusát a nő rendeli meg, provokálja ki, és vérző sebe ellenére kéri a másikat, ne hagyja abba, s később a kutya mintegy befejezi, amit a férfi elkezdett.

A női és állati Másik kapcsolódási lehetőségei

A *Csibefalat* c. kisprózán keresztül megközelíthető az állati és női Másik sorsközössége. A férfi narrátor egy csibefalat elfogyasztására próbálja rábeszélni a próza női szereplőjét, M.-et, akivel szexuális-romantikus viszonyban áll. A rövidpróza férfi elbeszélője a panírozott húsdarabot és barátnőjét is „sótlanak talál[ja]” (Hernyák 2020, 51), ezáltal a szöveg párhuzamot von a női és állati lét között, később pedig kiszolgáltatottságukba helyezi át a hasonlítási gyújtópontot. Nem példa nélküli a csirke és a nő megfeleltetése egymásnak. A nő kedvessé váló megvalósulatlan szexuális együttlét a madár húsának elfogyasztásában manifesztálódhat, ezáltal egy másfajta éhséget elégítve ki (Kusper 2020, 96), de általánosan jellemző, hogy a „női élet mint zoé jelenik meg például azokban a nacionalista diskurzusokban, amelyek a nők létezésének értelmét a pusztá reprodukcióra redukálják” (Kiss 2018, 461). M. több ízben tiltakozik, és a tény, hogy nem kíván a testébe idegen húst fogadni, „[ú]gy hihette, hogy bármi, ami a szervezetébe jut, megtermékenyítheti őt”, mindez az étkezés és a nemi aktus közötti megfeleltethetőséget példázza. M. szorongásának forrása a nemkívánatos teherbe esés lehetősége, ami – főként a napjainkban is dúló abortusz-viták tükrében –, a saját test feletti rendelkezés, kontroll elvesztésétől való félelemet indukál. Viselkedése fokozott nyugtalanságról, feszengésről árulkodik, elkomorodik, majd mozdulatlaná válik, tiltakozását verbalizálja, és elhúzódik a kéréstlen érintés elől – „nem akart hozzám érni” (Hernyák 2020, 52). A narrátor M. reakcióját túlzónak véli, majd a nő akarát figyelmen kívül hagyva, önnön hasán dörgöli el a húsdarabot, miközben „M. saját magát ölelgetve örjögött” (Hernyák 2020, 52). A lepedőn élénk tárulkozó barnás massa elkerülhetetlenül a szexuális aktus bizonyítékaként olvasható, vért és testnedveket idéz. A narrátor-szereplő gyors válaszreakciója, mellyel eltünteti a „mocskot”, egyaránt értelmezhető a megbánás és szégyen, de a prózában impliciten elkövetett erőszak tagadásának megnyilatkozásaként is.

A *Tobzoska* c. novella főszereplője egy „síkos, pikkelyes, fekete lényt” (Hernyák 2020, 35) világra hozó nő, aki a halva született, hibrid entitásra – „nem volt egészen emberi, de állatszámba sem ment” (Hernyák 2020, 35) – hiperfókuszál. A furcsa eset tudományos felderítésén fáradozik, ezért televíziós felvételeken és az állatkertben is megfigyeli a tobzoscák viselkedését. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni azon poszthumán nézetet, mely szerint a technológia segítségével megörökített állat reprezentációként csupán környezetéből, valóságából kiemelve létezhet, „a képek által foglyul ejtett, illetve az állatkertekben „kiállított” állatok önmaguk szimulációját termelik” (Nemes 2017, 34).

A tobzoska „anyja” alapos megismerésén keresztül kívánja visszaszerezni a kontrollt saját teste felett, majd egy önindukált, megtermékenyítést nem feltételező, abszurd otthonszületési jelenetet követően vizsgálódása közben részt vesz annak páncélján és a lény testébe bújik. Innen csupán egy „újjászületés” formájában szabadulhat – a humánból nonhumán-humán hibrid születik, majd a hibridből ismét humán jön világra. Az emberi anya és a tobzoscaszerű gyermek körforgásos identitáscsereje kezdődik újra.

A tekintet ereje

Beke Ottó megállapítása szerint a *Vadasban* „mindig lát egy szem” (Beke 2021). A prózagyűjtemény egészen végigvonuló tekintet-orientáltság által az identitás- és a kontrollvesztés, valamint a(z állati, női) Másik megfigyeltsége is fokalizálódik. A szem szinte kimeríthetetlenül gazdag szimbolikájából (Pál-Újvári 1997) Hernyák a tükörkénti megfeleltetést – „a rágszáló fekete szemében láttam visszatükröződni a szobát” (Hernyák 2020, 19) – és a kifejező funkciót mozgósítja. Esetenként a „szembenéző” személyiség önmagára ismerésének motívumával „olyan közel hajoltam hozzá, hogy üveges szemében végül nem láttam mást, csak a szememet” (Hernyák 2020, 15), és a látás teremtő erejének bevonásával is dolgozik. *A seb* c. rövidprózában a narrátor arra a következtetésre jut, szemre emlékeztető sebe mindig is a tarkóján lehetett, de csak akkor sikerült felismernie jelenlétét, azonosítania teste részeként, amikor az egy tükörből „visszanézett” rá.

A „nézve levés” a feminista irodalomtudományi törekvések kedvelt kutatási tárgya, mivel sokszor a nézett entitásnak (tehát a Másiknak) kell „leírásaink, kategóriáink árát megfizetni helyettünk, valakinek, akit leírva tárggyá tettünk ahelyett, hogy fókuszként hagytuk volna »szólni magáért«” (Rákai 2020, 45). *Az állat tekintete* című tanulmányában Darida Veronika megállapítja, hogy bár a tekintet sokszor a másikkal létesített kapcsolatot igazolja, „mégsem segít hozzá a másik másikként (vagyis nem alter egóként és nem tárgyként) történő, valódi megismeréséhez” (Darida 2016, 98). Merleau-Ponty szerint a tekintet útján történő objektifikáció feltétele, hogy úgy érezzük, cselekedeteinket nem megértik, csupán megfigyelik (Darida 2016, 97).

Az tárgyként megjelenített állatok jelensége kapcsán már vizsgált *Patkánypuding* c. rövidprózában a rágszáló tekintete csupán annak tükörszerű funkciójára redukálódik: „fekete szeme csak a végtelennek tűnő, seszínű horizontot tükrözte vissza” (Hernyák 2020, 17), a narrátor tekintete egocentrikus, az állat felé mindenféle megértés kísérlete nélkül fordul. Megjegyzendő, hogy a novella végén a már elpusztult állat szemei másodszor is feltűnnek hasonló szerepben, ezzel tovább fokozva az (emberi) elbeszélő távolságtartását, mintegy bevégezve a tárgyiasítás folyamatát: „a rágszáló fekete szemében láthattam visszatükröződni a szobát” (Hernyák 2020, 19).

Utószó

Hernyák kötete számos biosz-zoé „határsértővel” dolgozik, s a teljes animalitás-apparátus feltérképezése nem csak annak kiterjedtsége miatt, hanem a poszthumán elméletek által nyújtott „aspektus-rengeteg” okán is igen nehéz feladat. Mégis úgy vélem, dolgozatomban sikerült több fontos perspektívából megvilágítani a prózagyűjtemény animálpoeitikai oldalait.

A mi és ők (humán és nonhumán) bináris szembenállása végigkíséri a kötet valamennyi rövidprózáját. Az emberi szereplők sokszor csupán haláluk közeledtével tudják megadni magukat a Másiknak, addig minden erejükkel humanitásukba kapaszkodnak. A szerző maga így fogalmaz: „A prózák szerencsétlen alakjai, miközben elhatárolódnak az állati(asság)tól, maguk is elvadulnak. Úgy tűnik, nincs menekvés” (Szögi 2021).

Az ember és a racionális világ körvonalai egyaránt elmosódnak, a szereplők metamorfózisokon mennek keresztül. A Hernyák-kötet rendre tematizálja az identitásvesztést és a szubjektum meghasonulását, állati oldalának felszínre jutását, szabadjára engedését – teszi mindezt a zoé világának bevonásával, zoé és biosz szintézisével, helyenként pedig akár a biosz teljes elengedésével.

Felhasznált irodalomHernyák Zsóka. 2020. *Vadas*. Zenta: zEtna

Balogh Gergő. 2020. Identitás és differencia között. Kosztolányi Dezső kutyája. In *Milyen állat? Az állatok irodalmi és nyelvelméleti reprezentációjáról*. 216-236. Debrecen: Alföld Könyvek

Balogh Gergő, Fodor Péter, Pataki Viktor. 2020. Előszó. In *Milyen állat? Az állatok irodalmi és nyelvelméleti reprezentációjáról*. 8-13. Debrecen: Alföld Könyvek

Beke Ottó. 2021. Mágikus és abszurd minimalizmus. Hernyák Zsóka: *Vadas*. *Bárka online*. (2021. 10. 05.)

http://barkaonline.hu/kritika/7865-magikus-es-abszurd-minimalizmus--hernyak-zsoka--vadas?fbclid=IwAR02HfSjJEMUJPTIx7dRWdZFNznW5YML-19aT_RY74ZZ_QXg1NliwB_8nbQ (megtekintve: 2022. 05. 16.)

Csányi Erzsébet. 2017. Identitás-játék Hernyák Zsóka Morze című kötetében. *Philos*. 2017/3- 4. 91-96.

Darida Veronika. 2016. Az állat tekintete. *Magyar Filozófiai Szemle*. 2016/3. 96-105.

Eisemann György. 2020. Az eszkimó és a foka. Biopoétikai alakzatok a romantikában. In *Milyen állat? Az állatok irodalmi és nyelvelméleti reprezentációjáról*. 14-26. Debrecen: Alföld Könyvek

Horváth Márk, Lovász Ádám. 2021. Az állattá-leendés és az erkölcsiség viszonyáról J. M. Coetzee Szégyen című regénye nyomán. *2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap 2021/2*

Horváth Márk–Lovász Ádám–Nemes Z. Márió. 2019. *A poszthumanizmus változatai*. Budapest: Prae Kiadó

Kiss Kata. 2018. A gondolkodás képének átformálása. *Poszthumán praxis a 21. századi feminizmusban in Helikon: Poszthumanizmus 64/4*

Kusper Judit. 2020. Animalitás és metamorfózis. Békakirály és Vashenrik; Gárdonyi Géza: Az állat az emberben. In *Milyen állat? Az állatok irodalmi és nyelvelméleti reprezentációjáról*. 87–99. Debrecen: Alföld Könyvek

Nemes Z. Márió. 2017. Metamorfózis és technoemésztés, Ovidius és a poszthumán elméletek. *Ókor* 2017/3: 28-37

Pál József–Újvári Edit. 1997. *Szimbólumtár*. Budapest: Balassi Kiadó.

Rákai Orsolya. 2020. A szem és a modernség, Fokalizáció és megfigyelés Kaffka Margit és Virginia Woolf művészetében. In *Kaffka 100*. Budapest: PIM

Smith, Craig. 2016. *Animal Others, Other People: Exploring Cetacean Personhood in Zakes Mda's The Whale Caller*. *Creatural Fictions*. Palgrave Macmillian

Szabó Gábor. 2017. *Jelenlét nyomokban. A Hazai-olvasó*. Budapest: Kalligram

Szeles Réka. 2021. Gipszbe öntött ökoirodalom – a klímaszorongás aspektusai Hernyák Zsóka *Vadas* c. kötetében. *Philos* 2021/1-2.

Szögi Csaba. A monštrum elhúzza a csíkot. *Magyar Szó*. 2021. 06. 26. <https://www.magyarszo.rs/hu/4653/kultura/245328/A-monstrum-elh%C3%BAzza-a-cs%C3%ADkot-k%C3%B6nyvbemutat%C3%B3.htm> (megtekintve: 2022. 10. 30.)

Szögi Csaba. Egy ritka medúzafaj szárazföldi példánya. *Magyar Szó*. 2021. 07. 15. https://www.magyarszo.rs/hu/4669/velemen_y_olvasolampa/246521/Egy-ritka- (megtekintve: 2022. 05. 16)

Vígh Éva. 2019. *Állatszimbólumtár*. Budapest: Balassi Kiadó

NYELVEK MEZSGYÉJÉN: AZ ANYANYELV, AZ IDEGEN NYELV ÉS A KÖRNYEZETNYELV STÁTUSZA A MUNKAMEMÓRIÁBAN

Előző kutatások, melyek a rövid távú memóriával foglalkoztak, rámutattak arra, hogy vannak különbségek az anyanyelvünk és egy általunk kevésbé elsajátított idegen nyelv szavainak megjegyzését illetően, ugyanis több anyanyelvű szót tudunk egyszerre megtartani a munkamemóriában, mint idegen szót.

A tanulmány célja e szempontból a környezetnyelv státuszának meghatározása az anyanyelv és az idegen nyelv viszonylatában, továbbá a kutatás keretében felbukkanó hasonlóságok és/vagy különbségek ismertetése kétnyelvű és egynyelvű alanyok között. A tanulmány egy kísérletre épül, melynek keretében a kutatási alanyok magyar (anyanyelvű), szerb (környezetnyelvű) és német (idegen nyelvű) kivetített szavakat láttak, majd a megjegyzett szavakat lejegyezték. A kísérlet első fázisában nyelvenként csoportosítva, majd a második fázisban keverve vetítettük ki a szavakat. Az előző kutatásokkal összhangban várható volt, hogy az alanyok több anyanyelvi elemet tudnak majd a munkamemóriában megtartani, mint idegen nyelvit. Eredményeink ezt alátámasztják. Emellett feltételezhető volt, hogy a munkamemóriában megtartott környezetnyelvi elemek száma kisebb lesz, mint az anyanyelvié, de nagyobb, mint az idegen nyelvié. Eredményeink azt mutatják, hogy ez csak abban az esetben igaz, amennyiben az alanyok nyelvenként csoportosítva látják a szavakat. Amennyiben viszont keverve látják a szavakat, az anyanyelv és a környezetnyelv státusza szinte kiegyenlítődik az idegen nyelvvel szemben.

Kulcsszavak: anyanyelv, környezetnyelv, idegen nyelv, munkamemória, kétnyelvűség

1. A dolgozat tárgya

Természetes jelenségnek bizonyul, hogy a nyelvek különböző mértékben, különböző szituációkban használhatóak, így különböző státusszal rendelkeznek életünkben, nyelvhasználatunkban és kognícióinkban is. A Vajdaságban a szerb mint államnyelv a szórványban élő magyarok nyelvével ellentétben dominánsabb szerepet ölt fel, míg a homogénebb magyarlakta területeken kevesebb befolyással bír. Egy idegen nyelv, esetünkben a német nyelv az anyanyelv és a környezetnyelv után sorolható be, ugyanis nincs jelen a mindennapi beszédhasználatban, kifejezetten az iskolákban, helyenként mint első vagy az angol után mint második idegen nyelvként használandó.

A dolgozat elsősorban a munkamemórián belül a környezetnyelv státuszának meghatározásával foglalkozik az anyanyelv és az idegen nyelv viszonylatában. Emellett a kutatás keretében felbukkanó hasonlóságokat és/vagy különbségeket ismertet a kétnyelvű és egynyelvű alanyok között. Figyelembe vesszük a korra, nemre és földrajzi elhelyezkedésre jellemző változókat. A tanulmány fontos lehet a szülők, tanárok, de voltaképp minden olyan egyén számára, aki érdekelt a kisebbségek nyelvi készségeit illető ismeretek megszerzésében.

2. Elméleti háttér

A tanulmány a következő fogalmak köré épül: munkamemória, anyanyelv, kétnyelvűség, környezetnyelv, idegen nyelv. Számos definíció létezik minden egyes fogalomról, így a dolgozat könnyebb követése érdekében feltüntetjük a fogalmak azon definícióit, amelyeket alapul vettünk.

A rövid távú memória, esetünkben a verbális munkamemória feladata a beszédszerű információk átmeneti tárolása és azok manipulálása (Racsmány, Lukács, Németh & Pléh 2005: 479). Az ilyenfajta információk időleges tárolásáért a munkamemória központi végrehajtó rendszerének a téri-vizuális vázlattömb alrendszere mellett a fonológiai hurok¹ is felelős, ezek egymással, valamint a hosszú távú memória között összeköttetésben vannak és így a nyelvelsajátításban, valamint a szókincsbővülésben nagy szerepet játszanak (Németh, Racsmány, Kónya & Pléh 2001: 404). A fonológiai hurok biztosítja a beérkező információk átmeneti megtartását és rövid idejű ismételtetését, lehetővé téve, hogy azok egy hosszabb ideig fennmaradhassanak (Gathercole, Service, Hitch, Adams & Martin 1999: 77). Egy újított elmélet szerint ez a rendszer két részből tevődik össze, fonológiai tárból és artikulációs hurokból (Baddeley ezeket „belső fülnek” és „belső hangnak” nevezte el). Ebben az esetben tehát az információt (hallott anyagot) a fonológiai tár tartja fenn 2-3 másodpercnyi ideig, míg az artikulációs hurok ezeknek a tárban lévő információknak az ismételtetésén dolgozik, hogy azok a folyamatos frissítgetés révén az elhalványulás gyors bekövetkezését gátolják. Vannak esetek azonban (például olvasás során), amikor az információ az artikulációs hurkon keresztül jut be a tárba (Németh, Racsmány, Kónya & Pléh 2001: 405). Gathercole (1999) szerint a hét éven aluli gyermekek erre a fajta ismétlésre nem képesek, viszont ez a kor haladtával kialakul, aminek köszönhetően csökken a tárolt elemek elhalványulása és így egyben a munkamemória-teljesítményük nagymértékű javulásához is vezet. Érdekes megemlíteni azt a tényt is, miszerint, amennyiben a szólistát kitevő szavak hosszúak, valamint, ha azok fonológiailag hasonló mássalhangzókból tevődnek össze, a rövid távú memória teljesítménye gyengébb (Ellis & Hennelly, 1980).

Mindemellett érdemes megemlíteni a mentális lexikont, mely kimondottan fontos szerepet tölt be a nyelvelsajátításban (Navracsics 2010: 57). Ez a szókincstárolónk aktív és passzív résszel rendelkezik, így beszélhetünk aktív és passzív szókincsről. A gyakran használt és gondmentesen megértett szavak az aktív, míg a ritkán használt szavak, melyek jelentésének felismerése bizonyos nehézségekkel jár, a passzív szókincsbe sorolandók (Schéder 2016). A kétnyelvűek mentális lexikona összetettebb az egynyelvűek mentális lexikonától, emellett az, hogy milyen módon sajátítjuk el a nyelvet, valamint az input mennyisége óriási szerepet játszik abban, hogy miként tároljuk a két nyelvet, és milyen a köztük lévő kapcsolat. A mentális lexikonról tudni kell azt is, hogy folyamatosan változik, nem stagnál. „Az egyre hosszabb, egynyelvű környezetben eltöltött idő alaposan átforgalmazza a mentális lexikon összetételét. Amennyiben kiegyensúlyozottan használja az egyén mindkét nyelvét, a szemantikai tartalom nyelvtől függetlenül aktiválódik.” – írja Navracsics (2007: 14) *A kétnyelvű mentális lexikon* című könyvében.

Miller (1956) szerint az ember rövid távú memória-kapacitása állandó értékkel bír, ami szerint egyszerre hét plusz mínusz kettő elemet (a továbbiakban szavak, mivel kísérletünkben a szavak játszottak szerepet) vagyunk képesek megtartani a munkamemóriánkban. Későbbi tanulmányok megkérdőjelezték ezt a feltevést, miszerint ez a szám a három és az öt között variál (átlagban négy) (Cowan 2000). A legújabb kutatások viszont mindkét korábbi feltevésre rácafolnak. Ugyanis a rövid távú memória-kapacitásnál nem a szavak játszanak szerepet, hanem az

¹ Baddeley és Hitch (1974) munkamemória-modellje alapján

idő. A hosszú távú memóriával ellentétben a munkamemóriának a tárolási ideje csupán néhány másodpercre (maximum 30 másodperc) korlátozott. Ezen a korlátozott időn belül emlékszünk vissza a szavakra. Abban az esetben, ha a rövid távú memória kapacitásának idejét túllépjük, a szavakra való emlékezés esélye csökken (Schweickert & Boruff 1986). Emellett a szavak megjegyzésének sikere természetesen a figyelemösszpontosítás mértékétől is függ (Jonides, Lewis, Nee, Lustig, Berman & Moore 2008), amely az életkor előrehaladtával növekszik (Gathercole 1999).

Természetesen nem mindegy, mely nyelv szavairól esik szó. Maga a nyelv egy kommunikációs kódrendszer, mely a társadalom szerves része. Minden kultúrának van bizonyos nyelvhasználata, ugyanúgy minden ember rendelkezik saját született nyelvvel, amit anyanyelvnek nevezünk. Az anyanyelven való beszéd biztonságot nyújt. Ez az a nyelv, amelyen gondolkodunk, tanulunk, kifejezzük magunkat a legtökéletesebb módon. Erre a nyelvre épülnek a többi, idegen nyelvek is. Az anyanyelv tehát az alapnyelv, melyet édesanyánk méhében hallottunk, majd csecsemőként tanultunk és végül mondhatni a legelső nyelvként sajátítunk el az életünk során (Lőrincz 2007: 410). Az anyanyelv fontos, hiszen ez az első kapcsolódási pontja a gyermekeknek a szülőkhöz, a család többi tagjához és kultúrájához, közösségéhez.²

Míg az egynyelvűeknél egyértelmű, hogy mi az anyanyelvük, a kétnyelvűeknél megeshet, hogy erre a kérdésre nem is egyszerű felelni. E terminusról is különböző definícióval találkozhatunk. Egyes nyelvészek szerint kétnyelvű az, aki a négy készségből legalább egyet elsajátít – beszéd, írás, olvasás- és hallás utáni értés (Macnamara 1967). Eszerint az is kétnyelvűnek számít, aki egy írott nyelv passzív megértésére is képes. Mások pedig úgy vélik, hogy csak az kétnyelvű, aki anyanyelvi szinten birtokolja az előbb felsorolt készségeket (Bloomfield 1933: 56.). Ez az értelmezés túlságosan szűk, ugyanis két nyelvet azonos szinten beszélni ritka képesség. Ez egy tévhit is egyben, hiszen az a nyelv, melyet többet használunk, mindig dominánsabb. Mások viszont azt állítják, hogy az a személy kétnyelvű, akinek a mindennapi életben szüksége van mindkét nyelv rendszeres használatára. Különböző mértékben ismeri ezeket, valamint használja különféle helyzetekben. Ebben az esetben kétnyelvűnek tekinthetők a szakfordítók, politikusok tolmácsai, üzletemberek, akik naponta idegen nyelven kommunikálnak ügyfelekkel, nyelvtanárok stb. (Grosjean 1989, 2008). Az 1960-as évek elején a kétnyelvűséget a tudósok hátránynak tekintették. Az akkori kutatások főként angolul beszélő egy- és kétnyelvű gyerekek intelligenciateszt-eredményének összehasonlítása volt, amelyeknél az egynyelvűek jobban teljesítettek. Ennek oka a tesztek átgondolatlan, nem megfelelő végbevitel volt, ugyanis nem mérték fel a gyermekek második nyelven való tudásszintjét, valamint egy csoportba helyezték a középosztálybeli gyermekeket szegényebb sorsú, akár angolul alig beszélő, emigrált gyermekekkel (Göncz 2004: 46). Ezekre a hibákra már Peal és Lambert (1962) rámutatnak, akiknek kutatásaiban fény derül a kétnyelvűek jobb teljesítményére. A kétnyelvűség ma már vitathatatlanul előnynek számít. Pléh (2009) megállapítása szerint a kétnyelvűség strukturális átrendeződést is okoz neurológiai szinten. Mechelli (2004) és munkatársai pedig felfedezték, hogy a kétnyelvűeknél a szürkeállomány megnövekszik, pontosabban a falilebeny bal alsó része, mely az írás, olvasás és beszédértés központja. Egyes kutatások bizonyítják, hogy a kétnyelvűek felülmúlják az egynyelvűek teljesítményét a verbális munkamemória feladatok terén, amelyek kevésbé függenek a nyelv hosszú távú ismeretétől, és magasabb szintű végrehajtó funkciót (pl. kognitív flexibilitás) igényelnek (Blom, Küntay, Messer, Verhagen & Leseman 2014). A kétnyelvűség, pontosabban a gyermekkori kétnyelvűség kialakulását abban a környezetben való felnövekedés idézi elő, melyben két nyelv használata állandó (Bartha 1999: 763). A világ lakosságának több mint a fele kétnyelvű élethelyzetben él. A kétnyelvűvé válásnak több típusa van (Skutnabb-Kangas 1984). Az egyik közülük a nyelvi kisebbségekhez való tartozás. Navracsics (2010: 59.) *Egyéni kétnyelvűség* című könyvéből idézek:

„A kétnyelvű környezetben felnövő gyermekek alapvetően kétféleképpen válhatnak kétnyelvűvé. Az egyik tipikus eset a nyelvi kisebbségi területen figyelhető meg, ahol a szülők anyanyelve eltér a többségi társadalom nyelvétől. Otthon a kisebbségi nyelvet használják, de az utcán, az intézményekben a többségi nyelv használata a jellemző. Ilyen helyzetben a kisebbség hétköznapi életébe bizonyos mértékig betör a többségi nyelv, ezért a kisebbségi nyelvbe egyre több többségi nyelvi elem keveredik. Ennek eredményeképpen az otthon használatos nyelv egyfajta kevert nyelv lesz, és ez az, amit a

2 A szociolingvisztikai kutatások alapján viszont anyanyelvünk lehet több nyelv felváltva, attól függően, hogy meg felel-e az adott nyelv a következő szempontoknak: 1. az elsőként megtanult nyelv, 2. az a nyelv, amellyel: a) a beszélő mint anyanyelvével azonosul b) a beszélőt anyanyelvi beszélőként mások azonosítják, 3. a legjobban ismert nyelv, 4. a legtöbbit használt nyelv (Göncz 2004).

gyermek elsajátít. Tapasztalatok szerint a legnagyobb odafigyelést és következetes nyelvhasználatot is alapvetően megváltoztatja, befolyásolja legtöbbször három év után az a tény, hogy a gyermek kilép a társadalomba, elkezdi óvodába, később iskolába járni, ahol egyre több többségi nyelvi impulzus éri, és a könnyű ellenállásnak behódolva már otthon sem törekszenek a következetes nyelvhasználatra. Az ilyen módon kétnyelvűvé vált emberek Weinreich szerint összetetten tárolják a két nyelvüket. Az összetett kétnyelvűekre jellemző, hogy legalább két jelölő van minden egyes jelölthöz, számukra a fogalmi leképezés a fontos, nem a nyelvi megjelenítés.”

Ebben az esetben szó eshet a Vajdaságban élő magyarokról, ugyanis ez az élethelyzet rájuk is vonatkozik, mégpedig a környezetnyelv hatása miatt.

A fenti állítás, miszerint a világ lakosságának több mint a fele kétnyelvű élethelyzetben él, szinte vitathatatlan. A kétnyelvűséget több tényező alakíthatja ki: a népmozgások (bevándorlás, új munkaerő elvándorlása, katonai megszállás), kereskedelem fejlődése, társadalmi csoportnormák, vagy akár a vallások. De ezek mellett még az államszövetségek létrejötte, a többnyelvi államalakulatok, a hatalmi területi terjeszkedés, valamint a határok átrendeződése mind-mind nagy befolyással vannak a nyelvre, illetve a kétnyelvűség kialakulására.

A környezetnyelv a vajdasági magyarok esetében egyben az államnyelv, amely nyelven a törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, valamint az iskolák többsége stb. működik. A magyarok anyanyelvére e nyelv (szerb nyelv) akkor is kihatással van, ha azok azt nem is beszélik, mert mégis átvesznek kifejezéseket. E domináns nyelv szabályainak alkalmazása főleg lexikai szinten nyilvánul meg, de emellett a kontaktushatással mondattani és hangtani változások is felléphetnek. Természetes jelenségnek bizonyul, hogy az együtt élő és használt nyelvek kölcsönösen hatnak egymásra (míg a homogén magyarlakta területeken a magyar van kihatással a szerbek nyelvére, úgy, vagy még nagyobb mértékben van a szerb nyelv a magyarra kihatással a jóformán csak szerb lakta területeken) (Halupka Rešetar 2016). Ebben a tanulmányban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a szerb mint környezetnyelv milyen státusszal rendelkezik a Vajdaságban élő magyar ajkú diákok munkamemóriájában.

Az anyanyelvvel és a környezetnyelvvvel szemben az idegen nyelv egy számunkra olyan ismeretlen nyelv, melynek megismerkedését/tanulását csak az anyanyelv után kezdjük. Amennyiben egy bizonyos nyelv számunkra teljes mértékben ismeretlen, annak minden egyes szava, mellyel életünk során nem találkoztunk, „non-word” elem, azaz nem valódi szó a kognitív feldolgozásban. Brown (1992) rámutat arra, hogy ezek a nem valódi szavak több időt vesznek igénybe a kognitív feldolgozás során, valamint azok többszörös ismétlésére van szükség, hogy a hosszú távú memória kódolja őket. Így a „non-word” elemeknek, tehát egy idegen nyelv teljesen ismeretlen szavainak a memóriakapacitása kisebb. Ez teljes mértékben azzal az állítással van összhangban, miszerint egyszerűen ezeket az elemeket nem tudjuk kódolni, hiszen őket sosem ejtettük ki, artikuláltuk, gyakoroltuk.

Ennek fényében a környezetnyelv valószínűleg igen érdekes státusszal rendelkezhet, mivel egyértelműen több „non-word” elemet tartalmaz egy környezetnyelv, mint az anyanyelv, viszont várható, hogy kevesebbet, mint egy valódi idegen nyelv. Ezt a feltételezést próbáljuk a dolgozatban vizsgálni, mivel legjobb tudomásunk szerint a környezetnyelv munkamemóriában elfoglalt státuszával eddig még nem foglalkozott a tudomány.

3. Metodológia

Előző kutatások, melyek a rövid távú memóriával foglalkoztak, rámutattak arra, hogy vannak különbségek az anyanyelvünk és egy általunk kevésbé elsajátított idegen nyelv szavainak megjegyzését illetően, ugyanis több anyanyelvű szót tudunk egyszerre megtartani a munkamemóriában, mint idegen szót. A Vajdaságban kisebbségben élő magyarok nyelve bizonyos mértékben a környezetnyelv hatása alatt áll. Jelen tanulmányban elsősorban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy van-e szignifikáns különbség aközött, hogy hány anyanyelvű (magyar), hány idegen nyelvű (német) és hány környezetnyelvű (szerb) szót tudnak a munkamemóriában

megtartani az alanyok, valamint, amennyiben kisérl, hogy a rövid távú memóriában megtartott magyar és a szerb szavak száma között van szignifikáns különbség, akkor felmerül a kérdés, hogy kiegyenlítődik-e ez a különbség a kétnyelvű alanyoknál.

A kutatást Kikindán, a Fejős Klára Általános Iskolában (5-8. osztály), Újvidéken a Petőfi Sándor Általános Iskolában (5-8. osztály), valamint a Svetozar Marković Gimnáziumban (1-3. osztály), és Szabadkán, a Kosztolányi Dezső Tehetséggyondozó Gimnáziumban (1-4. osztály) végeztük, amely alanyait általános iskolás és középiskolás magyar ajkú, illetve magyarul tanuló bilingvális vajdasági diákok tették ki: az újvidéki Petőfi Sándor Általános Iskolából 47 diák (14 ötödikes (közülük 7 nő és 7 férfi), 9 hatodikos (5 nő és 4 férfi), 14 hetedikos (8 nő és 6 férfi), 10 nyolcadikos (9 nő és 1 férfi)), az újvidéki Svetozar Marković Gimnáziumból 26 (10 elsős (6 nő és 4 férfi), 12 másodikos (6 nő és 6 férfi), 4 harmadikos (4 nő és 0 férfi)), a kikindai Fejős Klára Általános Iskolából 24 (4 ötödikes (1 nő és 3 férfi), 6 hatodikos (3 nő és 3 férfi), 8 hetedikos (4 nő és 4 férfi), 6 nyolcadikos (1 nő és 5 férfi)), a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggyondozó Gimnáziumból 19 (6 elsős (5 nő és 1 férfi), 4 másodikos (4 nő és 0 férfi), 8 harmadikos (7 nő és 1 férfi), 1 negyedikes (1 nő és 0 férfi)). Az átlag életkoruk 14 (10 és 18 között).

Az alanyok elsősorban egy kérdőívet töltöttek ki, mely a következő adataikra kérte a választ: kor, nem, iskola neve és székhelye, évfolyam, valamint saját megítélésük szerint, hogy mennyire tudnak magyarul, szerbül és németül, egy hét pontból álló skálán egy számot be kellett jelölniük (1-egyáltalán nem, 7-kitűnően). Ezzel mértük le a későbbiekben az alanyok nyelvtudását. A nyelvtudásuk átlagértéke, ami a magyar nyelvet illeti 6.33-nak, a szerb nyelv esetében ez 5.19-nek, míg a német nyelv 3.27-nek bizonyult. A kritériumunk szerint 28 alany minősül kétnyelvűnek, ugyanis a magyart és szerb nyelvet egy szinten tudják (ugyanazt a számot karikázták be a két nyelvnél). Ezek az alanyok nyelvtudási szintjének átlaga: magyar nyelv 6.53, szerb nyelv 6.53, német nyelv 3.32. Az egynyelvűek esetében pedig: magyar nyelv 6.27, szerb nyelv 4.75, német nyelv 3.26.

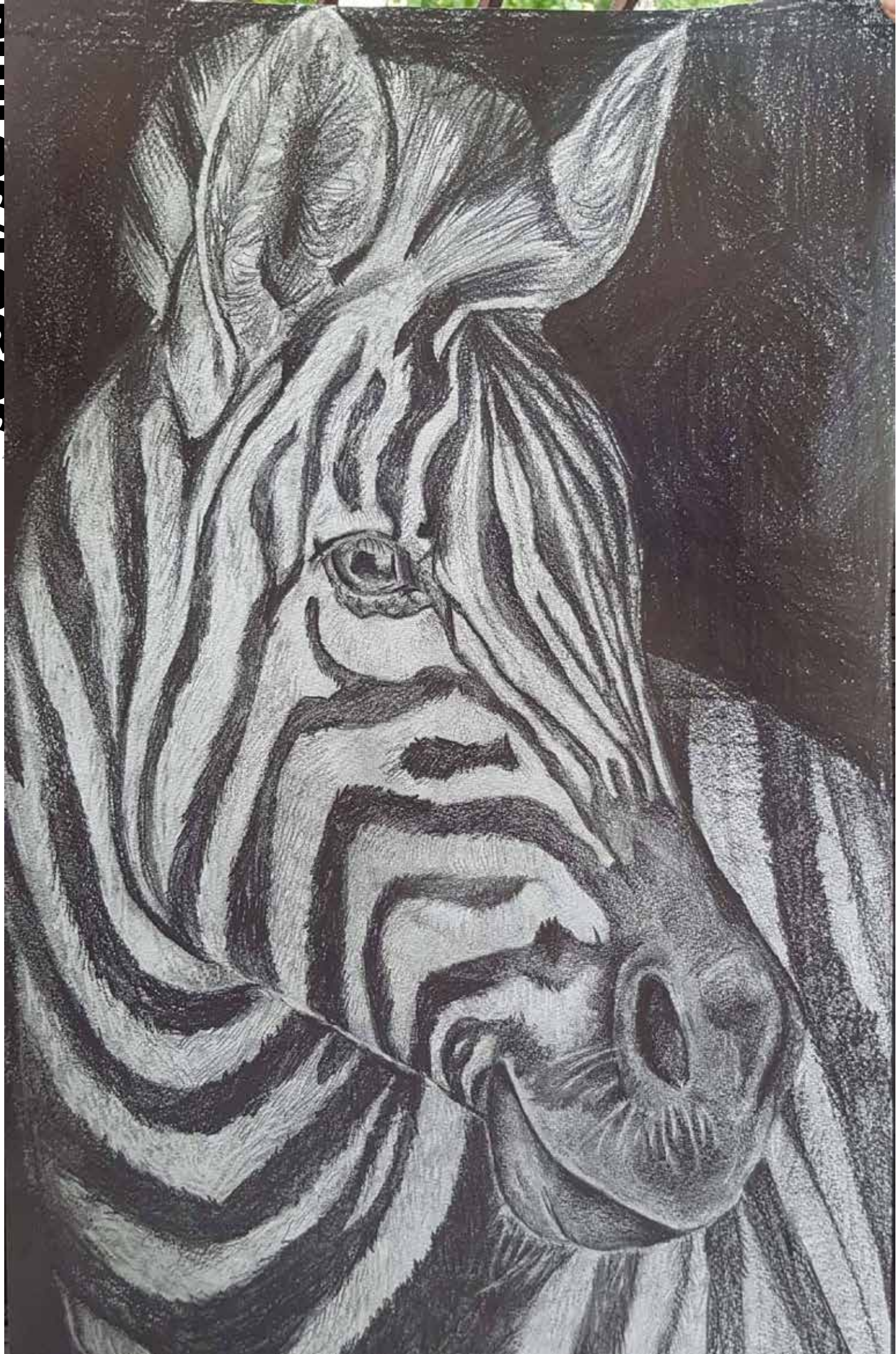
A kísérletben a kutatási alanyok magyar (anyanyelvű), német (idegennyelvű) és szerb (környezetnyelvű) kivetített szavakat láttak, és a diákok feladata a fejbentartott szavak lejegyzése volt, melyet a kivetítéseket követő szünetekben végezhettek el. A kísérlethez a három nyelven ugyanannyi egy szótagú és két szótagú szót (főnevek) gyűjtöttünk össze (a szavak listái megtalálhatók mellékletként a dolgozat végén). Mivel a rövid távú memória kapacitási korlátja hét elem plusz mínusz kettő (Miller 1956), az alanyok egyszerre 12 elemet láttak (hogy ezáltal teljes mértékben kihasználják a rövidtávú memóriájuk kapacitását), amit követően rendelkezésükre állt 1 perc, hogy lejegyzeteljék azokat a szavakat, amelyekre emlékeztek. A kísérletnek két fázisa volt.

A kísérlet első fázisában nyelvenként csoportosítva vetítettük ki a szavakat. A három nyelven ugyanannyi egy szótagú és két szótagú szót gyűjtöttünk össze. Minden nyelven megismételtük először is a 12 elemes feladatot háromszor (12 magyar szó, szünet, 12 szerb szó, szünet, 12 német szó, szünet, 12 szerb szó, szünet, 12 német szó, szünet, 12 magyar szó, szünet, 12 német szó, szünet, 12 magyar szó, szünet, 12 szerb szó, szünet, vége). Minden egyes szó kivetítésének ideje 750ms volt, míg minden szünet kb. 20 másodpercet tartott (szükség esetén tovább is vártunk, hogy mindenki befejezze a jegyzetelést). A szavak kivetítésének sorrendje teljes mértékben randomizálva volt (a random.org internetes oldal használatával).

A második fázisban pedig keverve vetítettük ki a szavakat, háromszor összesen 12 szót (4 magyar szó + 4 szerb szó + 4 német szó (keverve), szünet, 4 magyar szó + 4 szerb szó + 4 német szó (keverve), szünet, 4 magyar szó + 4 szerb szó + 4 német szó (keverve), szünet, vége). Ennél a feladatnál a szavak kivetítésének és a szünetek ideje megegyezik az első feladattal. A szavak ebben az esetben is randomizáltak. A diákok feladata a fejbentartott szavak lejegyzése volt, melyet a szünetben végezhettek el.

A kísérlet elvégzéséhez kutatást elvégző személyként szükségem volt egy számítógépre, kivetítőre, USB-adathordozóra (melyen a két feladat PowerPoint prezentáció formájában szerepelt), valamint A4-es méretű papírokra, melyek egyik oldalán a kérdőív szerepelt, a másik oldalon pedig sorban megszámozott üres téglalapok, melyekbe a kísérleti alanyok feljegyezték a megjegyzett szavakat. A diákok e kísérlethez való felszerelése csupán egy írószerszám volt.

4. Adatok elemzése

Először a kérdőívben feltett kérdések szerint végeztünk elemzést, tehát, hogy a tanulók hogyan nyilatkoztak, szerintük mennyire tudnak magyarul, szerbül és németül. Az első táblázatban az egy- és a kétnyelvű alanyok nyelvenkénti átlagértékei láthatók, míg a második táblázatban feltüntettük, hogy melyik iskolában mennyi a kétnyelvű alanyok száma. A kritériumunk szerint a 116 alanyból 28 minősül kétnyelvűnek, ugyanis a magyart és szerb nyelvet egy szinten tudják (a kérdőívben ugyanazt a számot karikázták be a két nyelvnél). Az eredmények azt mutatják, hogy a kétnyelvű adatközlők 53,6%-a az újvidéki Petőfi Sándor Általános Iskola tanulója. A legkevesebbet, csaknem 7,1%-ot pedig a szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium tette ki. Feltételezhető, hogy ezeket az eredményeket a Bácskában homogénebb magyar lakta területek váltották ki, míg Újvidéken a szerb nyelv jobban dominál (Andrić 2009: 39).

Táblázat 1. Egynyelvű és kétnyelvű kutatási alanyok szubjektív értékelt nyelvtudási szintjei.³

Egynyelvű alanyok	magyar	6,27
	szerb	4,75
	német	3,26
Kétnyelvű alanyok	magyar	6,53
	szerb	6,53
	német	3,32

Táblázat 2. A kutatást elvégzendő iskolák azon diákjainak száma, akik szubjektív értékelésük szerint ugyanolyan szinten tudnak magyarul és szerbül.

Fejős Klára Á.I., Kikinda	5
Petőfi Sándor Á.I., Újvidék	15
Svetozar Marković Gimnázium, Újvidék	6
Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium, Szabadka	2

A kutatásunkban elsősorban arra kerestük a választ, hogy van-e szignifikáns különbség aközött, hogy hány anyanyelvű (magyar), hány idegen nyelvű (német) és hány környezetnyelvű (szerb) szót tudnak a munkamemóriában megtartani az alanyok. Erre a célra ismételt mintás ANOVÁ-t használtunk. Összevetettük, hány magyar, szerb és német szót jegyzett meg minden egyes alany. A próba eredményei kimutatták, hogy van szignifikáns különbség ($p=0$; a hatás nagy $=0,27$), tehát a három nyelv nem egyenlő. Hogy meghatározhassuk, hol vannak a különbségek (Táblázat 3), páros (post hoc) összevetéseket végeztünk el, míg az együtthatójuk korrigált (esetünkben Bonferroni korrekcióval $=0,01667$).

Táblázat 3. A nyelvek közti különbségek.

összevetett nyelvek	átlagos különbség	p-érték
magyar nyelv – szerb nyelv	2,7155	0,0000059546
magyar nyelv – német nyelv	4,9397	0
szerb nyelv – német nyelv	2,2241	0,0000495767

3 Érdekes, hogy a kétnyelvű alanyok a magyar és a német nyelvnél is kicsit jobbnak értékelik a nyelvtudásukat, mint az egynyelvűek. Lehetséges, ez abból ered, hogy ha az egyén már elsajátította az anyanyelvet mellett a környezet nyelvét is, akkor jobban tud egy másik, idegen nyelv tanulására összpontosítani, míg az egynyelvűeknek az anyanyelvük kivételével bármely másik nyelvre (akár párhuzamosan) koncentrálniuk kell, ami egy alacsonyabb teljesítményhez vezethet.

Tekintettel erre az eredményre, felmerült továbbá a kérdés, hogy vajon kiegyenlítődik-e a különbség a magyar és a szerb nyelv között a kétnyelvű alanyoknál. Ehhez újból elvégeztük az előző statisztikai próbát, az ismételt mintás ANOVÁ-t, de csak olyan alanyok adataival, akik ugyanazzal az értékkel osztályozták a magyar és a szerb tudásukat (Táblázat 4).

Táblázat 4. A nyelvek közti különbségek a kétnyelvűeknél.

összevetett nyelvek	átlagos különbség	p-érték
magyar nyelv – szerb nyelv	2,392857143	0,000100824518
magyar nyelv – német nyelv	5,392857143	0,0001803181
szerb nyelv – német nyelv	3	0,000005907602051

Mivel mindenhol szignifikáns a nyelvek közötti különbség (a magyar és a szerb nyelv között, a magyar és a német nyelv között, valamint a szerb és a német nyelv között), ez az eredményünk úgyszintén kimutatta, hogy még a kétnyelvűeknél is a magyar-szerb viszonylatban szignifikáns különbség található ($p=1,321720511e-10^{12}$; a hatás nagy =0,35). Ez azt jelenti, hogy a kétnyelvű alanyaink tulajdonképpen nem valódi kétnyelvűek, még ha személyesen úgy is gondolják, hogy ugyanolyan szinten sajátították el mindkét nyelvet.

Érdeemes megfigyelni az ötödik táblázat adatait, mely a nyelvek egymással való összehasonlításakor kapott különbségek eredményeit az egy- és kétnyelvűeknél vázolja fel.

Táblázat 5. A nyelvek egymással való összehasonlításakor kapott különbségek eredményei az egy- és kétnyelvű alanyoknál.

	egynyelvűek	kétnyelvűek
magyar nyelv – szerb nyelv	2,818181818	2,392857143
magyar nyelv – német nyelv	4,795454545	5,392857143
szerb nyelv – német nyelv	1,977272727	3

Figyelemre méltó, hogy azoknál a diákoknál, akik szubjektív értékelésük szerint ugyanolyan szinten tudnak magyarul és szerbül, nem sokkal kisebb a különbség az anyanyelv és a környezetnyelv között, mint az egynyelvűeknél, tehát a kétnyelvű alanyaink valószínűleg nem definíció szerinti kétnyelvűek⁴. A legérdekesebb eredmény itt szerintünk az, hogy az egynyelvűeknél egy teljes ponttal kisebb a különbség a környezetnyelv és az idegen nyelv között, mint az általunk kétnyelvűekként kezelt alanyoknál. Ez viszont azt jelenti, hogy az egynyelvűek esetében a környezetnyelv jobban hasonlít idegen nyelvre, mint a kétnyelvűek esetében. Ez igazolja, hogy nem homogén a szerb nyelv mint környezetnyelv státusa Vajdaságban, azaz vannak, akiknek a szerb szinte idegen nyelv (még ha nem is teljesen), és ezt, véleményünk szerint, a szerb nyelv oktatásának is tükröznie kellene, ugyanis „néhány iskolák magyar tagozataiban, az alacsony óraszámok miatt a szerb nyelvet magyar, vagy sok esetben akár másra szakosodott tanárok adják elő”⁵ (Andrić 2009: 38). Viszont e probléma

4 Azon definíció alapján, miszerint csak az kétnyelvű, aki anyanyelvi szinten birtokolja mind a négy készséget (beszéd, írás, olvasás- és hallás utáni értés) (Bloomfield 1933), a kutatási alanyaink talán mégsem tekinthetők definíció szerinti kétnyelvűeknek, hanem csupán azon definíció szerint, mely alapján kétnyelvű az, aki a négy készségből legalább egyet elsajátít (Macnamara 1967), vagy akinek a mindennapi életben szüksége van mindkét nyelv rendszeres használatára (különböző mértékben ismeri ezeket, valamint használja különféle helyzetekben) (Grosjean 1989, 2008).

5 U nekim školama na mađarskom naštavnom jeziku zbog malog fonda časova srpski jezik predaju učitelji i naštavnici mađarskog jezika, a neretko i naštavnici druge štruke. (fordította szerbről magyarra – J.P.)

abban az esetben is fennáll, ha szerb anyanyelvű, valamint szerb nyelvre szakosodott tanár is adna elő a kisebb homogén magyar lakta területeken, ugyanis a diákok nem érzik a szerb nyelv elsajátításának szükségét. Ennek oka lehet a kis környezetükben lelhető kényelmes megélhetés (Andrić 2009: 38–39).

A folytatásban azt szeretnénk volna megtudni, hogy megfigyelhető-e szignifikáns nembeli különbség (női és férfi) alanyaink között, ami a munkamemóriában megtartott szavak számát illeti. Erre a célra a Welch-próbát alkalmaztuk, mivel ez a statisztikai próba alkalmas különböző méretű csoportok összevetésére is. Összevetettük minden egyes női és férfi alany minden magyar, szerb és német szavának összegét. A próba eredményei pedig alátámasztják, hogy jelen van nembeli szignifikáns különbség az alanyaink között, ami a munkamemóriában megtartott szavak számát illeti ($p=0,03253$; a hatás közepes $=0,45$). A munkamemóriában megtartott szavak száma a nőknél nagyobb (lásd: Táblázat 6). Ez érdekes eredmény, hiszen átlagban a nők nagyobb nyelvi tehetséggel rendelkeznek, mint a férfiak.⁶ Feltételezhető tehát, hogy a nőknek az itt bizonyított készségük, hogy több szót tartsanak meg a munkamemóriában, az egyik tényező, mely ezt befolyásolja.

Táblázat 6. A nők és a férfiak munkamemóriájában megtartott szavak összevetése.

Nők adatai	összesen n	= 71
	átlag \bar{x}	= 39,014085
	standard deviáció SD	= 6,640768
Férfiak adatai	összesen n	= 45
	átlag \bar{x}	= 35,577778
	standard deviáció SD	= 9,161403

Egyik további feltett kérdésünk tanulmányunkban az, hogy megfigyelhető-e szignifikáns korbeli különbség általános iskolás és gimnazista alanyaink között, ami a munkamemóriában megtartott szavak számát illeti. Ugyanazt az eljárást vittük végbe, mint az előző kutatási kérdést illetően, azzal az eltéréssel, hogy ebben az esetben az iskolák típusa (általános vagy középiskola) játszott szerepet. A válasz megerősítő ($p=0,002578$; a hatás közepes $=0,6$). Az értékek kimutatják, hogy a középiskolások jobban teljesítettek ezen a téren (Táblázat 7). Ezt alátámasztja az a tény, miszerint a munkamemória kapacitása, de egyben a figyelemteljesítmény is a korrallal, az agy fejlődésével változik, azaz növekszik (Gathercole 1999: 410–411). Valamint Dempster (1981: 69) szerint is az idősebb gyerekek hosszabb szólistát tudnak megjegyezni, illetve visszamondani, mint a fiatalabb társaik (lásd továbbá Racsmány, Lukács, Németh & Pléh 2005: 485).

Táblázat 7. Általános és középiskolás alanyok munkamemóriájában megtartott szavak összevetése.

általános iskolások adatai	összesen n	= 71
	átlag \bar{x}	= 35,929577
	standard deviáció SD	= 7,459077
középiskolások adatai	összesen n	= 45
	átlag \bar{x}	= 40,444444
	standard deviáció SD	= 7,759322

Ezen eredmény után arra is kíváncsiak lettünk, hogy akad-e szignifikáns különbség a munkamemóriában megtartott szavak számát illetően abban az esetben, ha az iskolák székhelyeit vesszük figyelembe (Újvidék és Kikinda – általános iskolák; Újvidék és Szabadka – gimnáziumok). A 2002-es évi népszámlálás adatai szerint

⁶ A nők verbális intelligenciája felülmúlja a férfiakét (Bolla, Lindgren, Bonaccorsy & Bleecker 1990). A memóriát tesztelő vizsgálatok eredményei a nők részéről előnyösek, amit a beszéd-készség igencsak befolyásol (Mann, Sasanuma, Sakuma & Masaki 1990). E jelenség az egyedeknek megbiztosítja akár az erőfeszítés nélküli idegen nyelvek tanulását.

a vajdasági magyar populáció túlnyomórészt Bácskában, a Magyarországgal szinte határos Szabadkán és a környező falvakban él, míg Bánátban számuk kevesebb, Szerémséget pedig még ennél is ritkábban lakják (Andrić 2009: 38). Ebből kifolyólag tudni szeretnénk volna, hogy van-e térbeli kihatás a teljesítményre. Itt kétszer végeztük el a Welch-próbát: külön az általános iskolákkal és külön a középiskolákkal. Az eredmény azt mutatta ki, hogy nincs szignifikáns különbség, ami a munkamemóriában megtartott szavak számát illeti (általános iskolák $p=0,1358$; középiskolák $p=0,855$). Az átlagokon is látszik (főként a középiskolás adatok eredményeinél), hogy szinte teljesen egyformák a csoportok teljesítményei (Táblázat 8). Az eredmény várható volt, mert az iskolák ki voltak egyenlítve. Tehát sem az általános iskolák esetében, sem a középiskolák esetében nincs olyan jellegű különbség az intézmények között, aminek következtében jelentős különbségeket lehetne feltételezni a diákok intellektuális képességeit illetően. A két általános iskola, valamint a két középiskola diákjai tehát az átlagos populációból származnak, így várható is volt, hogy átlagban ugyanolyan kognitív képességekkel (ebben az esetben munkamemória-kapacitással) rendelkeznek. Az egyetlen különbség közöttük földrajzi jellegű, ugyanis más községekben helyezkednek el, ennek viszont nem volt szignifikáns hatása.

Táblázat 8. A kísérletben részt vett iskolák eredményeinek összevetése.

újvidéki általános iskolások adatai	összesen n	= 48
	átlag \bar{x}	= 36,645833
	standard deviáció SD	= 7,08156
kikindai általános iskolások adatai	összesen n	= 24
	átlag \bar{x}	= 33,958333
	standard deviáció SD	= 8,306515
újvidéki középiskolások adatai	összesen n	= 26
	átlag \bar{x}	= 40,615385
	standard deviáció SD	= 9,134887
szabadkai középiskolások adatai	összesen n	= 19
	átlag \bar{x}	= 40,210526
	standard deviáció SD	= 5,583497

Továbbá kíváncsiak voltunk arra is, hogy amennyiben a kísérleti alanyaink keverve látják a szavakat (azaz nem nyelvenként csoportosítva), ez hogyan hat ki az egyes nyelvek státuszára a munkamemóriában. Itt kizárólag a kevert feladat adataival folytattunk ANOVA-próbát, ahol szintén a magyar, szerb és német nyelvek összevetését végeztük. A kapott eredmény ($p=0,0037431501$; a hatás közepes $=0,085$) azt jelenti, hogy ebben az esetben sem egyenlő a három nyelv. A nyelvek közötti különbséget viszont a páros (post hoc) összevetések adták, melyek értékei alátámasztják következtetésünket, hiszen, mint ahogy a következő táblázatban is látható (Táblázat 9), a magyar és a szerb nyelv közötti különbség igen kicsi, szinte 0. Emellett a magyar és német nyelv ($p=0,00001258049496$), valamint a szerb és a német nyelv ($p=0,0031492587$) között van, míg a magyar és a szerb ($p=0,5267651352$) között nincs szignifikáns különbség.

Táblázat 9. A kísérlet második fázisának eredményei, a nyelvek közötti különbségek.

összevetett nyelvek	átlagos különbség	p-érték
magyar nyelv – szerb nyelv	0,1637931034	0,5267651352
magyar nyelv – német nyelv	1,086206897	0,00001258049496
szerb nyelv – német nyelv	1,25	0,0031492587

A kutatásunkban végül arra kerestük a választ, hogy megfigyelhető-e szignifikáns különbség az első kísérletben (nyelvenkénti kivetítéssel) megjegyzett, és a második kísérletben (kevert kivetítéssel) megjegyzett szavak száma között. Erre a célra egy páros t-próbát használtunk, mert a minták összefüggnek egymással, mivel mindkét mintát ugyanazoktól az alanyoktól kaptuk. A próba eredménye kimutatta, hogy van szignifikáns különbség ($p=0.00001618$). Feltételeztük, hogy a nyelvkeverés egyfajta zavaró hatást válthat ki a memorizálás folyamán, amit az eredmény alá is támasztott (bár a különbség szignifikáns, a hatás azonban kicsi (0.42)).

5. Összegzés

Összegezve elmondható, hogy van szignifikáns különbség aközött, hogy hány anyanyelvű (magyar), hány idegen nyelvű (német) és hány környezetnyelvű (szerb) szót tudnak a munkamemóriában megtartani az alanyok. A vajdasági magyar általános és középiskolások a szerb, mint államnyelv hatása ellenére, az iskolák földrajzi elhelyezkedésétől függetlenül, az anyanyelvükön előforduló szavakat jobban tudják a munkamemóriában megtartani, mint a környezetnyelv szavait, emellett az idegen nyelv szavainak feljegyzett száma a harmadik helyen szerepel.

Jelen tanulmányban, továbbá, arra a felfedezésre jutottunk, hogy ez a különbség a kétnyelvű alanyoknál is jelen van. Így mondhatni, a kétnyelvű alanyaink nem tudják kellőképpen felmérni nyelvtudásszintjüket, vagy pedig alternatív következtetésként az is kikövetkeztethető, hogy más kritériumok szerint mérik fel nyelvtudásszintjüket, ami arra utal, hogy tudatosan vagy tudat alatt különbséget tesznek az anyanyelv és a környezetnyelv között, így más elvárásokat is fűznek e két nyelvtípushoz. Végül pedig azt is feltételezhetjük, hogy bár úgy gondolják/érezik az alanyok, hogy egy szinten beszélnek az anyanyelvet és a környezetnyelvet, a nyelvi státusz önmagában (hogy milyen kortól milyen frekvenciával használták az adott nyelvet) egyszerűen kihat arra, hogy hány szót tudnak megtartani a munkamemóriában. Ezt a feltételezést további kutatásokkal lehetne vizsgálni.

Amellett, hogy a korosztály növekedésével az eredmények prosperáló értéket mutattak ki, hiszen a munkamemória kapacitása, de egyben a figyelemteljesítmény is a korrallal, az agy fejlődésével változik, azaz növekszik, a nemi különbségek is bizonyos módon befolyásolják azokat, még hozzá a női egyedek jobb teljesítményével, ami verbális intelligenciájuknak, a férfi egyedeket überelő beszédképességüknek köszönhető.

Szerepet játszik a szavak kivetítésének módja is, miszerint alacsonyabb teljesítményképesség merül fel a szavak kevert kivetítésével végzett kísérletnél, mint a szavak nyelvenkénti kivetítéssel történő kísérletnél. Eme egyfajta zavaró jelenségnek köszönhetően mindemellett arról is tudomást szereztünk, hogy az anyanyelv és a környezetnyelv státusza ily módon szinte kiegyenlítődik az idegen nyelvvel szemben.

6. Szakirodalom

Andrić, E. (2009). Dvojezičnost mađarskih đaka u Vojvodini. In P. Vlahović, R. Bugarski & V. Vasić (Eds.). *Višejezični svet Melanije Mikeš* (pp. 38–39.). Novi Sad, Budisava: KriMel.

Baddeley, A. D., & Hitch, G. (1974). Working Memory. *Psychology of Learning and Motivation*, 8, 47–89. DOI:10.1016/s0079-7421(08)60452-1

Bartha, Csilla (2000) Kétnyelvűség, oktatás, kétnyelvű oktatás és kisebbségek. *EDUCATIO*, 9 (4), 761–775

Blom, E., Küntay, A. C., Messer, M., Verhagen, J., & Leseman, P. (2014). The benefits of being bilingual: Working memory in bilingual Turkish–Dutch children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 128, 114–116. DOI:10.1016/j.jecp.2014.06.007

- Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Bolla, K. I., Lindgren, K. N., Bonaccorsy, C., & Bleecker, M. L. (1990). Predictors of verbal fluency (FAS) in the healthy elderly. *Journal of Clinical Psychology*, 46(5), 625–627. DOI:10.1002/1097-4679(199009)46:5<623::aid-jclp2270460513>3.0.co;2-c
- Brown, G. D. A. (1992). Cognitive Psychology and Second Language Processing. The Role of Short-Term Memory. *Advances in Psychology*, 83, 105–121. DOI:10.1016/s0166-4115(08)61490-9
- Cowan, Nelson (2000). The magical number 4 in short term memory a reconsideration of mental storage capacity. *BEHAVIORAL AND BRAIN SCIENCES*, 24, 87–185. DOI:10.1017/S0140525X01003922
- Dempster, F. N. (1981). Memory span: Sources of individual and developmental differences. *Psychological Bulletin*, 89(1), 63–100. DIO:10.1037/0033-2909.89.1.63
- Ellis, N. C., & Hennesly, R. A. (1980). A bilingual word-length effect: Implications for intelligence testing and the relative ease of mental calculation in Welsh and English. *British Journal of Psychology*, 71(1), 43–51. DOI:10.1111/j.2044-8295.1980.tb02728.x
- Gathercole, S. E. (1999). Cognitive approaches to the development of short-term memory. *Trends in Cognitive Sciences*, 3(11), 410–419. DOI:10.1016/s1364-6613(99)01388-1
- Gathercole, S. E., Service, E., Hitch, G. J., Adams, A.-M., & Martin, A. J. (1999). Phonological short-term memory and vocabulary development: further evidence on the nature of the relationship. *Applied Cognitive Psychology*, 13(1), 65–77. DOI:10.1002/(sici)1099-0720(199902)13:1<65::aid-acp548>3.0.co;2-o
- Göncz L. (2004): *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége: Nyelvpszichológiai vonatkozások*.
- Szabadka: A Magyarországi Tudományos Társaság; Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Grosjean, F. (1989). Neurolinguists, beware! The bilingual is not two monolinguals in one person. *Brain and Language*, 36(1), 3–15. DOI:10.1016/0093-934x(89)90048-5
- Grosjean, F. (2008). *Studying Bilinguals*. Oxford: Oxford University Press.
- Halupka Rešetar, Sz. (2016). Magyar igevonzatok szerb közegben. E. Andrić & D. Smiljanić (Eds.). *Godišnjak Filozofskog Fakulteta u Novom Sadu* (volume XLI-1, pp. 133-151). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Jonides, J., Lewis, R. L., Nee, D. E., Lustig, C. A., Berman, M. G., & Moore, K. S. (2008). The Mind and Brain of Short-Term Memory. *Annual Review of Psychology*, 59(1), 193–224. DOI:10.1146/annurev.psych.59.103006.0936
- Macnamara, J. (1967). The Bilingual's Linguistic Performance-A Psychological Overview. *Journal of Social Issues*, 23(2), 59–60. DOI:10.1111/j.1540-4560.1967.tb00576.x
- Mann, V. A., Sasanuma, S., Sakuma, N., & Masaki, S. (1990). Sex differences in cognitive abilities: A cross-cultural perspective. *Neuropsychologia*, 28(10), 1070–1075. DOI:10.1016/0028-3932(90)90141-a
- Mechelli, A., Crinion, J. T., Noppeney, U., O'Doherty, J., Ashburner, J., Frackowiak, R. S., & Price, C. J. (2004). Structural plasticity in the bilingual brain. *Nature*, 431(7010), 757. DOI:10.1038/431757a
- Miller, G. A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*, 63(2), 81–97. DOI:10.1037/h0043158
- Németh, D., Racsmány, M., Kónya, A., & Pléh, C. (2001). A munka-memória-kapacitás mérőeljárásai és jelentőségük a neuropszichológiai diagnosztikában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 55(4), 403–416. DOI:10.1556/mpszle.55.2000.4.3

- Navracsics J. (2010). *Egyéni kltnyelvűség*. Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfűzetek 03. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó-Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Navracsics J. (2007). *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Lőrincz L. (2007) Az anyanyelv fontossága. *Debreceni Szemle*, 15-(3), 409–411.
- Peal, E., & Lambert, W. E. (1962). The relation of bilingualism to intelligence. *Psychological Monographs: General and Applied*, 76(27), 1–23. DOI:10.1037/h0093840
- Pléh Cs. (2009). A nyelv idegrendszeri képviselete: tények és új elméletek. *Modern Nyelvoktatás*, 15(3), 3–18.
- Racsmány, M., Lukács, Á., Németh, D., & Pléh, C. (2005). A verbális munkamemória magyar nyelvű vizsgálóeljárásai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 60(4), 479–506. DOI:10.1556/mpszle.60.2005.4.3
- Schéder V. (2016). A beszédfeldolgozás és a jegyzetelési eljárások elméleti összefüggései. *Különleges bánásmód – interdiszciplináris szakmai lap*, 2(1), 7–15.
- Schweickert, R., & Boruff, B. (1986). Short term memory capacity. Magic number or magic spell. *Journal of Experimental Psychology Learning, Memory, and Cognition*, 12(3), 419–425. DOI:10.1037/0278-7393.12.3.419
- Skutnabb-Kangas, T. (1984). *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.

Pomázi-Bárdonicsek Dominika

ÁLTALÁNOS EMBERI KISZOLGÁLTATOTTSÁG ÉS TÚLÉLÉSI STRATÉGIÁK A GULÁG NŐI TÁBORAIBAN (1934–1953)¹

Kutatásom középpontjában az általános emberi kiszolgáltatottság, a sajátos tábori élethelyzetek, a túlélési stratégiák és a szovjet birodalmi modell logikájának ezen a területen történő működése áll. Vizsgálom, hogy 1934 és 1953 között, a tábori évek alatt miként próbálták őket megfosztani női méltóságuktól, valamint személyiségük feletti autonómiájuktól. Végül rávilágítok arra is, hogy milyen módon próbálták túlélni a tábort, és akárcsak minimálisan is javítani életkörülményeiken. Fókuszban az anyák, leszbikusok, prostituáltak és rokkantak állnak, valamennyiüket azonos szempont alapján vizsgálom. Egyik oldalon azok állnak, akik már a táborba kerülés előtt is anyák, homoszexuálisok, prostituáltak, rokkantak voltak. A másik oldalon pedig azok vannak, akik a táborban döntöttek úgy, hogy egy speciális túlélési stratégiát választanak (öncsonkítást végeznek, szexuális kapcsolatot építenek ki az örökkel/női rabtársakkal, vagy vállalnak gyermeket) annak érdekében, hogy megéeljék a másnapot, túléljék a lágert. Ezen a ponton nyer interdiszciplináris jelleget kutatásom, hiszen annak megértéséhez, hogy a nők miért döntöttek egy sajátos élethelyzet, túlélési stratégia mellett, pszichológiai munkákat emelek be kutatásomhoz.

Kulcsszavak: Gulág, női kényszermunkások, kiszolgáltatottság, túlélési stratégiák

I. Bevezetés

Kutatásom középpontjában az általános emberi kiszolgáltatottság, a sajátos tábori élethelyzetek, a túlélési stratégiák és a szovjet birodalmi modell logikájának ezen a területen történő működése áll. Vizsgálom, hogy 1934 és 1953 között, a tábori évek alatt miként próbálták őket megfosztani női méltóságuktól, valamint személyiségük feletti autonómiájuktól. Végül rávilágítok arra is, hogy milyen módon próbálták túlélni a tábort, és akárcsak minimálisan is javítani életkörülményeiken. Fókuszban az anyák, leszbikusok, prostituáltak és rokkantak állnak, valamennyiüket azonos szempont alapján vizsgálom. Egyik oldalon azok állnak, akik már a táborba kerülés előtt is anyák, homoszexuálisok, prostituáltak, rokkantak voltak. A másik oldalon pedig azok vannak, akik a táborban döntöttek úgy, hogy egy speciális túlélési stratégiát választanak (öncsonkítást végeznek magukon, szexuális kapcsolatot létesítenek az örökkel/női vagy férfi rabtársakkal, vagy vállalnak gyermeket) annak érdekében, hogy megéeljék a másnapot, túléljék a lágert. Ezen a ponton nyert interdiszciplináris jelleget kutatásom, hiszen annak megértéséhez, hogy a nők miért döntöttek egy sajátos élethelyzet, túlélési stratégia mellett, pszichológiai

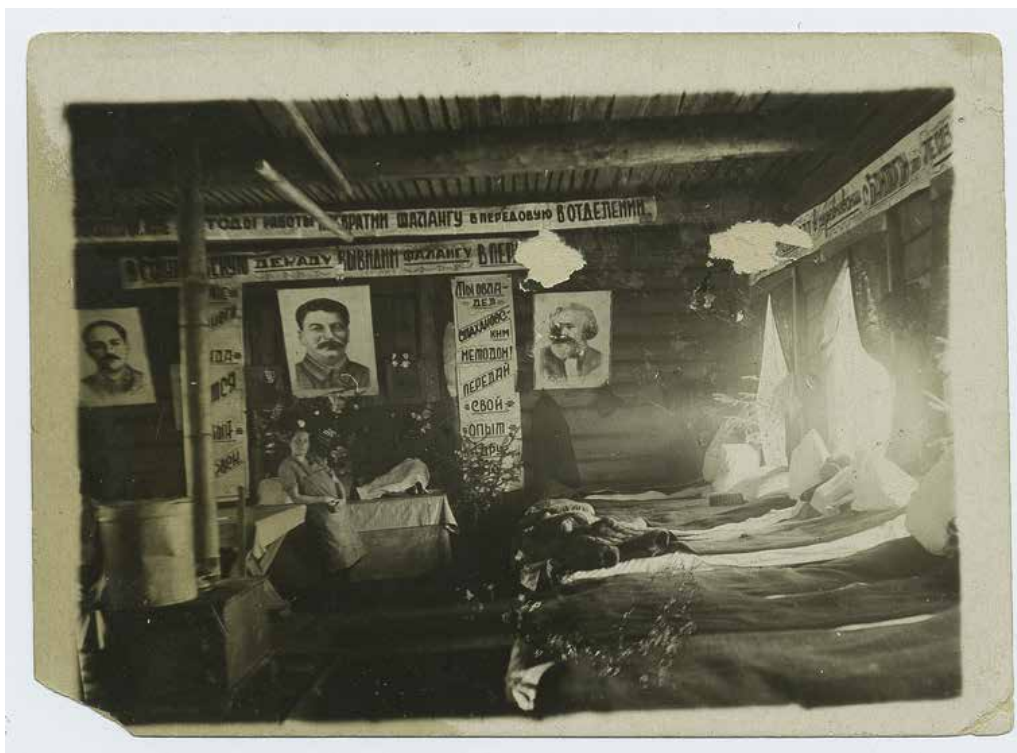
munkákat vontam be.

1. ábra Gulág-táborok a teljesség igénye nélkül (1934–1953)²

II. A kiszolgáltatottság tényezői

A Gulág-táborokban a nők helyzetét súlyosbította, kiszolgáltatottságát fokozta, hogy életüket, emberi méltóságukat, identitásukat semmibe vették. Jogaik nem voltak, nap mint nap szigorúan szabályozott körülmények között éltek. Sok hasonlóságot figyelhetünk meg a terrorizmus és a Gulág áldozatainak „történetét” tekintve. Mind a terrorista szervezetek, mind a Gulág-alkalmazottak törekedtek az emberi jogok földbe tiprására, az állandó feszült légkör, a rettegés, a megfélemlítés és a kiszolgáltatottság érzésének fenntartására, továbbá a foglyok személyiségének megtörésére, identitásuktól való megfosztására. „A terror az ellenkező meggyőződéseket nem a logika, hanem a brutális erő segítségével akarja meghódítani, ez okból a meggyőzések, hiedelmek s akaratfolyamatnak pszichikai, természetes jellegével mítsem törődik, [...] az élettani s lélektani folyamatokat akarja elnémítani és megfojtani, meg akarja az emberben az erkölcsi egyéniséget ölni, [...] nem tűr ellentétes mozdulatot, cselekvést, gondolatot, érzelmet, vágyat, akaratot.”³ A félelemkeltésnek számtalan eszköze volt, melyek közül az egyik leghatásosabb eszköz a fizikai és lelki terror volt: a fizikai az életet, testi épséget, szabadságot, a lelki pedig a kedélyállapotot, emberi méltóságot, emóciókat és erkölcsi elveket veszélyezteti, az ember azonban, ha elveszti önbecsülését, elsorvad a személyisége. A személyiség megtörését mind a Gulág, mind a terrorszervezetek a meztelenre vetkőztetés, a tárgyként való kezelés, degradáció, a különféle kínzásmódok használatával igyekeztek elérni.⁴ Singer Zsuzsa szerint gyakran előfordult a táborokban, hogy meghasadt az emberek személyisége, és egyfajta skizofrénia alakult ki. Az egyik „én” „résztvevő”, a másik pedig „megfigyelő”, aki próbál úgy tenni, mintha nem vele történne a sok borzalom.⁵

2. ábra Női barakk⁶

A Gulágon az állandó félelem ösztön szerű cselekményekre redukálta a kényszermunkásokat,⁷ irányíthatóvá tette és elriasztotta őket az ellenállástól. További céljuk volt a bizonytalanság érzetének fenntartása is, hiszen bármilyen borzalom elviselhetőbbé válik, ha az alany úgy érzi, a rémálom egyszer véget ér. A terrorszervezetek és a Gulág azonban ettől a cseppnyi reménytől is igyekeztek megfosztani az embereket. „A retteget aprólékos, lényegtelen szabályok szeszélyes betartása, valamint következtelen és kiszámíthatatlan erőszakkitörések is fokozhatják. E technikák legfőbb hatása, hogy meggyőzik az áldozatot: az elkövető mindenható, az ellenállás hiábavaló, és élete attól függ, hogy abszolút engedelmességével elnyeri-e az elkövető jóindulatát. Az elkövető célja nemcsak az, hogy áldozatában halálfélelmet keltsen, hanem az is, hogy az áldozat hálás legyen, amiért életben hagyja. (...) A biztosnak tekintett halálból való megmenekülés többszöri ismétlődése után előfordulhat, hogy az áldozat paradox módon megmentőként kezd tekinteni az elkövetőre.”⁸

Mindezekre számtalan példát láthatunk a túlélők visszaemlékezéseiben, Szolzsenyicin írásában (*A Gulag-szigetcsoport 1934–1956*), illetve a Dancig Szergejevics Baldajev⁹ burját-mongol származású rendőrezredes, Gulág-folklórkutató által készített ábrázolásokat és feljegyzéseket tartalmazó *Drawings – from the – Gulag* c. könyvben. Valamennyi szemlélteti, hogy nem egy ör (és férfi rab) törekedett a női rabok „alsóbb rendűségének” érzékeltetésére, akikkel azt tehetnek, amit csak akarnak, és akik csupán arra kellenek, hogy csillapítsák szexuális vágyaikat.¹⁰ Hasonló hozzáállást, véleményt figyelhetünk meg azonban a köztörvényesek (urkák) és politikai foglyok tekintetében is – erről további részleteket a későbbiekben olvashatunk.

Az örök kártyázás közben gyakran tették meg tényleg a női rabokat, ilyenkor a győztes fél „megszerezte” a vesztes fél női brigádjának egy részét egy időre.¹¹ Egyébként maguk a nők is szerettek kártyázni, a egyes táborokban voltak köztük olyanok, akiknek vesztes esetén oly módon kellett törleszteniük adósságukat, hogy egy tanú jelenlétében férfiakkal kellett közöselniük.¹²

Baldajev egyik rajza és a hozzá fűzött megjegyzések révén megtudjuk, hogy az örök akár éjszaka, akár nappal, de gyakorta tartottak a nők barakkjaiban „ellenőrzéseket” – mindezt megerősíti Olga Adamova-

Szljzoberg memoárja is¹³ –, csupán azért, hogy pőrre vetköztethessék, orvosi vizsgálatok alá vethessék őket. Ezáltal pedig növelhették szégyenérzetüket. A mondvacsinált ürügy általában a drog, kés, alkohol, pornográf anyag utáni kutatás volt. Ha ezek közül bármit is találtak, azt azonnal elkobozták.¹⁴ Eközben a nőket meztelenre vetköztették, felsorakoztatták, és egy orvos testüreg motozást végzett rajtuk.¹⁵ Baldajev rajzán pont egy ilyen vizsgálatot láthatunk, ahol csupán annyi enyhített az abszurd, megalázó helyzetben, hogy a vizsgálatot női orvos végezte, és bár az örök, rabtársak is jelen voltak, a motozás minden részletét nem láthatták, ugyanis az alanyt nem feljűk fordította az orvos.¹⁶

Fontos, hogy gyakran maguk a köztörvényes nők sem voltak sokkal kíméletesebbek, ugyanis ők is magukévá tették a láger udvarán sétáló 15-16 éves lányokat¹⁷, és ugyanúgy lecserélték partnereiket, mint az örök vagy a vegyes táborokban a férfiak.¹⁸ Létezett az ún. „*obmenyatszja kobjulkami/korovkami/ kurokhami/ nyevesztami*”, azaz „*elcserélni a menyasszonyt*” módszer, amikor a tekintélyes bűnöző aktív lesbikusok lecserélték passzív partnereiket néhány közösülés idejére egy passzív pederasztára, azaz „kancára”. Ez a fajta cserélgetés sokszor egészen addig eltartott, amíg a pár aktív vagy passzív tagja szabad lábra nem került vagy életét nem vesztette.¹⁹ Baldajev szerint mindez annyira átformálta a „menyasszonyok” gondolkodását, hogy idővel már nem voltak hajlandók férfiakkal kapcsolatot létesíteni vagy együtt élni, hiszen úgy vélték, hogy csupán egy nő képes kielégíteni őket.²⁰ Baldajev szerint előfordult az ún. „*obmenyatszja petuhami*”, azaz „*lecserélni a kakást*” is, azaz amikor a passzív partnert nem egy másik passzívra, hanem egy aktív pederasztára cserélték le.²¹ Baldajev szerint a cseréket megkönnyítette, hogy a „passzívoknak” számító nők felettébb értékesnek számítottak szépségük, testük, nőiségük miatt.²²

Egy nő lágerbéli sorsa nagy mértékben függött ottani státuszától, kompromisszumkészségétől, és attól, hogy szexuális kapcsolatban állt-e egy örrel vagy egy előnyös státuszban lévő urkával.²³ A nőknek sokszor volt részük megaláztatásban, mely főként az urkák részéről érhetette őket. Varlam Salamov szerint „*egy harmadik vagy negyedik generációs bűnöző gyerekkorától azt tanulja, hogy a nők megvetést érdemelnek (...) egy nő, mint alsóbbrendű lény, kizárólag a bűnöző állati vágyának kielégítése céljából teremtetett, azért, hogy a férfi durva tréfáinak célpontja legyen, és nyilvános verések áldozata, ha a hímje úgy dönt, hogy ad neki.*”²⁴

A nők szexuális kihasználása ott volt a legrosszabb, ahol köztörvényesek voltak a szomszédos lágerekben, de hasonlóan rossz volt a helyzet a vegyes táborokban is, ahol a férfiak átlopóztak a női barakkokba és erőszakot²⁵ kíséreltek meg a nőkön.²⁶ Olga Adamova-Szljzoberg magadani tartózkodása kapcsán a következőt idézte fel memoárjában: „*Kolimán kevés volt a nő, a büntetésük végén tartó bűnözők és a kíséret nélküli rabok (...), akik évek óta nők nélkül éltek, egyszerűen rácsaptak egy egyedül sétáló nőre, mint a farkasok a prédára.*”²⁷

Előfordult, hogy a nemi erőszakot csoportosan követték el a rabok, erre Kolimán még külön kifejezést is kitaláltak, mint például „kocsisor”, „villamos” – „*A férfiak összehangoltan, magabiztosan, tudatosan cselekedtek (...) a földre szórták a kéznél lévő rongyokat – bélelt kabátok, ágyneműk, gyékények; földre dobták a rabokat, mindegyik mellett azonnal felsorakozott körülbelül tizenkét fős sor – és elkezdődött a nők tömeges erőszakolása – a »kolimai villamos«, ez a jelenség a sztálini időkben gyakran előfordult (...). A halott nőket lábuknál fogva az ajtóhoz vonszolták, és a küszöbhez rakták őket; a többiek észhez tértek – leöntötték őket vízzel –, és ismét felállt a sor. De ez még nem a legnagyobb villamos volt, hanem egy közepes, mondhatni »közepes villamos«*”²⁸. Emellett az orosz bűnözői zsargonban gyakran használt kifejezés (volt) a csoportos erőszaktevélyre a *posztavity na hor/ocseregy*, azaz kórusba/sorba állítani.²⁹ Egyébként Szolzsenyicin szerint az erőszaktevők között még tinédzserek is felbukkantak.³⁰ A szexuális kihasználás mindennaposságát mutatja, hogy amikor az urkák elkapták a nőket, azok már nem is próbáltak védekezni. Edward Buca is beszámol arról, hogy az erőszaktevők

„megragadták az asszonyokat, és lefektették őket a hóba, vagy nekidöntötték őket egy halom fának. Úgy tűnt, az asszonyok hozzászoktak ehhez, és nem is próbálták ellenállni.”³¹ A bántalmazás Szolzsenyicin szerint teljesen „természetesen folyt”, csak az kerülhette el a nemi erőszakot, bántalmazást, aki már túl életeskorú vagy esetleg csúnya volt, hiszen a szépség, vonzó alkat kész csapás volt, egyenes út volt az abúزشoz.³² A nők prostitúcióra kényszerítése során használt szisztematikus kényszerítő technikákat „betörésnek” szokták nevezni.³³

Az örök általában nem avatkoztak közbe az ilyen esetek során. Ennek az lehetett az egyik oka, hogy sokszor közömbösen viselkedtek a rabok sorsát illetően. Másik oka lehetett, hogy számtalanszor maguk a férfiorok is éppoly erőszakosan viselkedtek a nőkkel, mint a rabok.³⁴

Az átélt atrocitások különféle pszichés reakciókat eredményeztek a nőknél. A következőkben olyan reakciókat fogok ismertetni, melyek a pszichológusok szerint gyakoriak a börtönök és kényszermunkatáborokat megjárt nőknél, és ezek közül néhányról biztosan tudjuk, hogy előfordultak a Gulág-lágerekben raboskodó kényszermunkásnőknél. Az atrocitás, átélt trauma³⁵ következtében a nőknél lélektani krízis alakulhatott ki, egy olyan érzelmileg kritikus, túlterhelő pszichés állapot, melyben az egyén egy, a lelki egyensúlyát fenyegető, felborító, dezorganizáció által jellemzett helyzettel kerül szembe, amellyel nem tud hatékonyan megküzdni.³⁶ Az átélt trauma hatására a nők énképe módosult, testi és lelki integritásuk sérült, kisebbségi érzésük alakult ki. Az első vagy egyszeri akut trauma (például abúzus) hatására úgy érezhették, hogy nem önmaguk, az ismételt, krónikus trauma után pedig megváltozhatott vagy akár elveszíthették azt az érzésüket, hogy van énjük.³⁷ A krónikus traumát átéltek elveszthették a testi nyugalom- és kényelemérzetet, idővel úgy érezhették, hogy testük ellenük fordul, ezáltal pedig gyakoriak lehetnek a fejfájások, az emésztőrendszeri zavarok.³⁸

Judith Herman úgy gondolja, hogy erős nyomás hatására bárki megtörhető. Ennek a folyamatnak két szakaszát különbözteti meg. Az elsőben az áldozat feladja világnézetét, belső autonómiáját, erkölcsi elveit, másokhoz való kötődéseit. Érzései, gondolatai, kezdeményezőképesége módosul, Herman szavaival élve kikapcsol. Ez az állapot még visszafordítható. A második szakasz azonban maradandó, és akkor következik be, amikor az áldozatok már nem akarnak tovább élni, Herman úgy véli, hogy ilyenkor az öngyilkoságról fantáziálnak, „*ám esetleges öngyilkossági kísérleteik a legkevésbé sem összeférhetetlenek azzal az általános elhatározásukkal, hogy életben maradnak.*”³⁹

Ezen kívül, ha erkölcsi elveik feladására kényszerítették őket, akkor megtörtnek, sőt mocskosnak érezhették magukat, emiatt pedig megnőhetett a hajlamuk a szexuális kicsapongásra. Mindezt bizonyítja, hogy a megerőszakolt nők idővel könnyebben létesítettek kapcsolatot az örökkel, köztörvényes férfi rabokkal, vagy leszbikusokkal. Az erőszak könnyen eredményezhetett hatalom- és kontrollvesztettség érzést is, így a nők úgy érezhették, hogy már nem ők irányítják életüket és így képtelenek arra, hogy önmagukat megvédjék, ezáltal pedig még sebezhetőbbé váltak.⁴⁰

A lágerekben uralkodó nehézségek – degradáció, kínzásmódok, nemi erőszak – és állandó kiszolgáltatottság közepette a nők minden igyekezte és ereje arra összpontosult, hogy megélik a holnapot és hogy legalább minimálisan is javítsanak helyzetükön, életkörülményeiken. Bár Viktor Frankl pszichiáter holokauszt-túlélő, az általa leírtak bizonyos vonatkozásokban igazak lehetnek a Gulágot megjártak esetében is. A *...mégis mondj igent az Életre!* című munkájában leírja, hogy a rabok olyan lelki kényszerhelyzetben, akkora nyomás alatt éltek, hogy kizárólag a közvetlen létfenntartásra koncentráltak, lelkiéletük pedig visszahúzódott egy alacsonyabbrendű szintre.⁴¹ Mindezek következtében számos nő jellegzetes „kiútkeresési” módhoz folyamodott. Miként a következő fejezetekben is olvashatjuk, genetikai adottságuknál fogva sokan kényszerből vállaltak

gyermeket, kerültek bele lesbikus kapcsolatba vagy bocsájtották áruba testüket.⁴²

Sok nő annak érdekében, hogy elkerülje a feljebb említetteket, „feleség” lett. Voltak, akik valóban férjhez mentek a táborban, mások pedig névleg választottak maguknak férjet annak érdekében, hogy a „férj” szexuális szívességért cserébe megvédje őket másokkal szemben. Voltak viszont olyanok is, akik nem választottak férjet maguknak, inkább a prostitúciót választották az életkörülmények javításának eszközéül.

III. Szeretők és prostituáltak⁴³

A lágerekben töltött mindennapok, átélt borzalmak, erőszakos cselekedetek közepette a nőknek mérlegelniük kellett, hogy a túlélésért folytatott küzdelemben meddig hajlandók elmenni, az erkölcsi elveikhez mennyire ragaszkodnak. Megesett, hogy egy nő olyan döntést hozott, hogy hogy fizikai adottságait kihasználja, és szexuális kapcsolatot létesít egy örrel vagy előnyösebb státuszban lévő köztörvényes (férfi vagy női) rabbal annak érdekében, hogy kedvezőbb helyzetbe kerüljön, amely által elkerülhette a gyakori abúzusokat, több élelemhez és jobb ruhához juthatott. Sok férfi visszaemlékezésnél olvashatunk arról, hogy a nőknél gyorsabb volt az erkölcsi romlás és hogy a nehéz életkörülmények között jobban elveszítették tartásukat.⁴⁴

Az örök sokszor felajánlották a nők számára, hogy könnyebb munkára vezénylik őket, nagyobb fejadagot adnak nekik, ha szexuális kapcsolatot létesíthetnek velük, de olyan is megesett, hogy amikor egy örnek szimpatikus lett egy nő, nehéz fizikai munkára osztotta be, végül kedvezményeket ajánlott fel neki.⁴⁵ Például Isaak Bersadernek, az öreg, ápolatlan, testes raktárosnak megtetszett egy M. nevű fiatal és szép lány. Bersadernek sikerült elérnie, hogy nehéz munkára osszák be a lányt, akit ezután megfenyegetett, hogy elintézi, hogy egy távoli, rossz hírű táborba kerüljön. A lány végül engedett a raktárosnak, testi kapcsolatra lépett vele és onnantól kezdve könnyebb volt sora, mint addig.⁴⁶

Az sem volt ritka, hogy egy nő ellenállt az örök vagy rabok ajánlatainak, fenyegetéseinek. Ilyenkor az örök nem egy esetben büntetésből a korábbinál nehezebb fizikai munkára osztották be, vagy karcserba, azaz büntetőzárkába helyeztette az adott nőt. Több ízben megesett olyan is, hogy kínzás áldozatává vált a kiszemelt nő.⁴⁷ Baldajev, *Drawings from the Gulag* című könyvében több oldalon keresztül szemlélteti ezt a fajta bánásmódot. Leírja, illetve ábrázolja, hogy voltak nők, akiket félmegtelenre vetkőztettek és kikötöztek egy fához, ahol bogarakat engedtek rájuk, vagy hagyták, hogy a szúnyogok összecsípjék őket.⁴⁸ Vélhetően azért, hogy a nők az ilyen bánásmód megismétlődését elkerüljék, bármire hajlandók lettek.⁴⁹

Olga Adamova-Szljozberg ezen kívül memoárjában leírja, hogy Magadanban volt egy Liza nevű nő, aki „összejött az őrség parancsnokával, egy ostoba és arrogáns emberrel, ivott vele, kirabolva a hatalmukba került szerencsétlen nőket. (...) Liza arra kényszerítette a fiatal lányokat, hogy átadják magukat szeretőjének és más őreinek. Az őrszobában orgiákat tartottak.”⁵⁰

Ahogy szó volt róla, a női kényszermunkások nemcsak az örök által kerülhettek előnyösebb státuszba. Ha egy nő egy urkával került kapcsolatba, akkor biztonsága garantált volt, hiszen a többi rab nem merte megközelíteni őt. Ugyanis, ha valaki szemet vetett volna egy ilyen nőre, könnyen veszélybe kerülhetett volna saját testi épsége.⁵¹ Sok nő számára megszokottá vált az erőszak, és hogy mindenért fizetniük kellett, akár a testükkel is, ha a helyzet úgy hozta, akár kérés nélkül is.⁵² Lez Razgon visszaemlékezésében elmondja, hogy egyszer, amikor meglátogatta orvos ismerősét, rengeteg ételt kapott. Az ételmaradékot odaadta egy lánynak, aki az utcát söprögette. A lány, miután jóllakott, felhúzta ruháját, levette alsóneműjét és megkérdezte Razgontól,

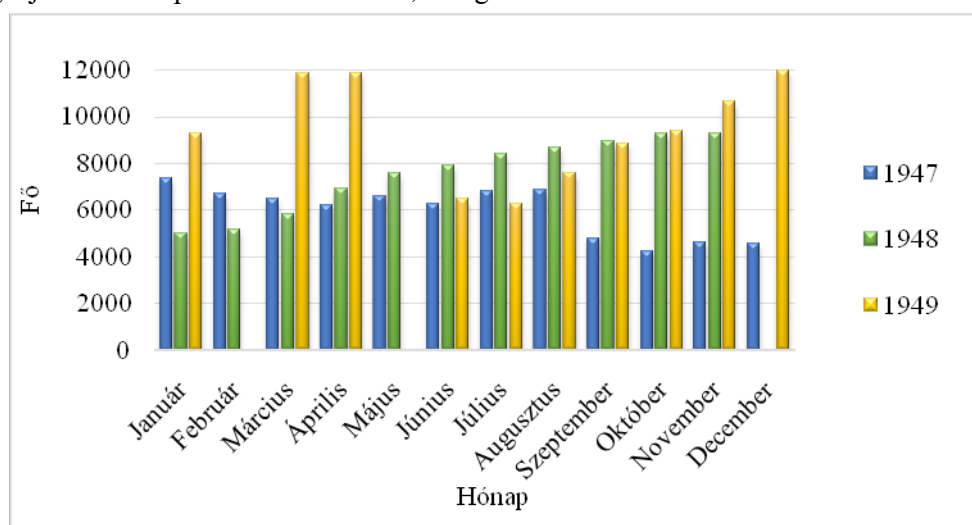
hogy hol és miként kíván szeretkezni vele. Majd miután látta, hogy a férfi nem értette viselkedését, elmondta, hogy akárhányszor csak megkínálják valamilyen étellel, fizetsége saját teste.⁵³

Zinaida Uszova memoárjában emellett leírja, hogy Tagilban volt olyan nő, aki bárkivel szexuális kapcsolatot létesített, ha a másik fél beleegyezett. Ezen kívül beszámol egy olyan nőről is, aki egy olyan hermafroditával került kapcsolatba, aki hatalmat gyakorolt, zsarnokoskodott felette.⁵⁴

Mindazonáltal tudjuk, hogy a Gulág női és vegyes lágereiben egyaránt voltak olyanok is, akik a való életben (is) prostituáltak voltak. Szolzsenyicin szerint a 30-as évek végén például nagy számban kerültek Szolovkira prostituáltak. Ennek az volt az oka, hogy a prostitúció felszámolása érdekében összegyűjtötték őket a nagyobb városokban. Őket három év Gulágon ledolgozandó kényszermunkára ítélték.⁵⁵ Szolzsenyicin elmondása szerint ott is gyakran felajánlkoztak rabtársaiknak vagy az öröknek, ennek köszönhetően pedig előnyökre tettek szert a későbbiekre nézve. *A Gulág szigetcsoport* című könyvében azt is leírja Szolzsenyicin, hogy a prostituáltak „már útközben bekéredzkedtek padlót mosni a konvoj körleteibe s a szolgálati fegyelmet veszélyeztetve elcsábították a vörös harcosokat. Ugyanolyan könnyen szót értettek a felügyelőkkel is, persze nem ingyen. Még jobban feltalálták magukat Szolovkán, ahol nagy volt a nőhiány. Nekik utalták ki a körletek legjobb szobáit, minden nap kaptak valami új rongyot, csecsebecsét, körülöttük szorgoskodtak az »apácák« és más káer hölgyek, hímezgették a kombinéjukat.”⁵⁶

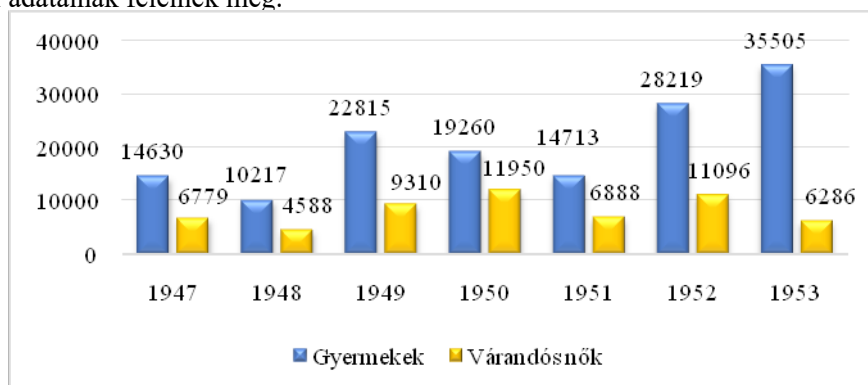
IV. Szándékosan teherbe esett nők, táborba került anyák és várandósok

Az előbbieket mellett a lágerélet alapvető része volt a várandósság, a gyermekszülés és az anyaság is. A Gulág rabjai között voltak táborban teherbeeső nők, állapotosak, illetve csecsemőt gondozók is.⁵⁷ Számadatot elsősorban a várandósok kapcsán ismerünk, Viktor Zemszkov szerint a Gulág táborában és telepein 1947 és 1953 között körülbelül 4500 és 12.000 fő között mozgott a számuk.⁵⁸ Egy 1950-es statisztikai jelentés még pontosabb képet fest le a számukat illetően. 1947-ben (a januári hónap kivételével) mindvégig viszonylag alacsony volt az állapotos nők száma. Januárban 7389-en, decemberben viszont 4588-an vártak gyermeket. 1948 májusától folyamatosan nőtt számuk, míg januárban csupán 4991 főt tettek ki a várandósok, májusban már 7564 főt, novemberben pedig már 9300 főt.⁵⁹ Az 1949-es évnél pedig júniust és júliust leszámítva mindvégig magas volt számuk. Míg a januári hónapban 9300-an voltak, addig decemberre létszámuk elérte a 11.950 főt.⁶⁰

3. ábra Állapotos nők száma a Gulágon 1947 és 1949 között (Fő)⁶¹

Egy harmadik forrás azonban nemcsak a várandós nők, hanem a megszületett gyermekek számát is ismerteti 1947 és 1953 között, évekre lebontva. A várandós nők számára vonatkozó adatok az előző forrásban az előző év decemberi adatainak felelnek meg.

4. ábra Gyermekek és várandós nők száma a Gulág táborokban és telepein, 1947-1953 (Fő)⁶²

Ahogy láthatjuk, a várandós nők száma 1950-ben és '52-ben volt a legnagyobb, 11.950 fő, illetve 11.096 fő. A többi évben viszont 10.000 fő alatt maradt számuk. A gyermekek száma, noha erősen változó volt, 10.000 fő alá sosem csökkent.⁶³

A születések magas száma miatt több ízben is születtek olyan intézkedések, amelyek a férfiak és nők elkülönítését szolgálták. Ezek nemcsak magukat a vegyes táborokat érintették, hanem a munkavégzések helyét és a kórházakat is. Sziblagon például 1952-ben 377 terhességről és 734 együttélésről tesznek említést a jelentések, holott Sziblag igazgatója kikötötte, hogy férfi és női rabok még a munkahelyen és kórtermekben sem tartózkodhatnak egy légtérben.⁶⁴ Ennek okai között szerepelhet, hogy voltak nők, akik eleve állapotosan kerültek oda, de az is magyarázhatja, hogy teherbe eshettek öröktől, esetleg orvosoktól, vagy a munkahelyre/kórterembe átlopódzó férfi kényszer munkásoktól.

A kisgyermekes anyákkal kapcsolatban is ismerünk szám adatot, ám sajnos csupán egy évre vonatkozólag, 1949-ben a lágerben raboskodó 503.000 nő közül összesen 23.790-en voltak egy vagy több kisgyermekes anyák – az ő gyermekeik is a Gulágon voltak.⁶⁵ Tábor egységeket illetően Novoszibirszk kapcsán ismerünk szám adatot. 1947-ben a rabok 2,6%-át (432 főt) tette ki a várandós és szoptató anyák száma.⁶⁶

Az állapotos, illetve a kisgyermekes anyák tekintetében nem létezett egyértelmű jogi háttér. 1937. augusztus 15-én kiadták a 00486. számú *A hazaárulók feleségei és gyermekei elnyomásának műveletéről parancsot*, mely kimondta, hogy le kell tartóztatni⁶⁷ a hazaáruló férfiak feleségeit, az elvált, de volt férjük ellenforradalmi tevékenységében részt vállaló nőket, a bűncselekményt elkövető volt férjüket elbújtatókat, valamint a bűncselekményt elhallgatókat.⁶⁸ Bár a műveleti parancs megtiltotta a várandós nők és kisgyermekes anyák letartóztatását és kényszer munkára küldését, mégis sokan kerültek táborba. Megemlíthetjük például Natalja Zaporozsecet, aki várandósan került Gulágra és a szállítás általi zötykölődés miatt gyermeke holtan jött a világra.⁶⁹

A fent említett 1937-es műveleti parancs kimondta, hogy a gyermekeket életkoruktól függően lágerben, börtönben vagy árvaházban kell elhelyezni. A csecsemőket anyjukkal együtt táborba kell szállítani, ahol 1-1,5 éves korukig együtt maradhatnak. A 1,5-15 év közöttieket árvaházba kell vinni, a 1,5-3 éveseket abban a köztársaságban kell hagyni, amelyben születtek, a 3-15 év közöttieket pedig először befogadó-elosztó pontokon, majd más köztársaságok árvaházaiban kell elhelyezni. A parancs azt is kimondta, hogy az ismeretségben vagy rokonságban álló gyermekeket tilos otthonba küldeni. A 15 év felettiekre aktát kell nyitni, melyet elbírálásra

továbbítani kell az NKVD Különleges Tanácsának.⁷⁰ Egy 1938-as körlevél tovább pontosít, kimondja, hogy a hozzátartozó nélküli 15-17 éveseket árvaházban kell elhelyezni, és biztosítani kell számukra a középiskola elvégzését, a szovjetellenes, terrorista, társadalmilag veszélyes gyermekeket pedig bíróság elé kell állítani és táborba kell zárni.⁷¹ Anna Larinától⁷² és Hava Volovicstól azonban tudjuk, hogy a gyakorlatban sokszor már másfél éves koruk előtt elválasztották a kisgyermeket anyjuktól. Emellett, ha nem jelentkeztek a rokonok a gyermekekért, akkor árvaházba vitték őket.⁷³ Mindazonáltal a Népbiztosok Tanácsának egy 1949-ben született rendeletével tették hivatalossá, hogy a táborokban született gyermekeket idővel rokonoknál vagy árvaházban kell elhelyezni.⁷⁴

Egy 1939-es tábori szabályzat szabályozta az állapotos nők és kisgyermekes anyák napi porcióját, melynek értelmében a várandós nők a terhesség utolsó két hónapjában, a szoptató anyák pedig a szülést követően kilenc hónapig nagyobb fejadagot kaptak a kalória-, fehérjedúsabb élelmiszerekből,⁷⁵ lásd hús, hal, állati zsír, zöldségek. Más rabokhoz képest azonban volt egy új élelmiszertípus is, nevezetesen a tej, melyből 400 gr-nak megfelelő adagot kaptak.

Étel típusa	Mennyiség (gramm)		Étel típusa	Mennyiség (gramm)	
	Várandós nők	„Általános” napi fejadag		Várandós nők	„Általános” napi fejadag
Rozskenyér	800	1100	Tészta	17	10
Búzaliszt	110	61	Cukor	33	17
Lisztkeverék	10		Teapótló	2	2
Különféle liszt	150	?	Burgonya és zöldségek	700	650
Hús	60	39	Paradicsompüré	10	10
Hal	192	155	Zöldpaprika (Hüvelyes paprika)	0,13	?
Növényi olaj	15	14	Babérlevél	0,2	0,2
Állati zsír	25	4	Só	20	20
			Tej	400	0

5. ábra Várandós nők és kisgyermekes anyák napi fejadagja (Fő/gr)⁷⁶

Az állapotos nőket⁷⁷ sok esetben szállították az ún. „szoptatószobákba”, speciális telepekre, ahol megszülték és legfeljebb két éves korukig nevelték gyermeküket. Ezeket a gyerekeket nevezték „Sztálin-unokáknak” és azt mondták róluk, hogy anyjuk a haza, apjuk pedig Sztálin. Baldajev elmondása szerint ezekből a gyerekekből váltak később a „sztálini sasok”, akik felnőve a Gulág köztörvényes rabjainak sorát gyarapították.⁷⁸

Az örök mindig szigorúan ügyeltek arra, hogy az állapotos nők minél tovább dolgozzanak – ez a kilencedik hónapig tartott.⁷⁹ Ugyanakkor előfordultak kivételek. 1948 elején egy Lilian nevű osztrák hölgy került a zajarszki táborba. Ekkor nyolc hónapos terhes volt. A táborba érkezését követő napon munkára akarták befogni, ám egy magyar hölgy, Somogyváry Mária közbenjárására nem kellett dolgoznia.⁸⁰

Az örök figyeltek arra is, hogy az anyák a szülést követően minél hamarabb visszatérjenek munkakörükbe, és maradéktalanul ellássák rájuk rótt feladataikat. Mindazonáltal felmentették a várandós nőket és szoptató anyákat az éjszakai, földalatti és bizonyos nehéz fizikai munkák végzése alól.⁸¹ Csupán nehezen engedték el a kisgyermekes anyákat a szoptatás idejére, melyre egyébként tizenöt, maximum harminc percet biztosítottak a megszabott órákban. 1938-ban előírták, hogy a tábori kórházban a gyermeket három hónapos korig napi hét, három-öt hónapos korában napi hat, öt-tíz hónaposként pedig napi öt alkalommal szabad meglátogatni, tíz

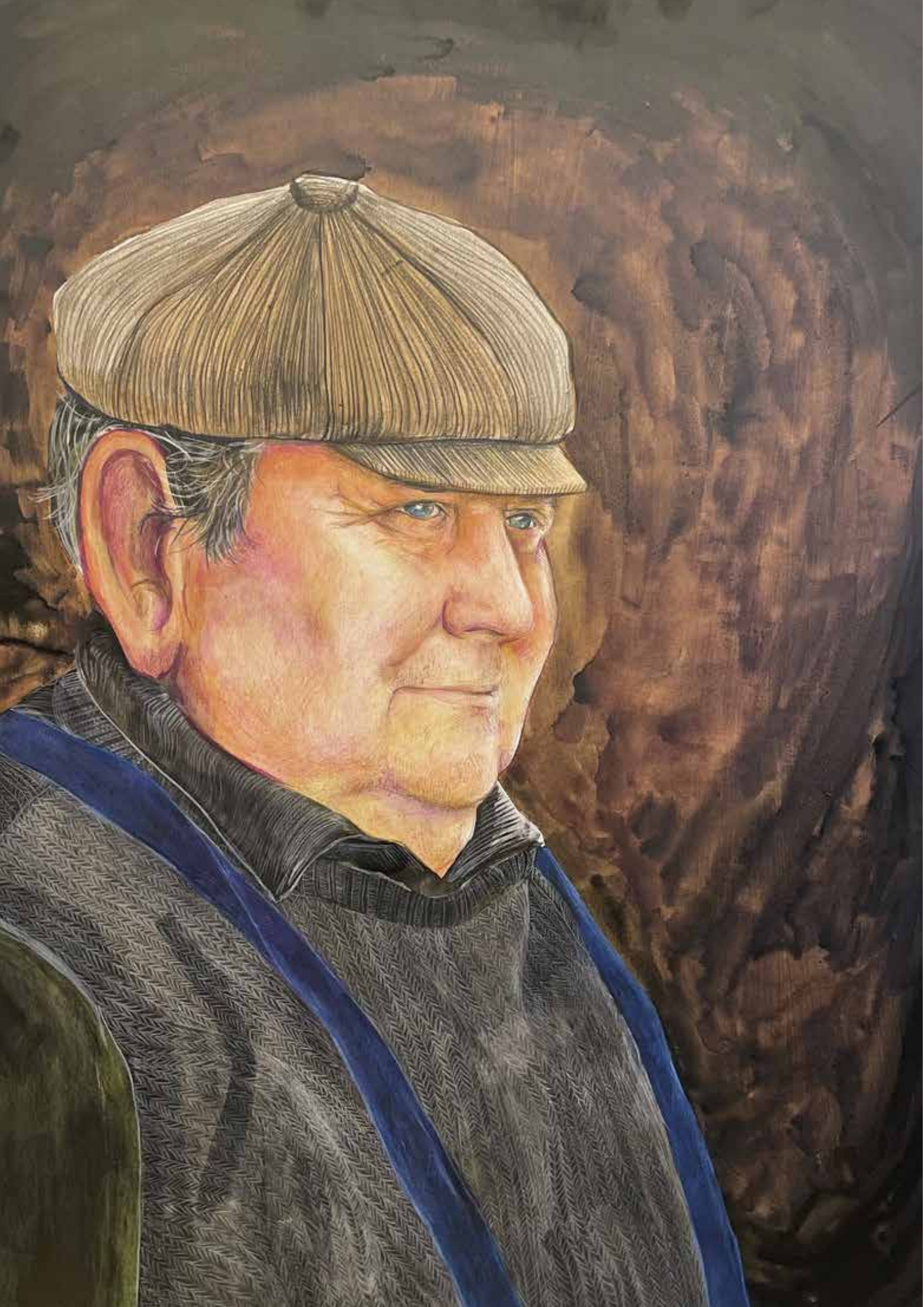

hónapos kor felett pedig csak a beteg gyermekek szoptatását engedélyezték. Azokat a gyerekeket, akiket már nem kellett szoptatni, havonta csak két alkalommal lehetett meglátogatni.⁸² Előfordult azonban olyan is, hogy valakit pár perc késés miatt nem engedtek gyermekéhez.⁸³ A szoptatási időszak végeztével gyakran megritkult vagy megszűnt a gyereklátogatási lehetőség, megesett, hogy az anyák csupán havi két órát tölthettek együtt gyermekeikkel.⁸⁴ Hava Volovicsnak – akit 1937-ben tartóztattak le politikai okok miatt – 1942-ben megszületett lánya, Eleonora. Visszaemlékezésében leírja, hogy mivel napközben dolgoznia kellett, gyermekét egy idősebb hölgy gondjaira kellett bízni. Ez a hölgy vigyázott az összes többi csecsemőre is. Volovics szól arról is, hogy a láger egyáltalán nem volt kialakítva csecsemőjüket gondozó anyák elhelyezésére. *„Hárman voltunk ott kismamák, és kevéske helyet hagytak számunkra a barakkban. A mennyezetről és a falakról úgy peregtek le a poloskák, mint a homok; az egész éjszakát azzal töltöttük, hogy lesöpörgettük őket a gyerekekről. Napközben mennünk kellett dolgozni, és a gyerekeket arra a vénasszonyra hagytuk, akit éppen ott találtunk, akinek felmentése volt a munka alól (...).”*⁸⁵ Volovics egyébként egy fakitermelő, fafeldolgozó lágerben raboskodott, és amikor lehetősége volt rá, esténként vitt egy kis fát a gyermekgondozónak, aki cserébe hozzájárult ahhoz, hogy plusz időt töltsön el lányánál. Mihelyt járni kezdett a gyermek, Volovicsot másik lágerbe szállították át.⁸⁶

Jelena Markova⁸⁷ memoárjából tudjuk, hogy Vorkuta 2. sz. OLP-ben ahogy nőtt a született gyermekek⁸⁸ száma, külön barakkokba helyezték a gyerekeket – ezeket a barakkokat „gyermek óvodának” nevezték, és éjszaka egy ügyeletes orvos, egy ápolónő és egy dajka figyelt a gyermekekre⁸⁹ –, ahol két csoportra osztották őket. *„A barakk egyik felét a gyerekeknek alakították ki, két részre osztva: az egyikben kicsi faágyakban aludtak, szorosán egymáshoz szorítva, a másikban egy kis, sebtében összeütött barátságatlan helyiségben játszottak. Ebben a szobában látták a gyerekek az anyjukat, akik napközben a munkával voltak elfoglalva, este pedig meglátogatták őket.”*⁹⁰ Markova emellett azt is leírja, hogy kezdetben ő ápolta a beteg gyerekeket, és aközben igyekezett oroszul tanítani őket. A vezetőségnek viszont nem tetszett, hogy ő tanítgatja őket, mondván, hogy ő rab, és minden elítélt „fasiszta csatlós”, a gyerekeket pedig szovjet szellemben kell nevelni. Az egyik ór ellenben kiállt mellette, elmondta, hogy minden beérkezett csomagjában találnak könyvet, ez is azt mutatja, hogy szeretné magát tovább művelni. Így végül ő kapta meg a feladatot, hogy megtanítsa a gyerekeket oroszul beszélni.⁹¹ Ám a gyerekek nem kaptak meleg ruhát, így nem mehettek ki a szabad levegőre a hideg miatt, nem voltak számukra játékok vagy könyvek, így *„a friss levegőn való séta lehetetlensége, a játékok és a gyerekkönyvek hiánya a gyermekek testi-lelki fejlődésének késleltetéséhez vezetett. Úgy döntöttem, sürgősen szerzek gyerekkönyveket és játékokat. (...) Egy hazaküldött levélben megkértem édesanyámat, hogy mielőbb küldjön nekem egy csomagot gyerekjátékokkal és egy másik csomagot gyerekkönyvekkel.”*⁹² *„A gyerekkönyvek mintegy ablakot nyitottak számukra a külvilágra. Átléptek a szögesdróton, erdőket, tengereket, folyókat és mezőket láttak. A világot számos állat, madár és növény lakta. A gyerekek álmódzni kezdtek a helyükről ebben a hatalmas világban. Valaki kapitány akart lenni, valaki pilóta, mások színpadról álmództak. Amint a gyerekek legyőzték az orosz beszéd nehézségeit, elkezdtek a gyerekkoncertek előkészítését, amelyeken mindenki részt vett.”*⁹³

A nőkre jellemző összefogás sokakat segített a szoptatás idején is. Az egyik osztrák hölgynek azért volt elegendő teje, mert rabtársai szüntelen gondoskodtak arról, hogy legyen elegendő étele, például buriskásája. Ennek köszönhetően három hónapon keresztül tudta szoptatni gyermekét, akit a néhány hónap leteltével gyermekotthonba szállítottak.⁹⁴

Egyébként, mint említettem, a gyerekek általában 1-2 éves korukig anyjuk mellett maradhattak – előfordult, hogy egyes táborokban megengedték, hogy 3-4 éves korukig együtt legyenek⁹⁵ –, utána viszont többen gyermekotthonba kerültek, ahol az anyák már nem látogathatták őket.⁹⁶ A Gulág-Igazgatóság meglátása szerint

a gyermekek hátrányosan hatottak az anyák fegyelmeztségére és termelékenységére.⁹⁷ Egyes anyák örültek a gyermekotthonnak, hiszen ezáltal gyermekük jobb körülmények közé került. Mások viszont nem helyeselték, mert attól rettegetek, hogy gyermeküket többet nem látják már. Félelmüket igazolta, hogy sokszor nem tudták az anyákkal, hogy gyermekük melyik otthonba kerül, emellett az otthonokban sokszor elfelejtették vagy tévesen írták fel a gyerekek nevét.⁹⁸ El' da Abramovna Fridmantól⁹⁹ tudjuk, hogy 1938-ban született fivérét 1939-ben más gyerekekkel együtt elszállították Arhangelszk egy speciális gyermekotthonába, ahol egyszer járvány tört ki. Akkor tizenegy gyermek veszítette életét, akiknek sem a kereszt-, sem a vezetéknevét nem tüntették fel a hivatalos iratokban. Csúpan annyit jegyeztek fel, hogy „11”.¹⁰⁰

A gyermekotthonok gyenge adminisztrációja miatt előfordult, hogy a szülők és gyermekeik sosem találtak egymásra, bár voltak anyák, akik mindent megtettek annak érdekében, hogy a lágerből való szabadulásukat követően megtalálják és magukhoz vehessék gyermeküket. Ezt mutatja Marija Iljinicsna Kuznyecova esete. Miután szüleit 1937-ben letartóztatták, apjukat kivégezték, anyjukat pedig a potymai lágerbe küldték, ő maga és két fivére gyermekotthonba került.¹⁰¹ Az anyának volt egy orvos ismerőse az árvaházban, ő vette szárnyai alá Mariját. Amikor az anya 1948-ban kiszabadult, kivette lányát az árvaházból, és iskolába küldte.¹⁰²

Sok anya szerette volna megkereszteltetni gyermekét. Ehhez a rokonoktól csomagba rejtett keresztet kaptak – vegyes táborban vagy a szomszédos férfi lágerben férfi ezermestertől is szerezhettek keresztet. A keresztelő ruhát és fejkötőt a nők varrták. Szolzsenyicin szerint ilyenkor valaki imát mondott, majd a gyermeket vízbe mártották és mellére helyezték a keresztet. Majd az anyák a táborban szerzett barátnőiket meghívták cukorra, vagy pirogra, hogy megünnepeljék a keresztelőt.¹⁰³

Akadtak egyébként olyan nők is, akik azért szültek, mert magát az anyaságot akarták megélni, és nem voltak biztosak abban, hogy még egyszer lehetőségük adódik erre. Emellett akármilyen mélyre is süllyedt egy nő a lágervilágban, az anyaság megerősíthette őt sérült emberi méltóságában.¹⁰⁴

Voltak olyanok is, akik a könnyebb munka végzése érdekében,¹⁰⁵ vagy a jobb, esetleg több étel, netalán későbbi amnesztia reményében vállaltak gyermeket. Megesett, hogy amnesztiát hirdettek a köztörvényes és apróbb vétségekért elítélt várandósok és kismamák körében,¹⁰⁶ 1949-ben például részleges amnesztia keretében szabadon engedték azokat – a nem ellenforradalmi bűncselekményekért, a banditizmusért, előre megfontolt gyilkosságért, rablásért, szocialista tulajdon ellopásáért elítélt – anyákat, akik kétévesnél fiatalabb korú gyermekeiket nevelték a Gulágon.¹⁰⁷ Közöttük voltak olyanok, akik miután amnesztiában részesültek, magukra hagyták gyermeküket és nem törődtek vele.¹⁰⁸ Részben azért tettek így, mert úgy gondolták, hogy könnyebb lesz számukra gyermek nélkül az újakezdés.¹⁰⁹

Az állapotos nők közül nem mindenki akarta megszülni, vagy megtartani gyermekét. Voltak, akik nem akarták gyermeküket a borzalmas, táborigényes körülményekben világra hozni. Mások viszont egyszerűen csak nem akartak gyereket. A Gulág-Igazgatóságnak az abortuszhoz való hozzáállása igencsak ambivalens volt, hiszen hol megengedte, hol büntetéssel sújtotta azt.¹¹⁰ 1936. július 27-től azonban megtiltotta,¹¹¹ és a rendelkezést csúpan 1955. november 23-án annulálta.¹¹² Szolzsenyicin szerint viszont olykor a lágerek kórházaiban hajtották végre az abortuszt a vezetőség engedélyével.¹¹³ Mindazonáltal az orvosok sem rendelkeztek feltétlenül megfelelő eszközökkel.

Az általános szokás azonban az volt, hogy a nők házi praktikákkal vetették el magzatukat, ellenben a mocskos környezet, a szakértelemhiány következtében több ízben is fertőzés lépett fel. A terhességmegszakításnak igencsak sajátos módszerei voltak. Egy nő például szöveget dugott magába, leült, majd varrni kezdett.¹¹⁴ Egy másik asszony viszont egy rabtársától kapott segítséget, és az abortusz következtében soha többé nem adhatott

életet egyetlen gyermeknek sem: „(...) *Éjszaka van. Sötét van (...) Andrej Andrejevics megpróbál kikaparni engem, a csuromjód kezével, műszerek nélkül. (...) Nem kapok levegőt a fájdalomtól, de hang nélkül tűrök, hogy senki meg ne hallja. (...) az egész beavatkozás két napra le lett állítva. Végül minden kijött – a magzat, rengeteg vérrel. Ez az oka annak, hogy soha nem lehetett gyermekem.*”¹¹⁵

V. „Férjek” és „feleségek”, az aktív és passzív leszbikusok

A szovjet légerekben a prostituáltakon, várandósokon, anyákon kívül voltak olyan nők is, akik saját nemükhöz vonzódtak. A férfiakhoz képest a leszbikus nők sokkal nyíltabban folytatták viszonyukat egymással, szabadon beszéltek, énekeltek a szexuális identitásukról – ezt példázza a következő ének is –, és sokszor elmarasztalták azokat, akik nem merték felvállalni szexuális érdeklődésüket.¹¹⁶

„Ó Sztálin, köszönöm neked,
Hogy bárónő lehetek,
Vagyok bika és ünő
Egy testemben férfi, nő.”¹¹⁷
(N. Kiss Zsuzsa fordítása)

A leszbikusokra mindig az orosz nyelvben használatos semleges személyes névmást, az „ono”-t használták. Két csoportra osztották őket: „kancákra”/passzív leszbikusokra és „férjekre”/aktív leszbikusokra. A „kancák” hosszú haját, kendőt és szoknyát viseltek, elvileg az ő feladatuk volt a „férjükről” való gondoskodás és „takarítás”. A „férjek” „férfi aspektusa” pedig abban jelent meg, hogy férfi becenevet és ruhát, valamint gyakorta tetoválást viseltek, szinte mindig dohányoztak, általában rövid hajuk volt és férfiasan, valamint zsebre tett kézzel jártak.¹¹⁸ Mark Vincent Gulág-szubkultúrakutató szerint néhány „férj” nem szeretett a nőkkel zuhanyozni, és inkább kifejezetten férfias munkát – például szerelői munkát – szeretett volna végezni. Egyébként általában az erősebb, robusztusabb nők töltötték be az aktív leszbikus szerepét, ennek a szerepnek a választása általában a kapcsolat feletti uralás igényét jelentette.¹¹⁹ Az egyik férfi rab, Valerij Frid szerint néhány „férj” hermafroditaként viselkedett.¹²⁰ Noha a leszbikus nők a homoszexuális férfiakhoz képest kevésbé voltak erőszakosak egymással, a férfias viselkedés nemegyszer társult agresszióval, mellyel élhettek például partnerükkel, vagy a „kancát” elcsábítani, bántalmazni szándékozóval szemben.¹²¹

Leszbikus párkapcsolatok a politikai foglyok körében is léteztek, noha voltak közöttük olyan nők, akik visszataszítónak tartották az effajta kapcsolatot. Emiatt aztán sokan inkább eltitkolták homoszexuális kapcsolatukat, főleg, ha a szabad életben volt családjuk.¹²²

A „leszbikusok” között voltak olyanok, akik valóban homoszexuálisok voltak. Az ő szexuális érdeklődésük csak saját nemük felé irányult, az ellentétes nem iránt pedig semmilyen vonzalmat nem éreztek. Őket szokták *kizárólagos (exkluzív) homoszexuálisoknak* nevezni.¹²³

Más sajátos élethelyzethez hasonlóan azonban a leszbikus kapcsolatokat is sokan azért választották, hogy javítsanak életkörülményeiken, biztonságban érezhessék magukat más rabokkal szemben, Szuszanna Pecsora szerint például Minlagban, ahol főleg politikai foglyok voltak, néhányan az életben maradást köszönhették a leszbikus kapcsolatnak.¹²⁴ Voltak, akik azért létesítettek egy női örrel vagy kényszermunkással

testi kapcsolatot, mert kielégítetlen vágyaik voltak és nem volt a közelükben (alkalmas) férfi. Általában mindkét esetben csupán ideiglenes homoszexualitásról beszélhetünk, hiszen a nők megőrizték heteroszexuális identitásukat és érdeklődésük csupán a táborban töltött időintervallumra vonatkozott(!) – mindez megfigyelhető a leszbikus prostituáltaknál is.¹²⁵ Ezt *pszeudohomoszexualitásnak* nevezik.¹²⁶ Az ilyen jellegű kapcsolatokban is létezett hierarchia, például egy köztörvényes és egy politikai rab esetében általánosságban elmondható, hogy a domináns szerepet az urka töltötte be. A lágerekben feltehetően a homoszexuális viselkedések jelentős része pszeudohomoszexuális jellegű volt.¹²⁷

Meg kell jegyeznünk, hogy a leszbikusok is követhettek el erőszakos cselekményeket. Számtalanszor megesett, hogy egy leszbikus pár, vagy néhány leszbikus nő „elkapott” egy visszafogott lányt, akin erőszakot kíséreltek meg.¹²⁸

Idővel megnőtt a leszbikusok száma, mely annak volt köszönhető, hogy elválasztották egymástól a nőket és a férfiakat. Ennek következtében a nőknek nem volt módjuk férfival lenni, és szexuális életet csakis az örökkel vagy a női rabokkal élhettek. Az örök általában igyekeztek szétzavarni az ilyen párokat. Ám ők az első adandó alkalommal ismét együtt voltak. Amikor az örök megunták az állandó hiábavaló „kísérleteket”, a pár egyik tagját elszállították egy másik lágerbe.¹²⁹

VI. Rokkantak, öncsonkítók

Az életkörülmények javítása érdekében időnként előfordult olyan is, hogy valaki öncsonkítást hajtott végre. Ilyenkor az illetőt rokkant-, vagy félrokkanttáborba helyezték, ahol már könnyebb munkát kellett végeznie. A házi praktikával végzett öncsonkítás azonban számtalan esetben vezetett később fertőzéshez.

Előfordult, hogy öncsonkítást végeztek a nők annak érdekében, hogy ne szakadjanak el szerelmüktől. Léber-Somogyváry Mária úgy emlékszik vissza, hogy különösen 1950–51 után nőtt meg az effajta öncsonkítások száma, ugyanis az akkor született törvény előírta a homoszexuális párok szétválasztását.¹³⁰ Mindazonáltal nem mindig érték el az effajta öncsonkítások a remélt hatást. Igaz, hogy nem helyezték át a rokkanttá vált kényszermunkásokat az eredetileg tervezett táborba, azonban gyakran a megszokott protokoll következtében átszállították őket egy rokkanttáborba.

Az ilyen típusú lágerekben azonban sokan raboskodtak olyanok is, akik nem önhatalmúlag váltak testi fogyatékosokká. Egyesek a munkavégzés során szereztek olyan testi, például gerinc- vagy lábsérülést, ami lehetetlenné tette számukra a nehéz fizikai munka végzését. Másoknak a komoly mínusz fokok miatt elfagyott egy végtagja, ami végül amputáláshoz vezetett.

A kórházakat illetően is különböztek némileg a rokkantlágerek. Míg a legtöbb láger kórházánál az volt a szokás, hogy a betegszobák „lakóit” nem látogathatják rabtársaik, és nem mehetnek ki a szabadba – bár voltak ritka kivételek, amikor a gondviselő nővérek elvitték sétálni a betegeket, ha úgy látták, egészségük javulását célozza –, a rokkantak körében megengedett volt a szabad ég alatt tett séta.¹³¹

A félrokkant lágerekben a rokkanttáborokhoz képest nemcsak testi fogyatékosággal rendelkezők és öncsonkítók raboskodtak, hanem olyanok is, akik járóképtelenné váltak. Az ilyen lágerekben raboskodókat virágok gondozásával, vízfordással bízták meg, vagy fürdőben teljesítendő szolgálatra osztották be. Egy német nő, Charlotte Heyden is a betegszobából való kiengedését követően félrokkantbrigádba került, ahol három észt és egy lett nővel együtt dolgozták fel a táborukba szállított fát. Munkaidejük a fa mennyiségének függvényében

HAUSET

Shakespeare

Premijera

29. 10. 2016
srpsko narodno pozorište

191010

Sevid Nelujsa
Manija Medunica
Anponje Jakšić, Miroslav Kapor
Dimitrije Braudatović
Nirastov Fabri
Aleksandar Gajić
Nina Rukavina
Zoran Bogdanov
Gordana Jokić
Polonije
Alisa Jaska ← Hauslet
Igor Pavlović ← Klavodire
Gertuda

változott, így előfordult, hogy amikor végeztek a táborban lévő adaggal, többórás szabadidejük volt.¹³²

A rokkant lágerek sok esetben egyfajta feljavító táborok voltak. Käthe Friedrich¹³³ *Nők a gulagon* című könyvében képet fest egy ilyen lágerről, ám sajnos nevét nem közli. Mindazonáltal ez sem különbözött a többi büntetés-végrehajtási létesítménytől. Egyes barakkokat itt is a nőkkel építették fel. A mosakodásra szolgáló hely egy olyan „mosdóvályú” volt, amelynek tetejére egy fából készült, vízkivezető nyílásokkal felszerelt víztartályt helyeztek.¹³⁴ Kevés kényszermunkást számlált, bár pontos adatot nem ismerünk, Friedrich mindössze annyit említ, hogy jóval 30 fő fölött volt a rabok száma. A lágerek lakói között voltak németek, ukránok, rokkantak, fiatalok és idősek egyaránt. A kényszermunkások többsége 50 és 80 éves kor közötti volt, ugyanakkor a fiatalok között is sokan voltak olyanok, akik még mankóval is csak nagy nehezen tudtak közlekedni.¹³⁵

Az említett rokkantlágérben egyébként kisebb-nagyobb számban erős fizikumú kényszermunkások is raboskodtak, akik a nehezebb fizikai munkákat végezték el. Gépi erőt nem használhattak munkavégzésük során, velük ásatták ki a gyökereket. A rokkant kényszermunkások „csak” reggel 7 és este 18 óra között dolgoztak.¹³⁶ A félrokkantak vizet hordtak a pékségbe, az étkezdébe. Az előírás szerint az ebédet délben, egy egyórás szünetben tölthették el munkavégzésük helyén – bár ez a gyakorlatban sokszor másképp valósult meg.¹³⁷ A táborban a brigádvezető nők nem végeztek fizikai munkát, csupán annyi feladattal voltak megbízva, hogy munkára ösztönözzék a munkásokat. Amennyiben ezek a vezetők nem tettek jelentéseket, akkor idővel megfoszthatták őket feladatkörüktől.

A rabok számára egyfajta klubot is létesítettek, ahová legfeljebb 15 fő fért be. A helyiségben asztalok és padok, egy zongora és néhány társasjáték volt. Évente kétszer, május 1-jén és az Októberi Forradalom ünnepén koncertet rendeztek számukra, ahol a nők Mozartot és Beethovent hallgathattak társaik előadásában. Ugyanakkor a komolyzenén kívül tánc és pantomim előadás is részét képezhette a műsornak.¹³⁸

VII. Összegzés

A nők nem rendelkeztek a Gulágon jogokkal, inkább csak lehetőségekkel. Állandó célpontok voltak a férfi rabok és az örök számára, akik kedvük szerint bántak velük – akár éjjel, akár nappal. Erőszaknak tették ki, kínzásnak vetették alá őket; tárgyként kezelték őket, akiket tétnek lehet megtenni kártyázás közben stb. Láthattuk, hogy a nők teste éppúgy lehetett „átok és áldás” is, hiszen a szépség, fiatalság erőszak áldozataivá is tehetette őket, ellenben javíthatott is helyzetükön, ha „önszántukból” – a helyzetet mérlegelve, gyakran fenyegetés hatására – szexuális kapcsolatot létesítettek egy rabtárssal vagy örrel. A női kényszermunkások, mint láthattuk, eltérő túlélési stratégiát választhattak. Ugyanakkor, ahogy szó volt róla, nem minden sajátos élethelyzet volt egyben túlélési stratégia is, hiszen voltak olyan kényszermunkások, akik már elítélésükkor vagy a lágérbe érkezéskor is speciális élethelyzetben voltak, rokkantak, várandósok, édesanyák, homoszexuálisok vagy prostituáltak, kicsapongóbbak voltak.

További kutatási célom, hogy visszaemlékezésekre, rendeletekre építkezve további részletes adatokkal szolgáljak a túlélési stratégiákkal, elsősorban a lesbikusokkal, prostituáltakkal és az öncsonkítókkal, rokkantakkal kapcsolatban. Emellett szeretnék még több pszichológiai munkát bevonni kutatásomba, hogy megértsem a tanulmányban bemutatott sajátos élethelyzeteket választók lélektanát. Szeretném megvizsgálni továbbá, hogy azon nők, akiket, mint hazaárulók hozzátartozóit ítéltek el és küldtek számukra kijelölt táborokba, majd onnan más lágerekbe kerültek, választottak-e a tanulmányban bemutatásra került speciális élethelyzetek közül. Kutatási céljaim közé tartozik az is, hogy megvizsgáljam, ezen nők részesültek-e bármilyen szempontból

is eltérő bánásmódban – akár ismerősök, szomszédok, akár családtagok, barátok részéről –, amikor hazatértek.

(Endnotes)

- 1 Kutatás a MOSZT (Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport) keretein belül, illetve az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-3-II-PTE-1434 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült. Kutatásom a 2019-ben (illetve 2021-ben) megjelent *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női táboraiban (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. kutatásaimra, illetve a Bebesi György – Bárdonicsek Dominika: A beintegrálás borzalmai és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táboraiban (1934–1953) *Tudásmenedzsment. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Periodikája*. XXI. évf. Különszám. 2020. június. közös kutatásra épül, jelen írásban igyekszem minél több új információval, pontosabb, részletesebb adattal, példával szolgálni. Emellett teljesen új alfejezet is a tanulmány részét képezi.
- 2 (Készítette: Pomázi-Bárdonicsek Dominika) A táborok között nem mindegyik működött a megjelölt időintervallumban. Dubravlag például csupán 1948-ban létesült. A lágerekről bővebb információ: <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/index.htm> (Utolsó elérés: 2022. 09. 30.)
- 3 Vargha Ferenc: A terror pszichológiája. *Magyar Jogi Szemle Könyvtára*. Angyal Pál (szerk.) Pallas. Bp. 1921. 6.
- 4 Bebesi György – Bárdonicsek Dominika: A beintegrálás borzalmai és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táboraiban (1934–1953) *Tudásmenedzsment. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Periodikája*. XXI. évf. Különszám. 2020. június. 96.
- 5 Singer Zsuzsa: *Nyomok a lelkekben. A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége. KMMI-Füzetek VII.* Ungvár. 2010. 29.
- 6 ГУЛАГ. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%A3%D0%9B%D0%90%D0%93> (Letöltés: 2022. 09. 10.)
- 7 Vargha Ferenc: A terror pszichológiája. *Magyar Jogi Szemle Könyvtára*. Angyal Pál (szerk.) Pallas. Bp. 1921. 7.
- 8 Herman, L. J. *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület. Bp. 2003. 99.
- 9 Burját-mongol család szülője. 1942-ben az irkutszki képzőművészeti főiskolán végezte tanulmányait, majd 1943 januárjától a hadseregben szolgált. Leszerelését követően egészen 1981-ig a belügyben dolgozott, volt börtönőr és a leningrádi bünyügyi nyomozóosztály őrnagya is. Kovács Ákos – Sztrés Erzsébet: Tetovált Sztálin: Szovjet elítéltek tetoválásai. Szeged. *Népszava*. 1989. 15–17.
- 10 Bebesi György – Bárdonicsek Dominika: A beintegrálás borzalmai és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táboraiban (1934–1953) *Tudásmenedzsment. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Periodikája*. XXI. évf. Különszám. 2020. június. 96.
- 11 Bebesi György – Bárdonicsek Dominika: A beintegrálás borzalmai és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táboraiban (1934–1953) *Tudásmenedzsment. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Periodikája*. XXI. évf. Különszám. 2020. június. 96.
- 12 Vincent, Mark: *Criminal Subcultures in the Gulag. Prisoner Society in the Stalinist Labour Camps, 1924–1953*. Bloomsbury Academic, London–New York–Oxford–New Delhi–Sydney. 2020. 126–127.
- 13 Адамова-Слиозберг, Ольга Л.: Путь. / предисл. Н. Коржавина ; худож. Д. С. Мухин. - М. : Возвращение. 1993. 101–102.
- 14 Bebesi György – Bárdonicsek Dominika: A beintegrálás borzalmai és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táboraiban (1934–1953) *Tudásmenedzsment. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Periodikája*. XXI. évf. Különszám. 2020. június. 96.
- 15 Baldaev, Danzig S.: *Drawings – from the – Gulag*. FUEL Publishing. 2010. 87.
- 16 Bebesi György – Bárdonicsek Dominika: A beintegrálás borzalmai és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táboraiban (1934–1953) *Tudásmenedzsment. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Periodikája*. XXI. évf. Különszám. 2020. június. 96.
- 17 Fiatalabbakat gyerektáborba küldték, mert a női táboroknál az alsó korhatár 15 éves kor volt.
- 18 Bebesi György – Bárdonicsek Dominika: A beintegrálás borzalmai és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táboraiban (1934–1953) *Tudásmenedzsment. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Periodikája*. XXI. évf. Különszám. 2020. június. 97.
- 19 Bebesi György – Bárdonicsek Dominika: A beintegrálás borzalmai és a kiszolgáltatottság tényezői a Gulág női táboraiban (1934–1953) *Tudásmenedzsment. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Periodikája*. XXI. évf. Különszám. 2020. június. 97.
- 20 Baldaev, Danzig S.: *Drawings – from the – Gulag*. FUEL Publishing. 2010. 211.
- 21 Baldaev, Danzig S.: *Drawings – from the – Gulag*. FUEL Publishing. 2010. 211.
- 22 Baldaev, Danzig S.: *Drawings – from the – Gulag*. FUEL Publishing. 2010. 211.
- 23 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női táboraiban (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 109.
- 24 Applebaum, Anne: *A Gulág története I.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 574.
- 25 A nemi erőszakot (насилловать, изнасилование) számtalanszor „együttlétként” (сожительство) említették a hivatalos dokumentumokban. Vincent, Mark: *Criminal Subcultures in the Gulag. Prisoner Society in the Stalinist Labour Camps, 1924–1953*. Bloomsbury Academic. London–New York–Oxford–New Delhi–Sydney. 2020. 182–183.
- 26 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női táboraiban (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 109.

- 27 Адамова-Слиозберг, Ольга Л.: Путь. / предисл. Н. Коржавина ; худож. Д. С. Мухин. - М. : Возвращение. 1993. 86.
- 28 (Глинка, Е. С. Кольмский трамвай) средней тяжести // *Доднесь тягомет. Т. 2 : Кольма* / сост. Виленский С. С. - М. : Возвращение. 2004. 2.) Glinka emellett arról is szól visszaemlékezésében, hogy amennyire ő tudta, nem büntették meg sem a tömeges nemi erőszakot elkövetőket, sem az öreket, akik hagyták, hogy az megtörténjen. Volt olyan nő, akit tesli ereje mentett meg az erőszaktól, hiszen az őt támadó férfiak már idősek és gyengék volt. Más azért tudta elkerülni az erőszakot, mert tisztelték őt a férfiak. Jelena Sz. Glinkát 1950-ben tartóztatták le az §58-1 alapján. 25 év kényszermunkára, 5 év jogfosztásra és vagyonekobzásra ítélték. Megjárta Kolima több taborát is, köztük Bugurcsant, Talont stb. 1956-ban szabadult.
- 29 Baldaev, Danzig S.: *Drawings – from the – Gulag*. FUEL Publishing. 2010. 211.
- 30 Szolzsenyicin, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. II. kötet*. Alföldi Nyomda. Debrecen. 1989. 188.
- 31 Applebaum, Anne: *A Gulag története I*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 578.
- 32 Szolzsenyicin, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. II. kötet*. Alföldi Nyomda. Debrecen. 1989. 188.
- 33 Herman, L. J. *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület. Bp. 2003. 99.
- 34 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 110.
- 35 A DSM (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Amerikai Pszichiátriai Társaság által időről időre kiadott kézikönyv) a következőképpen foglalja össze a trauma lényegét: „Maga a trauma olyan esemény, amelynek a személy vagy elszemélyesítője vagy tanúja volt, esetleg „olyammal szembesült, amiben valóságos vagy fenyegető haláleset, súlyos sérülés, a saját vagy mások tesli épességének veszélyeztetése valósult meg”, és a személyt erős félelemmel, rettegéssel, rémülettel töltötte el.” (Békés Vera: *A trauma reprezentációjának változásai Holokauszt-narratívákban*. PhD disszertáció. Pécs. 2008. 35.)
- 36 BÓNA 2015, 123.
- 37 Herman, L. J. *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület. Bp. 2003. 109.
- 38 Herman, L. J. *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület. Bp. 2003. 110.
- 39 Herman, L. J. *Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület. Bp. 2003. 108.
- 40 Horváth Éva: *Szexuális erőszak. Információk áldozatoknak, túlélőknek és segítőknek*. KERET Koalíció. 2012. 16.
- További példákat lásd: Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 110–111.
- 41 Frankl, Viktor E.: ...*mégis mondj Igent az Életre! Egy pszichológus megéli a Koncentrációs tábor*. Bp. 1988. 19–20.
- 42 Ugyanakkor voltak olyanok is, akik önszántukból vagy megfélemlítésből spiclinek álltak.
- 43 A prostituáltakat *gyisovkának*, azaz olcsó nőnek nevezik/nevezték az orosz bűnözői zsargonban. A fiatalokat *lebegynek* (hattyúnak), az olcsó prostituált nőket (akik másokhoz képest sokkal könnyebben létesítettek szexuális kapcsolatot bárkivel és talán a való életben is prostituáltak voltak) *podzabornyicanak* (lelencnek, földönfutónak) hívták. Balogh István: *Orosz bűnözői zsargon szótár*. Nyíregyháza. Stúdium K. 1997. 34., 63.
- 44 Szolzsenyicin, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. II. kötet*. Alföldi Nyomda. Debrecen. 1989. 185.; Адамова-Слиозберг, Ольга Л.: Путь. / предисл. Н. Коржавина ; худож. Д. С. Мухин. - М. : Возвращение. 1993., 103.; Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 111–112.
- 45 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 112.
- 46 Szolzsenyicin, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. II. kötet*. Alföldi Nyomda. Debrecen. 1989. 187.
- 47 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 112.
- 48 Baldaev, Danzig S.: *Drawings – from the – Gulag*. FUEL Publishing. 2010. 159.
- 49 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 112.
- 50 Адамова-Слиозберг, Ольга Л.: Путь. / предисл. Н. Коржавина ; худож. Д. С. Мухин. - М. : Возвращение. 1993. 115.
- 51 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 112.
- 52 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 111.
- 53 Applebaum, Anne: *A Gulag története I*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 579.
- 54 Усова, Зинаида Д.: *ЧСИР: Воспоминания*. 1988. <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=unpublished&syn=320> (Letöltés: 2021. 05. 25.)
- 55 Szolzsenyicin, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. II. kötet*. Alföldi Nyomda. Debrecen. 1989. 43.
- 56 Szolzsenyicin, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. II. kötet*. Alföldi Nyomda. Debrecen. 1989. 43.
- 57 A lágerekben mamkinak nevezték a szoptatót, illetve a várandósság utolsó szakaszában lévő anyákat.
- 58 Zemszkov, Viktor Ny.: *Szovjet Füzetek IV. A Gulag tényekben, adatokban*. A Műzsák Közművelődési Kiadó Nyomdája. Budapest. 1991. 56–60.
- 59 Ez év decemberére nézve nem szolgál adattal a jelentés.
- 60 *Статистические данные Санитарного отдела 2-го управления ГУЛАГ МВД СССР о сравнительном уровне смертности детей в домах младенца ИТЛ, ВИТЛК–ОИТК МВД–УМВД за 1947–1949 гг.* <http://corporatelic.livejournal.com/64547.html> (Letöltés: 2017. 04. 01.); Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 113–114.

- 61 *Статистические данные Санитарного отдела 2-го управления ГУЛАГ МВД СССР о сравнительном уровне смертности детей в домах младенца ИТЛ, УИТЛК–ОИТК МВД–УМВД за 1947–1949 гг.* <http://corporatelic.livejournal.com/64547.html> (Letöltés: 2017. 04. 01.); Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 114.
- 62 Az adatok a januári hónapra (előző év decemberre) vonatkoznak. Zemszkov, Viktor Ny.: *Szovjet Füzetek IV. A Gulag tényekben, adatokban*. A Múzsák Közművelődési Kiadó Nyomdája. Budapest. 1991. 59.; Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 115.
- 63 Az adatok a januári hónapra (előző év decemberre) vonatkoznak. Zemszkov, Viktor Ny.: *Szovjet Füzetek IV. A Gulag tényekben, adatokban*. A Múzsák Közművelődési Kiadó Nyomdája. Budapest. 1991. 59.; Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 115.
- 64 Bell, Wilson T.: *The Gulag and soviet society in Western Siberia, 1929–1953*. Doktori értekezés. Toronto Egyetem. 2011. 271.
https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/29921/1/Bell_Wilson_T_201106_PhD_thesis.pdf (Letöltés: 2018. 03. 20.)
- 65 Applebaum, Anne: *A Gulag története I*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 591.
- 66 Bell, Wilson T.: *Sex and Soviet Power in the Gulag of Western Siberia*. 2010. 19.
<http://miamioh.edu/cas/files/documents/havihurst/2010/bell.pdf> (Letöltés: 2018. 04. 23.)
- 67 Egy 1939-es művelési parancs szerint a letartóztatandó nőket azonos nemű öröknek kell elkísérnie, de a visszaemlékezésekből tudjuk, hogy sok esetben férfi örök tartóztatták le őket. № 114 Приказ НКВД СССР № 001167 с объявлением «Положения о следственных изоляторах ИТЛ НКВД СССР» 1939. // Кокурин, А. И. – Петров, Н. В.: *Россия XX век. Документы. ГУЛАГ (Главное управление лагерей) 1917–1960*. Москва. 2000. 491.
- 68 (№ 27 Оперативный приказ НКВД СССР № 00486 «Об операции по репрессированию жен и детей изменников родины». 1937. // Кокурин, А. И. – Петров, Н. В.: *Россия XX век. Документы. ГУЛАГ (Главное управление лагерей) 1917–1960*. Москва. 2000. 114–118.) Ezt megerősítette egy 1938-as művelési parancs is, lásd: № 30 Приказ НКВД СССР № 00689 «О порядке ареста жен изменников родины.» 1938. // Кокурин, А. И. – Петров, Н. В.: *Россия XX век. Документы. ГУЛАГ (Главное управление лагерей) 1917–1960*. Москва. 2000. 121.
- 69 Applebaum, Anne: *A Gulag története I*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 584.
- 70 (№ 27 Оперативный приказ НКВД СССР № 00486 «Об операции по репрессированию жен и детей изменников родины». 1937. // Кокурин, А. И. – Петров, Н. В.: *Россия XX век. Документы. ГУЛАГ (Главное управление лагерей) 1917–1960*. Москва. 2000. 114.
- 71 № 29 Циркуляр НКВД СССР № 106 «О детях репрессированных родителей» 1938. // Кокурин, А. И. – Петров, Н. В.: *Россия XX век. Документы. ГУЛАГ (Главное управление лагерей) 1917–1960*. Москва. 2000. 120.
- 72 Nyikolaj Buharint és Anna Larinát 1937-ben tartóztatták le. Buharint ellenforradalmi összeesküvéssel, Anna Larinát pedig bűnös férje feljelentésének elmulasztásával vádolták. Buharint perbe fogták és agyonlőtték, felesége pedig felváltva volt különböző lágerekben és börtönökben (például a moszkvai Lubjankán, valamint a butirkai börtönben), büntetésének utolsó részét 1942 és 1956 között a jajai/jajszki (Novoszibirszk), illetve az iszkityimi (Novoszibirszk, Iszkityimi járás) kényszermunkatáborban töltötte. 1936-ban született fiukat gyermekotthonba zárták. Lásd bővebben: Ларина, А. М.: *Незабываемое*. Москва, АПН, 1989.
- 73 (Bővebben: Ларина, А. М.: *Незабываемое*. Москва, АПН, 1989.; Маркова, А. Ф.: Письмо бывшей узницы // *Уроки гнева и любви : Сб. воспоминаний о годах репрессий (20-е - 80-е гг.)*. 1991.; Волович, Хава В.: О прошлом // *Доднесь тяготеем. Вып. I : Записки вашей современницы* / сост. С. С. Виленский. Москва. 1989. 461–494.; Volovich, Hava: *My past*. In: Simeon Vilensky: *Till My Tale is Told. Women's Memoirs of the Gulag*. 1999. 241–278.) Hava V. Volovics (1916–2000) 1937 és 1953 között raboskodott a Gulágon, volt a Komi Köztársaság területén található Vorkután és a sziblagi Szuszlovon. A Szovjetunió Büntető Törvénykönyvének 58. §-ának 9. és 10. pontja alapján ítélték kényszermunkára.
- 74 Bell, Wilson T.: *The Gulag and soviet society in Western Siberia, 1929–1953*. Doktori értekezés. Toronto Egyetem. 2011. 272.
https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/29921/1/Bell_Wilson_T_201106_PhD_thesis.pdf (Letöltés: 2018. 03. 20.)
- 75 Bell, Wilson T.: *Sex and Soviet Power in the Gulag of Western Siberia*. 2010. 20.
<http://miamioh.edu/cas/files/documents/havihurst/2010/bell.pdf> (Letöltés: 2018. 04. 23.)
- 76 № 113. Приказ НКВД СССР № 00943 «О введении новых норм питания и вещевого довольствия для заключенных в ИТЛ и ИТК НКВД СССР». Приложение № 8. НОРМА № 8. 1939. // Кокурин, А. И. – Петров, Н. В.: *Россия XX век. Документы. ГУЛАГ (Главное управление лагерей) 1917–1960*. Москва, 1937. 485.; Bell, Wilson T.: *The Gulag and soviet society in Western Siberia, 1929–1953*. Doktori értekezés. Toronto Egyetem. 2011. 144.
https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/29921/1/Bell_Wilson_T_201106_PhD_thesis.pdf (Letöltés: 2018. 03. 20.)
- 77 Az állapotos nők takarók felfejtéséből készített fonalakkal kötötték ruhát a gyerekeknek. Léber-Somogyváry Mária – Somogyváry Vilmos: *Ahol én voltam, ott nem voltak hősök...* Auktor Könyvkiadó Kft. 2003. 43.
- 78 Kovács Ákos – Sztrés Erzsébet: „Ez a rendszer az ember teljes megalázására épült...” Beszélgetés Dancig Szergejevics Baldajevvel, a Gulag-sztori szerzőjével. *Beszélő. Melléklet*. 1991. II. évf. 34–35.sz. 44.
- 79 A kilencedik hónapban egyébként sokszor magasabb porciót kaptak a várandós nők. Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953)*. MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 117.
- 80 Léber-Somogyváry Mária – Somogyváry Vilmos: *Ahol én voltam, ott nem voltak hősök...* Auktor Könyvkiadó Kft. 2003. 25.
- 81 Bell, Wilson T.: *Sex and Soviet Power in the Gulag of Western Siberia*. 2010. 23.
<http://miamioh.edu/cas/files/documents/havihurst/2010/bell.pdf> (Letöltés: 2018. 04. 23.)
- 82 Switzer, W. Alayne: *Children of the Gulag*. 2008. 59. <https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/7897/W>

- [Alayne_Switzer_MA_winter2008.pdf; sequence=4](#) (Letöltés: 2018. 09. 01.)
- 83 Applebaum, Anne: *A Gulag története I.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 592.
- 84 Vasicek, Caroline: *Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag.* Boston College Electronic Thesis or Dissertation, Boston, 2003. 48.
- 85 Volovich, Hava: My paš. In: Simeon Vilensky: *Till My Tale is Told. Women's Memoirs of the Gulag.* 1999. 261.
- 86 Applebaum, Anne: *A Gulag története I.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 588.
- 87 Jelena Vlagyimirovna Markovát (1923-?) 1943-ban, mindössze 19 éves korában tartóztatták le, majd 1944 májusában hazaárulás vádjával 15 kényszermunkára és 5 év jogfosztásra ítélték. Többek között megjárta Vorkutlagot, Recslagot. 1953-ban szabadult, 1954-ben férjhez ment a szintén volt Gulág-rabhoz, Alekszej Alekszejevics Markovhoz. Bővebben: Маркова, Елена В.: *Жили-были в XX веке. - Сыктывкар.* 2006.
- 88 Jelena Markova szerint a gyermekek haját nem borotválták le, mint ahogy az az árvaházakban szokás volt.
- 89 Маркова, Елена В.: *Жили-были в XX веке. - Сыктывкар.* 2006. 35.
- 90 Маркова, Елена В.: *Жили-были в XX веке. - Сыктывкар.* 2006. 19.
- 91 Маркова, Елена В.: *Жили-были в XX веке. - Сыктывкар.* 2006. 21.
- 92 Маркова, Елена В.: *Жили-были в XX веке. - Сыктывкар.* 2006. 22.
- 93 Маркова, Елена В.: *Жили-были в XX веке. - Сыктывкар.* 2006. 25.
- 94 Léber-Somogyváry Mária – Somogyváry Vilmos: *Ahol én voltam, ott nem voltak hősök...* Auktor Könyvkiadó Kft. 2003. 30.
- 95 Például Vorkuta 2. sz. OLP-ben. Маркова, Елена В.: *Жили-были в XX веке. - Сыктывкар.* 2006. 33.
- 96 Azt nem tudjuk pontosan, hogy a sztálini korszakban hány gyermekotthon működött, és hány gyerek kerülhetett oda, nöhetett fel ott. Jelena Markova visszaemlékezésében írja, hogy az anyák „a gyerekeket röviddel az árvaházba küldés előtt lefotózhatták. Az anyák számára ez a sors ajándéka volt. A munkatáborokban senkinek nem volt joga saját belátása szerint fényképezni. A profilfotók és a szemből készült fotók csak személyes célokra készültek, akárcsak az ujjlenyomatok. Gyerekeket sem fotózhattak, de elválás előtt kivételesen megengedték. Az anyukák innmár nemcsak emlékül őrizhették meg babáik képét, hanem képeket is küldhettek hozzátartozóiknak.” Маркова, Елена В.: *Жили-были в XX веке. - Сыктывкар.* 2006. 25.
- 97 Switzer, W. Alayne: *Children of the Gulag.* 2008. 60. https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/7897/W_Alayne_Switzer_MA_winter2008.pdf; sequence=4 (Letöltés: 2018. 09. 01.)
- 98 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953).* MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 119.
- 99 Szüleit, Abram Naumovics Fridmant és Raisa Davidovna Szmertenkot háromszor tartóztatták le. El'da Abramovna fivére a szülők Vorkutában kitört éhségstrájkban való részvétele után született. Azt nem tudni, hogy az anya szándékosan esett-e teherbe annak érdekében, hogy elkerülje a sztrájk leverését követő kivégzést. Switzer, W. Alayne: *Children of the Gulag.* 2008. 55–56. https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/7897/W_Alayne_Switzer_MA_winter2008.pdf; sequence=4 (Letöltés: 2018. 09. 01.)
- 100 Switzer, W. Alayne: *Children of the Gulag.* 2008. 56. https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/7897/W_Alayne_Switzer_MA_winter2008.pdf; sequence=4 (Letöltés: 2018. 09. 01.)
- 101 Az egyik fivér, Vlagyimir nemsokkal az árvaházba kerülés után betöltötte 16. életévét, így egy távol-keleti lágerbe vitték át. Bár az anya könyörgött a hatóságoknak, hogy Vlagyimirt ne lágerbe vigyék, hanem inkább a hadseregbe, hogy hősi halált halhasson, nem engedtek a kérésének. Fria a lágerben halt meg. Adler, Nanci: *Keeping faith with the party. Communist Believers Return from the Gulag.* Indiana University Press. Bloomington and Indianapolis. 2012. 154–159.
- 102 Adler, Nanci: *Keeping faith with the party. Communist Believers Return from the Gulag.* Indiana University Press. Bloomington and Indianapolis. 2012. 154–159.
- 103 Szolzsenyicin, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. II. kötet.* Alföldi Nyomda. Debrecen. 1989. 198.
- 104 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953).* MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 120.
- 105 Gyakori volt ugyanis, hogy amennyiben egy nő nem teljesítette az előírt napi kvótát a munkaidő végére, akkor ott kellett maradnia a munkavégzés helyszínén mindaddig, amíg nem végzett a feladataival. Ez a gyakorlat idővel megpecsételhette egy nő későbbi sorsát egészsége tekintetében, befolyásolhatta gondolkodásmódját.
- 106 Szolzsenyicin, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. II. kötet.* Alföldi Nyomda. Debrecen. 1989. 198.
- 107 Czéh 2003, 135.; Bell, Wilson T.: *Sex and Soviet Power in the Gulag of Western Siberia.* 2010. 22. http://miamioh.edu/cas/_files/documents/havihurst/2010/bell.pdf (Letöltés: 2018. 04. 23.)
- 108 Szolzsenyicin, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. II. kötet.* Alföldi Nyomda. Debrecen. 1989. 198.
- 109 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953).* MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 121.
- 110 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953).* MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 121.
- 111 Abortscának (абортница) nevezték a vizsgálat alatt álló/elítelt nőket, akik másokon, vagy magukon hajtottak végre abortuszt. Росси, Ж. *Справочник по ГУЛАГу.* Москва « просвет » 1991. 7.
- 112 Росси, Ж. *Справочник по ГУЛАГу.* Москва « просвет » 1991. 7.
- 113 Szolzsenyicin, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. II. kötet.* Alföldi Nyomda. Debrecen. 1989. 196.
- 114 Applebaum, Anne: *A Gulag története I.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 586.
- 115 Applebaum, Anne: *A Gulag története I.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 586–587.
- 116 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953).* MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 122.
- 117 Applebaum, Anne: *A Gulag története I.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 576.
- 118 Applebaum, Anne: *A Gulag története I.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 576.
- 119 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953).* MOSZT

- Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 123.
- 120 Applebaum, Anne: *A Gulag története I.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 577.
- 121 Buda Béla: *Szexuális erőszak.* Animula. Budapest. 2002. 287.
- 122 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953).* MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 123.
- 123 Buda Béla: *Szexuális erőszak.* Animula. Budapest. 2002. 250.
- 124 Applebaum, Anne: *A Gulag története I.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 2005. 577.
- 125 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953).* MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 124.
- 126 Buda Béla: *Szexuális erőszak.* Animula. Budapest. 2002. 250.
- 127 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953).* MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 124.
- 128 Bárdonicsek Dominika: *A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női taborai (1934–1953).* MOSZT Könyvek 13. Pécs. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport. 2021. 124.
- 129 Szolzsenyicin, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918–1956. II. kötet.* Alföldi Nyomda. Debrecen. 1989. 201–202.
- 130 Léber-Somogyváry Mária – Somogyváry Vilmos: *Ahol én voltam, ott nem voltak hősök...* Auktor Könyvkiadó Kft. 2003. 60.
- 131 Friedrich, Käthe: *Nők a gulagon.* Canissa. München. 1992., 204.
- 132 Friedrich, Käthe: *Nők a gulagon.* Canissa. München. 1992. 207–208.
- 133 Friedrich 1916-ban született Berlinben, édesapja befolyásos banktisztviselő volt. 1946-ban egy régiségkereskedésben vállalt munkát, ahol egy állítólagos „orosz emigráns nő” miatt 1948-ban őrizetbe vették, majd szovjet kényszermunkára ítélték. „Az orosz emigráns nő” valójában a GPU szovjet titkosrendőrségének volt az ügynöke. Friedrich, Käthe: *Nők a gulagon.* Canissa. München. 1992. 7–8.
- 134 Friedrich, Käthe: *Nők a gulagon.* Canissa. München. 1992. 192.
- 135 Friedrich, Käthe: *Nők a gulagon.* Canissa. München. 1992. 193.
- 136 Friedrich, Käthe: *Nők a gulagon.* Canissa. München. 1992. 193–194.
- 137 Friedrich, Käthe: *Nők a gulagon.* Canissa. München. 1992. 194.
- 138 Friedrich, Käthe: *Nők a gulagon.* Canissa. München. 1992. 195.

Spindler Zsolt

HEKKELNI A RENDSZERT ÉS TOLNI A BICIKLIT

Fenyvesi Ottó *Paloznak Overdrive* című kötetéről

Furulyáztam. ... Zsugáztam a sráccokkal, a régi piszkos pakli nálam. ... Nyertem is, fűjtam is rá egy okarinadalt az utazó tengerészeknek. Ijesztő hosszú út. Öt nap, öt éjszaka, csak hogy téged láthassalak...” (Jack Kerouac: Úton)

Hát hol van az a Paloznak? És hol van az a Lovas? És hol van Baláca? És a római út? Nem a Káli-medence katedrálisában és évről évre megisméltető templomi (zsib)vásárában, ami ugyanúgy kipukkadt, ahogyan a jazznek keresztelt, de annak nem nevezhető fesztivál – „az más műfaj: vér és verejték”(1) –, vagy a kerékpár gumija a címadó Paloznak Overdrive című versben.

“

Hol van Paloznak és Lovas? A neveikben sincs benne, hogy „Balaton”, vagy „fürdő”, hogy odavonzza a turisták ezreit. De ott van. A Balatonnál. Vidéki fiúként volt egy játékom: amikor Budapestről az M7-en jöttem a busszal haza hétvégente, és megláttam a „Fejér megye” táblát, mindig azt mondtam magamban: „Éljen! Éljen! Éljen!”. Így. Háromszor. Mert megkönnyebbültem, mert engedett a szorítás, amiről addig nem is tudatosult, hogy van. Hazaértem.

És most itt van Fenyvesi Ottó. Megérkezett, letámasztja a lyukas kerekű biciklit, egy kicsit leül, és elmeséli nekünk az útját, mielőtt megy tovább. Ijesztő hosszú az út, de ő csak jött, hogy velünk találkozzon, és eljátsszon a gitárján nekünk pár dalt. Ez a Paloznak Overdrive.

Hiába a túlhajtottság, az overdrive Fenyvesi Ottó a paloznaki lehajtónál érzi, hogy lassan hazaér. Van ebben a gyönyörű, augusztus végi, szeptember eleji napfényben egy csöpp Indian Summer of a Fenyvesi, ahogy Fenyvesi Ottó a lovasi ház teraszán ül, írnam, de ez csak részigazság lenne, hiszen a kötet szerkesztőjének kiváló munkája is mást mutat. Patak Márta a verseket válogatva egy lendületes ívvel rajzolja meg az eddigi életpályát: a gyermekkort és a képregényeket megidéző versektől (Chlorophylle és Minimum) egészen a jelenkorig. Ha filmet forgatnék a kötetből – mert lehetne és kellene –, a címadó Paloznak Overdrive című versnél Willie Nelson hangját hallanánk, ahogy csak úgy mellékesen beledünyögi a mikrofonba: on the road again...A kötetet záró vers, *A római úton* is az útonlevést, a folyamatosság érzését erősíti az olvasóban. A szabadvers is mintha feloldódna és Fenyvesi ösztönösen gyönyörű ritmust dobol: „ismétlem a részeg lódarazsaknak. / mondom a szarvval ékes bogaraknak.”

A tekintet a lovasi ház teraszáról a láthatatlan, de mégis érzékelhetően jelen lévő Balaton víztükrébe tekint,(2) ahol megjelennek egy kalandos, tartalmas élet fontos szereplői és állomásai. Ott a víz hullámot vet... egy csöpp Rock and Roll, amott is fodrozódik, talán egy ragadozó hal rabol, vagy a punk életérzés, a mindenkereteket feszegető indulatok emléke az. A Balaton felett pára, talán Isten lelke lebeg, fények, formák lággyá, színessé és elmosódottá válnak, mint egy Egry József-festményen. Fenyvesi ír. Fenyvesi költ. Fenyvesi dalolgat és dudorászik. Füttyörészve, zsebre dugott kézzel ballag egy ősz suhanc, vagy talán tolja a kipukkadt kerekű biciklit, de közben a hosszúkörmű tündérek selyembugyija jár az eszébe.(3) Szolgálja múzsját menván az ég alatt, s szerelmet nem álmodott még hej, senki szebben(4)...

Félreértés ne essék, ez nem bukolikus, idilli pásztor-költészet. Nosztaglia van benne, az igaz, itt-ott a tartalom miatt lehetne elégikus a hangulat, de ezek elektromos gitáron játszott, vad, nyers dallamok maradnak akkor is. Fenyvesi Ottó – egy gitáros Dionüszosz – az overdrive, a gitártorzító pedáljára lép, és úgy játszik nekünk, velünk. Játsszik ismerős dallamokat a gyermekkorból, a kamaszkorból recsegve, torzítva, elnyújtva, hogy az ember indián táncot járna rá, éppúgy, ahogyan ő teszi unokájával. A felnőtt is táncolna fájdalmasan és röhögve, önmagát is kigúnyolva, néha az örületig hajszolva magát, majd lerogyna csapzottan, lihegve.

A lexémák kezelése, a visszatérő szókapcsolatok szerkesztése a teljes kötetben át ad egyfajta epikus, majdnem azt írtam, homéroszi jelleget a szövegnek: az egyes kifejezések ismétlődnek, verssorok átnyúlva kapcsolódnak egymáshoz, visszautalnak, mint az Odüsszeia sorai, vagy refrénként ismétlődnek.

A *Chlorophylle és Minimum* legalább három ilyen fontos visszatérő motívumot tartalmaz: azt, hogy Antracit – aki a gonosz patkány a gyermekkori képregényben és Chlorophylle ösellensége – életfogytig tartó büntetését tölti egy ócska teáskannában. A másik ilyen lexéma: „végre béke honolt az egész vidéken”, és végül a mindent megmagyarázó „képregény volt az élet”. A betűket még nem ismerő kisfiúnak édesanyja olvassa fel csütörtökönként a képregényeket: az egész világ ebben a biztonságban és a képregények történesein át szűrődik le. Boldog aranykor, mondhatnánk, mert „a rémálmok az őket megillető helyre kerültek”, talán egy ócska teáskannába, és Antracittal együtt ott töltik életfogytig tartó büntetésüket. S amikor édesapja elégeti Fenyvesi képregényeit, gyermekora is ellobban: Fenyvesi is bezárkózik egy ócska teáskannába. A vers nemzedékeken át üzen. Csak próbaképpen felolvasztam egy részét négyéves fiamnak. Eleinte furcsán nézett rám, aztán az egyik sornál hirtelen felvidult az arca: „A Dalton-fivérek?” – és már vette is ki a kezemből a kötetet, hátha Lucky Luke is benne van.

Fenyvesi Ottó szerintem legnagyobb értéke az, hogy kortalan. Meg tudja szólítani az embert, bármilyen korosztályhoz tartozzon is, és biztosítja magának a helyet a következő nemzedékek könyvtárában is.

Az 1968 már a kamaszkor ideje. Amíg olvastam, Bryan Adams zenéje dübörgött a fülemben – The Summer of 69, ami dátumra talán egy évvel később volt, de életérzésre ugyanott. „Csak élni akartunk, focizni, barátkozni, női keblekről álmodni.” Azt hiszem minden benne van, amit egy kamasz fiú akar. Ennyi, sem több, sem kevesebb. Foglyul ejti az embert a szabadság, és egyszerre akar fedetlen melleket látni és indián lenni a szabad prérin.

És Fenyvesi egy dallamot dúdol a fülünkbe: Jimmy Hendrix és a Hey Joe dallamát, és mindjárt mellé Illést, szintén 1968-ból, amikor még kissrác volt és nem tudott úszni. Fenyvesi Sz. Rózsikával biciklizik hazafelé, érdekes párhuzam, ahogy majd a *Paloznak Overdrive*-ban a kipukkadt biciklit tolja a névtelen, de selyembugyis tündérek mellett. De 1968 nyarán az „édeni tudatlanságból” származó boldogság lassan kezd véget érni. A görögös életérzés megjelenik az izzadó tenyerű Fenyvesi Ottónál, aki a tánc közben Afrodité derekát szorítja, miközben annak keblei időnként átdöfik a fiatal fiú szívét. Véget ér a gyermekkor, az aranykor, hogy jöjjön a tomboló, lázadó ifjúkor: a „Vizuális paradicsom”, a performance és happening korszaka. Az önirónia – egyik – csúcsa a képzőművészeti csoport, aminek „talán ha volt” egy közös kiállítása. Fenyvesi Ottó bemutatja Muzslát, a bánáti Barbizont, ahol Courbet és Paál helyett ők maguk kísérleteznek a plein air erejével. És mint az Ezeregyéjszaka meséin belül létező önálló történeteket, megidézi az Amarcordot, ami maga is a gyermekorra emlékezés, Fellini emlékszik vissza a saját gyermekkorára, és Fenyvesi az ifjúkorában látott filmre, én pedig arra, hogy „enyém a Vegyevigye jobb melle” – pedig csak gyermekkoromban, suttyomban néztem, de mégis megmaradt. Akkor még nem értettem, hogy miért ugrálnak ülve a kocsis hátsó ülésén a kamaszok, de már akkor is éreztem valahogy, hogy a női mell valami megfoghatatlan (misztérium) – a szó átvitt és legszorosabb értelmében is.

Vagy Robert Redford „A keselyű három napja” filmkockáin szánt végig a tekintet, ahogy elszántan, okosan és elegánsan fejt meg lépésről lépésre, mi történt, amíg ő ebédért ment, annak a nőnek a segítségével, akit véletlenül, ösztönösen választ ki. És újra Redford, ahogy elcsigázva táncol, partnere a vállára hajtja a fejét, míg a tengerész szívrohamot kap a parketten, hiszen „a lovakat is mind lelőtték”.

„Láttam az óceánt”(5) – „Hallom Amerika hangját”.(6) Fenyvesi látja az óceánt és hallja Amerika hangját. És belecsempész egy kis intellektuális humort: a meluhani mondat elferdítve jelenik meg: a médium itt nem maga az üzenet, hanem a masszázs.(7) Keresi a színek tökéletes árnyalatait, a graffitiket, az „igazi” amerikai népművészetet. Nincsenek már indiántáborok, csak egy elidegenedett világ tekint vissza ránk, ahol a felhőkarcolók résein látszik csak a Nap, perzsel az aszfalt, és csak a műfényben, klímában, a plázák atombunkerében élhető túl az apokalipszis. Szilárd Leó és Enrico Fermi anekdotáját megidézve Torontóban találkozik a negyven év migráció után is csak magyarul beszélő ufóval, Marosán Gyulával. Aztán Fenyvesi Ottó elindul és tovább keresi

a színeket, a nyáregette és tökéletes színeket, majd elautózik Csíkhágóból.

Megérkezünk a „Folyamatos jelen” – úgy is mint present continuous – világába: Veszprém, Hajmáskér, Budapest. Indul a bakterház, mert villám vágott bele, és ott mindig lassít a vonat, de az időmilliomos nem bosszankodik. A lovasi háznál a költő és barátai vesztegelnek derűben – „úszunk a boldogságban, mint a pöttyös hátú delfinek”(8) – és felidézik a Brigitte Bardot bájairól szóló rigmust (a költő itt nem ad fordítást, de a picke szó a szláv nyelvekben kevésbé járatosakat is helytel-közel eligazíthatja). Az *I'm going home* dallama a hazaérkezést, a megérkezés érzését hozza el: Fenyvesi így lehet otthon, ha a balatoni házban a régi barátokkal idézi fel a vajdasági időket. Kieresztenek a megfeszült idegek, most minden rendben van. Azaz majdnem, „majdnem jól vagyunk; / nyáron benépesül a falu, kinyit a romkocsmá, a dohánybolt, és az Öreg-hegyen újból érik a szőlő”(9)... és már tesszük is hozzá: „hajlik a vessző”, csak hogy egy pillanatra se maradjunk zene nélkül, ha Fenyvesi szól hozzánk. De mi ez a majdnem? Fenyvesi erre is megadja a választ, amikor Niklát és Berzsenyit, a Niklai Remetét említi. Az egyetlen sor a szellemi elsivatagosodásra, a sivárságra utal, arra, hogy egyre ritkább Magyarországon az a fajta pezsdítő szellemi közeg, amiben Fenyvesi felnőtté érett. Barcsról elszármazott nagyapám kedves könyve, a *Híd a Drinán* is említésre kerül a versben, s ezzel még közelebb kerül hozzám ez az egész balkáni és ízig-veéig magyar atmoszféra: pécsi éveim jutnak eszembe, a nagyapám által mindig emlegetett tambura, a Dráva, a Vöröspart – „melyekhez volt némi közöm”.(10) Már én is elkalandozom – „folyton elkalandozom, egyik valóságból a másikba zuhanok”(11) – és Tuzla, Szarajevó, Brčko jut eszembe, úgy is mint szép čičkék, valamint egyebek. Aztán Fenyvesi táncra perdül az unokájával, mint az indiánok, és letüdözi a friss lovasi/balatoni levegőt. A vers legcsodálatosabb jelenete az, ahogy gyönyörködik a kisfiú padlón bemutatott úszótudományában.

Az *Ahogy Tandori* az abszolút érték (úgy is, mint abszolútérték) verse, ahol hiába hirdetnek mindent úgy, hogy a legjobb a maga műfajában, mégis, egy plusz nem feltétlenül lesz egyenlő egy mínusszal. „Most, hogy ezt írom / a tetőket előnti a ködsárga neonfény” – írja Fenyvesi, és ellentétpárként rá rímel a Vörösmarty-vers kezdő két sora: „Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég / zöld ág virított a tető ormain”. Összeér Pilinszky és a 4 Non Blondes, Karamazov Aljosa – Dosztojevszkij Aljosája, és az, ami Pilinszky-nél lett belőle – és a Christie's árverése, és persze – ha már Tandori, a lóversenyek, azért, hogy az egzisztencializmus és létkérdés alap gondolatának, az életben maradásnak a camus-i vetületeket feszegető problémájával záruljon a vers. „Életben maradni élőink holta után / ez az, ami minden kérdésen túl van. / Egyebek maradnak”.(12) Sziszüphosz tovább görgeti a terhet felfelé, de mégis, lehetnek pillanatok, amikor boldog.

Az *Appendix* ugyanezt, a lét-nemlét kérdését viszi tovább: „íme, indulok vissza a semmibe”(13). Halványan beköszön a Fenyvesire annyira nem, inkább Tolnai Ottóra jellemző aktuálpolitikai vonal is, ha nem is közvetlenül Fenyvesi szájából: „Reméli az idillt nem bassza el sem Putyin sem Pompeo”. Majd Radnótit és a „Képzelt riport” dalait idéző sorok jönnek: „az égen vasmadarak húznak délre” – írja Fenyvesi azt, ami Radnótinál, Zagubica felett a hegyekben úgy hangzik: „bombázórajok húznak el felettem”(14), Adamis Annánál pedig így: „madarak jönnek, madarak mennek, halálesőt permeteznek”.(15)

Fenyvesinek nem kell félnie, ha – mint Karinthy – találkozik azzal a fiatalemberrel, aki 17-18 éves korában volt. Nyugodtan belenevethet a szemébe, vagy inkább vele nevet. Valószínűleg ezt is tenné, és elrángatná egy koncertre. Fenyvesi verseinek olvasása azonban „magányos, hallgatag hangverseny”(16) is a szó legszorosabb értelmében. Míg Brecht az elidegenítés, a Verfremdungseffekt minél tökéletesebb elérése érdekében többek között dalbetéteket (song) helyez el a színművekben, addig Fenyvesinél éppen ellenkezőleg, a versszövegbe ritmikusan beágyazott dalbetétekre történő utalások a bensőséges és komplexitás élményét erősítik. Fontos megjegyezni, hogy Fenyvesi itt is csak jelez. Mint a tusfestő, gyors, határozott mozdulatokkal húzza a vonalakat, és így teremt értelmezhető világot. Az ismert zenészekre, dalokra történő utalások – Hey Joe, House of the Rising Sun(17) – az olvasó belső hallása révén azonnal érzékelhetővé, hallhatóvá teszik magát a zenét is a vers olvasása közben. Fenyvesi itt is varázsol: észrevétlenül egy fejhallgatót csempész az olvasóra, a zenét pedig, mint valami megszállott DJ, ő keveri saját verse alá, jelen esetben saját versébe.

Kormányos Ákos Fenyvesi Ottóval kapcsolatban így fogalmaz: „Egy laza, vagány költő, olyan témákkal, amik elmondhatatlanul érdeklik a középiskolásokat. Zene, italok, fesztivál, szexualitás. Mindez egyszerre kendőzetlenül, de mégis finoman.”(18) És csak mellékesen jegyzem meg, az OverDrive egyébként így, két nagybetűvel digitális elérhetőséget biztosít könyvekhez, elsősorban diákoknak. Ez is, az is kicsit hekkeli – jól átsütve, hogy a szálkája ropogjon – a rendszert, hogy az is hozzáférjen, akinek könyvre nem telik. Kicsit mindig lázad, és nem fogadja el a magát megkérdőjelezhetetlennek feltüntetni kívánó autoritást. Ez a punk. Vagy ez is.

Elképzelem, ahogy Fenyvesi kicsit már kopott, színét hagyó fekete ruhában lazán ül a Balaton partján, kézzel hekkeli a hekket és a rendszert, mellette a biciklije, körülötte vajdasági haverok.

Összegzés? Számvetés? Leltár? Felsorolás? Igen, mindenképpen az. Mérföldkő. De nem az utolsó. Csak az egyik. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a kötet 2021-es megjelenését követően nemrégiben közreadott Hamvazószerda című vers.(19) Mert hiába lett „túl gyors a világ”, hiába, hogy „rosszul alakulnak a dolgok”, a hatvanas, hetvenes éveiket taposó punkok akkor is az „esőt várják: hogy essen, majd elálljon”, és hiába a „posztkonceptualista üresség”, visszatérnek a gyökerekhez, a „csillogó, taknyos élethez”, akkor is, ha tudjuk, hogy „úgyis mind meghalunk egyszer”.(20)

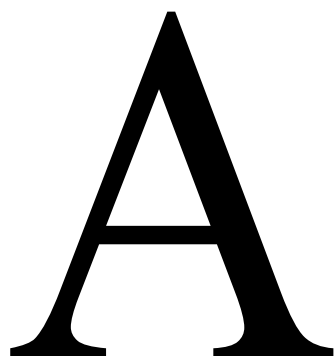
„Már megváltottam a jegyemet, amikor egy aranyos kis mexikói csajt láttam meg feszes nadrágban.”(21) Overdrive. Túlhajszoltság, zenékkal, történetekkel, barátokkal és csajokkal, akárcsak az Úton történetében. De akkor is tolni kell azt a biciklit, még ha kipukkadt, és leeresztett a kereke, tolni kell, ha jazz helyett csak „vidámkodó funky” szól (soul) „sznoboknak”(22), tolni kell a biciklit nem el, hanem tovább, mert az úton mellettünk selyembugyis angyalok tipegnek.

Hivatkozások:

- 1 Fenyvesi Ottó: Paloznak Overdrive. In: Fenyvesi Ottó: Paloznak Overdrive. Scolar Kiadó, 2021. 86.o
- 2 Fenyvesi Ottó: Tolnaival a Riviérán. In: Fenyvesi, op.cit., 41. o.
- 3 Fenyvesi Ottó: Paloznak Overdrive. In: Fenyvesi, op.cit., 86. o.
- 4 Arthur Rimbaud: Kóborlásaim
- 5 Fenyvesi Ottó: Amerikai graffiti. In: Fenyvesi, op.cit., 25. o.
- 6 Walt Whitman: Hallom Amerika hangját
- 7 Marshall McLuhan: Understanding Media: The Extensions of Man. McGraw Hill, New York, 1964.
- 8 Fenyvesi, supra note 2
- 9 ibid
- 10 Fenyvesi: Amerikai, supra note 5
- 11 ibid
- 12 Fenyvesi Ottó: Ahogy Tandori. In: Fenyvesi, op.cit., 49. o.
- 13 Fenyvesi Ottó: Appendix. In: Fenyvesi, op.cit., p. 54. o.
- 14 Radnóti Miklós: Levél a hitveshez
- 15 Adamis Anna: Valaki mondja meg
- 16 Stéphane Mallarmé; idézi: Dániel Mónika – Sándor Katalin: Intermedialitás. In: Média- és kultúratudomány. Kézikönyv. Ráció Kiadó, 2018, Budapest, 283. o.
- 17 Fenyvesi Ottó: 1968. In: Fenyvesi, op.cit., 13. o.
- 18 Kormányos Ákos: Fenyvesi Ottót a középiskolákba! In: Híd, 2020. augusztus-szeptember, 35-37. o. <http://www.hid.rs/archivum.php?page=1554>
- 19 Jelenkor, 2022. 65. évfolyam, 4. szám. 393. o.
- 20 ibid
- 21 Jack Kerouac: Úton. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983, 65. o. <https://tereless.hu/keletkultinfo/kerouac.pdf>
- 22 Fenyvesi Ottó: Paloznak Overdrive. supra note 1

Fenyvesi Ottó EX LIBRIS

Tomaž Šalamun: *Ballada Metka Krašovechez*; Vladimir Kopicl: *Szurdokok*; Zvonko Karanović: *Mindennapi pusztaság*; Marina Abramović: *Aki átment a falon*

délszláv irodalmak iránt érzett tisztelet magyar részről egészen Kazinczy Ferencig nyúlik vissza, aki 1812-ben a „létfontosságú megértés jegyében” a következőket írta: „Az én patriotizmusom nem ellenkezik a cosmopolitissmussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt amennyire tőlem telik, elősegélni igyekszem, nem könyörgök azért, hogy az a nyelv ne boldoguljon, amelyen az Azan Aga mennyei szépségű elégiája énekeltetett.”

Az elmúlt két évszázadban ennek szellemében sokan szorgalmazták környező nemzetek kultúrájának megismerését és a műfordítói tevékenységet (Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Bartók Béla, Németh László, Csuka Zoltán, Nagy László és mások). Mert a közös gondok, a történelmi és kulturális kontextus a szerb, horvát, szlovén és más közép-európai szerzők életművében a kölcsönös megértés szükségességének felismerésére és egymás tiszteletére figyelmeztetnek.

Tomaž Šalamun: *Ballada Metka Krašovechez*

Tomaž Šalamun (1941-2014) szlovén költőnek élete során mintegy félszáz verseskötete jelent meg. Könyveit sok nyelvre lefordították, kivételes népszerűségnek örvendett. „A világ tíz legbefolyásosabb költője” között tartották számon. Évtizedekig a leghíresebb amerikai egyetemeken oktatta a költészet rejtelmait. Magyarul elsőként a *Póker* című kötete jelent meg a Jelenkor kiadónál 1993-ban, majd válogatott verseket tartalmazó könyvek láttak napvilágot különböző kiadóknál. Ennek ellenére a magyarországi irodalmi élet nem igazán vett róla tudomást. Viszont nagy hatással volt a vajdasági magyar költészetre, az Új Symposion folyóirat egyes költőire, többek között Tolnai Ottóra, aki az *Agyonvert csipke* című kötetében verset is írt Šalamunról, akinek asszociációi a hagyományos költészet híveit megbotránkoztatják.

Šalamun a költői beszédet radikalizálta, és olyanokat tett, ami öelőtte a költészetben elképzelhetetlen volt. Nem félt „bepiszkolni” magát azzal, ami kívül esik a költészet iratlan szabályain. Ars poeticája: „akármilyen nyúlok, költészetté válik”.

Költeményei féktelen asszociációk zuhatagai, nem mindennapi élettapasztalatokat, életrajzi tényeket dolgoz fel, valamint különféle költői beszédeket, képzőművészeti alkotásokat, mitológiai és vallási ikonográfiákat idéz fel. „Šalamun költészete csupa eufória, egzaltáció, eksztázis, ugyanakkor teljesen tudatában van a nyelv metaforikus erőinek, amelyek kapcsolódhatnak a nyelven kívüli realitáshoz, valójában végső instanciáját tekintve szinte sohasem utópisztikus, inkább melankolikus” – írja róla Miklavž Komelj az Ex Symposionban (2020/106. szám). Šalamun szédítő disztorziója mögött olyan dolgok kimondása húzódik, amelyek tulajdonképpen banálisnak számítanak. Személytelen kilépés ez a hétköznapi dolgok józan rendjéből a kozmikus robbanások észlelésének irányába. Mintha az egész valamiféle önátadás lenne a nyelv tajtékozó erejének, valójában „ki-be ugrádozás Isten szájába”.

A *Ballada Metka Krašovechez* a legtöbb nyelvre lefordított Šalamun-kötet, amelyben „a végzettségű kapcsolatát beszéli el, furcsa, fantasztikus és titokzatos dolgokhoz való viszonyát” – írja Aleš Debeljak.

Nem kérdés, Šalamun alapjaiban forgatta fel a hagyományos költészet pozícióját. Nyilvánvalóan ironikusan söpri félre a fikció és a realitás közt tatóngó szakadékot. Költeményeiben szikrázón ragyog a nap NYC felett, a porig rombolt ikertornyokon olykor még meg-megcsillant a fény, miközben vég nélkül szeretkezik feleségével, Metkával:

„Március huszonhetedikén Ljubljanába repültem. / A taxiért harminckét márkát fizettem. Metka beteg volt és sápadt. / Életet leheltem belé. /... / Érdeklődéssel figyeltem házassági / tanúimat. Az összes előző vendég nemes

italát / megsemmisítettem. Legalább vettetek / a crnagorai felolvasásomból egy szép sátrat? / A Havasokon két őzgidra tűnt fel. / Itt vagyok. / Karjaim izzanak. / Amerika a végzetem vagy.”
(Fordította: Lukács Zsolt. *Magánkiadás, Nagykanizsa, 2015, 162 oldal, á. n.*)

Vladimir Kopicl: Szurdokok

A szerb költészetre az első világháború után nagy hatást gyakorolt a francia avantgárd művészeti-irodalmi mozgalom. Ellentétben a hagyományos, romantikus költői gyakorlattal, amely évszázadokon keresztül uralkodott, sajátos urbánus vonulat alakult ki, amely szakított a hagyományokkal és újfajta szemléletet, érzékenységet honosított meg. A 20. századi szerb költészetben a „szabadvers” került előtérbe, ami különösen a hatvanas és nyolcvanas évek között teljesedett ki. Ez a törekvés olyan költők műveivel jellemezhető, mint Vasko Popa, Danilo Kiš, Novica Tadić, Vujica Rešin-Tucić, Vojislav Despotov, Vladimir Kopicl, Jovan Zivlak. Ezek a költők ismerték a dadaizmust, a szürrealizmust, a beat költészetet és a pop-artot.

A neoavantgárd és a konceptualista elméletek és gyakorlat jegyében alakult Vladimir Kopicl (1949) költészete is, amelyre nagy hatással volt az amerikai experimentális poézis (Black Mountain, Art & Language csoport) is. Kopicl költészete reflexiók sorozata arra az időszakra, amelyben élünk adatik. A költő által a versben a nyelv visszatér a tudat és a lélek paratereiből. Mert mint tudjuk, a költői nyelv szerepe kettős: egyrészt a korról való dialógu, a kor kérdéseire adható költői válaszokat feltételezi, másrészt pedig a költészet alapvető kérdéseit, a költői hivatás problémáját aktualizálja.

Az Újvidéken élő Vladimir Kopicl egy eltűnően lévő világot képvisel, egy olyan világot, amelyben sem a formák, sem a jelenségek, sem a folyamatok, sem a jelentések nem állandóak. Ennélfogva költészete egy kutatási folyamat, amelyben sajátos költői nyelve folyamatosan frissül és bővül. *A gyerek* című versében azt írja: „miközben a víz folyik, a gyerek makacsul cseperedik. / Megtanul járn, olvasni, majd végül elhagyja a szobát, / mint ahogy a könyv tartalma, / miután elolvasták, / örökre világgá megy. Ekkorra / a kort is kifacsarták, megaszalódott, mint a bolygó, / és valami friss dolog úszik a tudat felszínén. // Itt van, már majdnem világos, mint visszatükröződés az üvegen, / a valótlan: a valóság a szobában alszik.”

A Lineáris című versében a halálról ír: „Fürge kézírással jegyezte saját halálát a nő, / mindenfelé, előbb magára, aztán szobaszerte, / majd begépelte a számítógépbe, / hogy megvédje a minden irányban terjedő mulandóságtól, / e kötekedő, elektronikus örökkévalóságtól, / amely nem tudja, hol a határ.”

Kopicl egy olyan világot ábrázol, ahol minden elbizonytalanodik, amelyben a tapasztalat kulcsfogalmai és a kitüntetett költői témák megkérdőjeleződnek és folyamatosan kiszorúlnak a képből. Egész költészetét a nyelvi játék, a sokrétű tudás, az intellektuális ironia, az avantgárd nyelvkísérlet jellemzi. Mostani könyvében is tetten érhető nyugtalan, játékos szelleme, költészetének frissessége. Ironiával enyhíti a ráncolt élet komolyságát.

(Fordította: Lenkes László. „*traN(S)zakció*” könyvsorozat, Forum, Újvidék, 2019, 76 oldal, 1990 Ft.)

Zvonko Karanović: Mindennapi pusztaság

Zvonko Karanović (1959) Nišben, Szerbia harmadik legnagyobb városában született. Öntudatra ébredésére és költői indulására nagy hatással volt a jugoszláv új hullám zenéje, a rock and roll, a punk és a többi tömegkulturális jelenség (film, fotóművészet, képregény, szamizdat fanzinok).

Verseiben a beatköltészetre jellemző tartalmak és formajegyek ismerhetők fel. Amióta a szerb fővárosban él, Belgrád kisugárzása, sajátosan nagyvilági, ugyanakkor balkáni miliője vált verseinek táptalajává. Sajátosan beat életérzést sugall az *Üvöltés az álmok önkiszolgálójából* című költeménye is, amely kétszeresen is megidézi Ginsberg két ikonikus versét: *Üvöltés (Howl)* és *Nagyáruház Kaliforniában (A Supermarket in California)*.

Karanović alkotói karakterét a rock életérzés iránti elkötelezettség határozza meg. Akarja vagy sem, benne hisz, benne fejeződik ki, szólal meg, ebben gyökerezik s növekszik a misztériuma. Mert a misztérium szerint minden ember kimeríthetetlen párbeszéd „az egyetlen kérdés” és a válaszaival szakadatlanul szaporodó ősz-válasz között. Válaszaink, ezek a mostaniak is, visszautalnak a teremtés, a létezés, az élet lényegére.

Zvonko Karanović egyik versének címe egy ars poetica-szerű összegzés: *A legjobb versek a sóvárgásról, az üvegről, a gyors autókról és egyéb törékeny dolgokról szólnak*. Máshol azt mondja, „A világ egy szennyessel teli konténer”.

A Költészet, inhalátor című versében a következőket írja: „Ártalmatlanul indult. / A gramofonon cserélgettem a lemezeket. / Hemperegtem / az otthoni szoláriumban, herbáriumban. / A privát herbáriumomban, szoláriumomban,

/ disznókat gyűjtöttem, szárnyakat, koszorúkat. / Gyászjelentéseket / gyűjtöttem. Jobbára gyászjelentéseket. / Egyre több a szemét. / Leírás. Asszociáció. Asszociáció. / Egyre több a szó. / Költészet. Dráma. Melodráma. Giccs. / Egyre több van mindenkiből. / Nagy példányszámú gyászjelentések. / Jól elhelyezett árnyékok. Hóhérok. / Az ágytámla mellett inhalátorok. Költészet. / Költészet. A fejtámla mellett inhalátorok. / Költészet. Szembogarak. Szembogarak. Költészet.”

Karanović magányos lányokról énekel, hosszú hajú szirénekről, a bukás peremén lévő Oidipuszról, a védelemre szoruló ártatlanságról. Balladát ír a pislogó fényről, az új lendületbe jövő szerelemről. Versében az égből cipők hullnak, a blues pedig a harmatcseppeknek szól. Lírai vallomást olvashatunk életének legszebb éveiről, meg az esőről, a szerelem végéről és a balkáni bazárról. Az új idők új kihívásokkal járnak, új kreatív megoldások születnek. A lírai költészet az emberi létezés egyik legnagyobb szeizmográfja, amely érzékeli a legkisebb rengéseket is. Ennek jegyében elmondhatjuk: a *Mindennapi pusztaság* című válogatott verseket tartalmazó kötet az értelem sajátos topográfiája, visszacsatolása (feedbackje).

(Fordította: Benedek Miklós. „traN(S)zakció” könyvsorozat, Forum, 2020, 208 oldal, 1990 Ft.)

Marina Abramović: Aki átment a falon

Önmaga analízisére vállalkozik a közelmúltban magyarul is megjelent könyvében Marina Abramović (1946) napjaink kulturális ikonja, legismertebb performere, képzőművésze.

Marina közvetlenül a második világháború után született Belgrádban, Jugoszlávia fővárosában, szerb partizánok gyermekeként. Mindenféle traumák érték, pofonokra emlékszik. A keménység, kegyetlenség extrém megnyilvánulásaival már gyerekkorában találkozott, ezek mélyen bevésődnek az emlékezetébe. Később ezt transzformálta művészeti nyelvvé.

Ugyanakkor a magas rangú partizán szülők védernyője alatt szabadon lázadhatott 1968-ban, és a legjobb tanároktól tanulhatott. Az egyik első performanszán, a belgrádi egyetemista központban, a közönség soraiban ott volt a világhírű Joseph Beuys is. Ez volt az az eset, amikor Marina befeküdt egy égő ötágú csillagba és mivel elfogyott körülötte az oxigén, elvesztette az eszméletét. Egy, a nézők között észbe kapó orvosnak köszönheti, hogy életben maradt. Az orvosnak az tűnt fel, hogy nem reagál a talpát nyaldosó lángokra.

Abramović nem választja külön az általa használt vizuális nyelvet és az imaginárius diskurzust az élettől, mert meggyőződése, hogy ez a két egymást kölcsönösen feltételező szféra egy és ugyanaz. A művészet az ő számára az egyik kitüntetett tapasztalati terep. Hisz abban, hogy a színpadon, mesterséges térben valódi dolgok is megtörténhetnek.

Az *Aki átment a falon c.* könyvét, életvallomását olvasva, szerintem a fájdalom keresztül próbálja definiálni helyét és szerepét a világban. Brutálisan intenzív, nagy energiákkal és érzelmekkel dolgozó, önpusztító performanszaihoz képest meglepően racionálisan, higgadtan fejt meg munkái kódját, körülményeit. Távol áll tőle művészetének tudományos-filozófiai taglalása.

Munkáinak, akcióinak fontos dramaturgiai eleme a fájdalom. Mintha az lenne a vágya, hogy a szenvedés által túllépjen önmaga határain. Marina Abramovićot provokátornak tartja a világ. Nem csinál mást, mint fókuszba állítja a kegyetlenséget. Az embernek azt az ősi, eredendő tulajdonságát, amire napjaink, de talán minden kornak a problémái is visszavezethetők.

A mágikus gondolkodást, de a szenvedést illetően is megkockáztatom, hogy Marina Abramović a kegyetlen színház atyjának legjobb tanítványa. Antonin Artaud művészete is - akárcsak Marinéé - a testi szenvedés terméke. Mindketten sámánoktól, illetve buddhiista szerzetesektől, ausztráliai őslakosoktól, spirituális tanítóktól nyertek megerősítést abban, hogy élet és művészet, ember és természet, élet és halál nem válik ketté, egységes. Bár tartózkodik a filozófiai eszme-futtatásoktól, az nyilvánvalóan kiderül ebből az életrajzból, hisz benne, hogy az ember a transzcendens erővel, a természet és a mindenség isteneivel kapcsolatot tartva, a rítus segítségével újjáteremtheti önmagát. Lehetségesnek tart egy szavak nélküli, az érzékek más szintjén megvalósuló kommunikációt. Különben ugyan miért állnának sorban órákon keresztül az emberek, hogy leülhessenek vele szemben egy székre és egymás szemébe nézzenek? A végtelen nyugalomával, amit magára ölt, olyasmit mozgat meg bennük, amit más nem.

Sok érdekes kulisszatitok is kiderül ebből az önéletrajzi elemekkel átszőtt könyvből, aminek szimbolikus címe egyaránt utal arra, hogy művészetével korlátokat győz le, tágítja a létezés dimenzióit, ugyanakkor benne van az is, hogy végigment a kínai falon, alkotótársával és szerelmével, Ulay-jal közösen, két irányból, hogy közösen találkozzanak, és örökre elváljanak.

(Fordította: Nagy Ágnes. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2021, 274 oldal, 5699 Ft.)

Beke Ottó
PAP ÁGOTA KÉT KÖNYVÉRŐL

Pap Ágota (2018). *Mi a gyerek?* Szabadka: Életjel.

Pap Ágota (2021). *Innen és Túl.* Szabadka: Életjel.

Pap Ágota széleskörűen művelt és sokoldalúan tájékozott gyakorló iskola-, valamint óvodai pszichológus, tanácsadó, addiktológiai konzultáns. Szakmai hozzáállását, megközelítésmódját nagyban meghatározza az integratív terápia eszközkészlete. Az adott összefüggésben nem mellékes körülmény továbbá, hogy két (fiú)gyermek édesanyja. Elméleti jellegű szakmai ismeretei, felkészültsége, tudása praxisával elválaszthatatlanul összefonódik. Hosszú évekre visszanyúló, sikeres konzultációs praxisán és iskola-, majd pedig óvodapszichológusi tevékenységén túl a *Hét Napban* rendszeresen megjelenő tudományszerűsítő-ismeretterjesztő írásai szintén erről tanúskodnak.

Mi a gyerek?

A szerzőnek a szabadkai Életjel Kiadó gondozásában jelent meg 2018-ban *Mi a gyerek?* című könyve. A kötet három nagy szerkezeti egységből épül fel. Az *Előszót* követő részben, illetve „összefoglaló tanulmány[ban]” a múltbéli gyermeknevelési módszereket és a gyermek(kor) történetileg változó fogalmi jellegű meghatározásait veszi számba. Eközben releváns és kurrens szakirodalomra támaszkodik, pontos bibliográfiai hivatkozásokkal látva el a szöveget, megfeleltetve ezzel a tanulmányt a tudományosság kritériumainak. Ebben a gyermekkép változékonyságára, társadalmi konstrukció-jellegére is rámutató tudomány-, fogalom- illetve diskurzustörténeti áttekintésben a szerző szakmai orientációjának megfelelően főleg pszichológiai elképzelések és elméletek rövid összefoglalásai (is) olvashatók. Ezek többnyire közérthető stílusban, a szövegben előforduló szakkifejezéseket ismertetve és egyben pontosan meghatározva kerülnek az olvasó elé. Az összefoglaló jellegű történeti áttekintés pozitívumai közé tartozik, hogy a tárgyalt múltbéli metódusok és koncepciók árnyoldalait, vagyis a tragikus időszakokat is kellő hangsúllyal látja el, távol tartva magát ily módon az idealizáció csapdájától.

A kötet törzsanyagát képező második rész több mint harminc mélyinterjú tartalmaz. A meginterjúvolt személyeknek a kiadvány címében is olvasható *Mi a gyerek?* kérdésre kellett válaszolniuk. Ezt saját tapasztalataiknak, világlátásuknak és nem utolsósorban a kérdéssel kapcsolatos tudományos ismereteiknek megfelelően tették meg. A nagyszámú mélyinterjú, illetve esszé, gondolatsor közzlése révén a könyv egy, a gyermekekről és a gyermekkorról szóló sokrészttvevős, különböző nyelvi regisztereket, stílusokat és egymástól nemritkán eltérő elképzeléseket, gyakran markáns véleményeket is megszólaltató beszélgetés formáját ölti. Ennek megfelelően is határozza meg a szerző a kutatását „féltudományos szociálpszichológiai kísérlet[ként]”. A válaszok eszmecserét folytatnak az első részben olvasható összefoglaló tanulmányban leírtakkal. A kötet ezáltal is lesz több és egyben értékeesebb az abban foglalt válaszok, illetve mélyinterjúk, gondolatsorok pusztá gyűjteményénél.

A fókuszcsoporthoz generációs és diszciplináris sokszínűség jellemzi. Az ily módon más-más szempontokat érvényesítő, meginterjúvolt személyeknek azonban döntő többsége, több mint kétharmada nő, továbbá értelmiségi, illetve felsőfokú végzettségű. Ezáltal a könyv olvasója előtt egyfajta vajdasági értelmiségi arcképtár bontakozik ki, miközben a közreadott mélyinterjúk nyelvezete, szóhasználata és stílusa egyaránt női érzékenységről és kifinomultságról ad hírt. A férfiak véleményének, meglátásainak, specifikus

tapasztalatainak marginalizációjával párhuzamosan nem figyelhető meg a kutatás hitelességének és reprezentatív jellegének eróziója, ugyanis mindkét nem képviselői – miként erre a szerző fel is hívja a figyelmet – hasonló attribútumokkal ruházták fel a gyermekeket és a gyermekkort. Érdekes és egyben tanulságos lett volna azonban az eltérő tapasztalatoknak, szocializációs mintázatoknak, életkörülményeknek, -helyzeteknek és talán különböző gyermeknevelési elképzeléseknek, gyakorlatoknak megfelelően a kevésbé képzett, illetve iskolázott, továbbá nem értelmiségi munkakörökben tevékenykedő személyek, férfiak és nők véleményét egyaránt kikérni a kérdéssel kapcsolatban. Ily módon válhatott volna még inkább reprezentatívva a vizsgált korpusz, illetve maga a kutatás. A szerző részben önkritikus módon reflektál is arra a kutatás-módszertani tényre, hogy a behatárolt korpuszsal dolgozó kvalitatív kutatások esetében a fókuszcsoportok alanyainak kiválasztásában a szubjektív döntések mindig meghatározó szerephez jutnak.

A kötet harmadik, a *Mit gondolunk ma a gyerekről?* című része a kutatás összegzése. Ebben kerülnek feldolgozásra a második részben közreadott mélyinterjúk eltérő gondolati ívei, koncepciói, kiemelve az azok esetében megmutatkozó hasonlóságokat, de a különbségeket sem tévesztve szem elől. A vonatkozó elképzelések összefoglalását a szerző egyúttal átfogó lélektani kontextusba helyezi, ezáltal azok gyűjteménye és vizsgálata további értékes szakmai aspektussal gazdagodik. Pap Ágota a könyvben – nyilván nem függetlenül gyakorló pszichológusi és szülői hitvallásától – kerüli a nyíltan konfrontatív szakmai hozzáállást, a szövegen belüli éles vitahelyzeteket, az összegző harmadik részben azonban kirajzolódik a kérdéskörrel kapcsolatban vallott, a gyakorlatban is alkalmazható koncepciója. A kiadványt pszichológiai fogalomtár és irodalomjegyzék zárja. A gyermekrajzok stílusát idéző illusztrációk Kanyó Janovics Erika munkáját dicsérik.

A fentieknek megfelelően ajánlható az adott kérdéskör és általában a pszichológia iránt érdeklődő olvasók figyelmébe a könyv. Az ugyanis nagyban hozzájárul a gyermekekről, a gyermekkorról, a gyermekképről és általában a nevelésről, a pedagógiai munkáról szóló gondolkodás időszerűvé vált előmozdításához. A kiadványt azok is haszonnal forgathatják, akik már szülők – anyák, illetve apák –, továbbá azok is, akik csupán most terveznek azzá válni. A kiadvány aktuális témájának, továbbá szakszerű és egyben olvasmányos stílusának köszönhetően különböző olvasói rétegeket egyaránt sikerrel szólít meg.

Innen és túl

A szerző *Innen és túl* című, 2021-es kötete korábbi munkájának logikus folytatása és egyben továbbgondolása. Míg ugyanis a *Mi a gyerek?* gerincét és egyben kutatásának alapját más személyek meglátásai képezték, addig az *Innen és túl*ban már valóban Pap Ágota szólal meg – a szakember és kétgyermekes édesanya. Saját személyes és egyben szakmai tapasztalatait, ismereteit fogalmazza meg kiemelkedő jelentőségű kérdéskörökben, az egyedfejlődés szakaszaihoz igazodva hármas egységbe rendezve diskurzusát. A feldolgozott témák közül érdemes kiemelni a gyermeknevelés, a felnőtté válás, majd pedig az elköteleződés, illetve a házasság szerteágazó és egyben bonyolult tematikáját. Miként a kötet előszavában olvasható: „Az *Innen és Túl* egy nagyon szokatlan szókirakó. Mindig maga mellé kíván egy-egy fogalmat, illetve határozószót. [...] Az *Innen és Túl* lehet minden, amit bevonz a szövegek olvasata. S lehet egy üresen hagyott, szabadon lebegő tér.”

A kötet alapját ez esetben is a szerzőnek a *Hét Nap*ban korábban megjelent írásai képezik. Miközben azonban sajátos gyűjtemény ez a könyv, fejezetei szervesen kötődnek egymáshoz, és ennek megfelelően kerek egész, szintetikus művet alkotnak. Mindez kiváló arányérzékéről és egyben remek szerkesztői munkáról árulkodik. A fejezetcímek igencsak frappansák, figyelemfelkeltők, és a feldolgozott témákhoz kapcsolódnak. Ilyenek például a következők: *A harag morgó medvéje*, továbbá a *Humor – kacagunk és nevetünk a Gyermekgyurma* részből, a *Boldogság, gyere haza, A felelősség és a szabadság tandemén* vagy például az *Attól félek, elveszítelek a Felnőttkori libikókák*ból. A harmadik nagy rész a *Legyünk túl rajta/Kapcsolódás* címet viseli. A kötet nyelvezete szakmai igényességű, diskurzus a ez esetben is nemzetközi szintű szakirodalmi tájékozottságot tükröz, és a legfontosabb, mértékadó munkákra hivatkozik is. A stílus eközben megmarad olvasmányosnak, nem nélkülözi a közvetlen hatású megoldásokat, és egyben ügyesen él a humor eszközével. Ennek a szerencsés együttállásnak a háttérében a szerző magas szintű szakmai képzettsége és pszichológusi-konzulensi tapasztalatrendszer hűződik meg. A kötet ily módon a tárgyalt kérdéskörök iránt érdeklődő szakemberek és a szélesebb olvasóközönség figyelmére egyaránt számot tarthat. A könyvet Kovács Attila fényképei illusztrálják.

Végső Vivienn szakmai önéletrajza

Végső Vivienn vagyok Bácsfeketehegyről. Az újvidéki Művészeti Akadémia Tervezőgrafika Szakának másod-, a Jogtudományi Kar Általános Jogi Szakának pedig elsőéves hallgatója vagyok.

Régóta foglalkozok művészettel. Általános iskolai tanárom, Móric Lajos szárnyai alatt kezdtem művészi fejlődésemet, majd később a Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégiumban szilárdult meg ez a vonzalmam.

Tanulmányaim során számos csoportos és egyéni kiállításon mutathattam meg munkáim. Nemzetközi és hazai pályázatokon is eredményesen szerepeltem. A 2020-as VIII. Tehetség Gála keretein belül Ígéretes Tehetség Díjban részesültem, 2021-ben pedig az anyaországi Nemzeti Tehetségsegítő Tanács Felfedezettjeink c. pályázatának különdíjasa lettem.

PHILOS

PHILOS 2022/1-2
TUDOMÁNY – IRODALOM – MŰVÉSZET
Negyedévi folyóirat

Alapító főszerkesztő: CSÁNYI Erzsébet
erzsebet.csanyi@gmail.com

Grafikai szerkesztő: KAPITÁNY Attila

Szerkeszti a szerkesztőbizottság.

Nemzetközi szerkesztőbizottság:
FENYVESI dr. Kristóf (Finnország)
LÁBADI dr. Zsombor (Horvátország)
BORDÁS dr. Sándor (Magyarország)
NÉMETH dr. Zoltán (Szlovákia)
BÍRÓ dr. Annamária (Románia)

Kiadó:

- Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
- Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

A kiadásért felel:

- CSÁNYI Erzsébet

A szerkesztőség címe:

PHILOS
Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
Kolegijum za visoko obrazovanje vojvođanskih Mađara
21000 Újvidék / Novi Sad
Vojvode Mišića 1.
Szerbia

A kéziratokat a szerkesztőség címére (philoszerk@gmail.com) várjuk.

PHILOS PORTÁL: www.philos.rs

Jelen számunkat VÉGSŐ Vivien festőművész alkotásaival illusztráltuk.

A szám megjelenését az MTA HR-12/2022 támogatta.

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása

A Matica srpska Könyvtára, Újvidék

001+82+7

PHILOS: tudomány, irodalom, művészet / főszerkesztő Csányi Erzsébet. 1. évf. 1. sz. (2015) – Újvidék : Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium : Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2015–. – 27 cm.

Évente négy szám. – Online elérhető a PHILOS PORTÁLON: <http://www.philos.rs>

ISSN 2466-2798 (Philos Print)

ISSN 2466-3891 (Philos Online)

COBISS.SR-ID 299718407